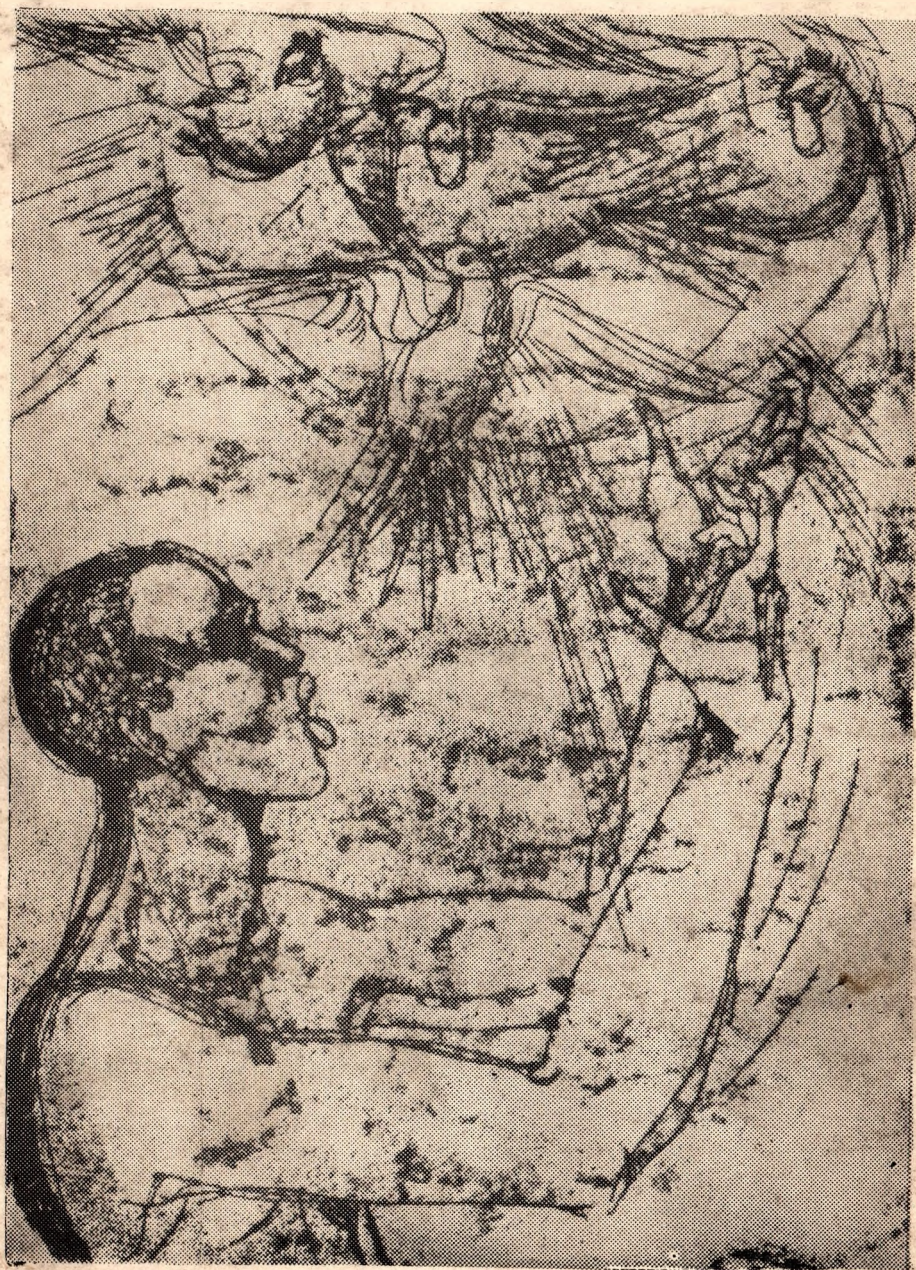

JÉ LEN KOR

5

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

BRÁD ANDRÁS: *Béke*

Számunk szerzői:

ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BOTÁR ATTILA
DALOS GYÖRGY
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
DVORSZKY HEDVIG
HARCOS OTTÓ
HÖRGAS BÉLA
KABDEBŐ LÓRÁNT
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL
LÁSZLÓ IBOLYA
LOVÁSZ PÁL
MAKAY IDA
MENDÖL ZSUZSANNA
NÉMETH LÁSZLÓ
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÁKOSY GERGELY
SERES JÓZSEF
SOBOR ANTAL
STENCZER FERENC
SZABÓ JÚLIA
SZEDERKÉNYI ERVIN
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TELEPY KATALIN
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR

Képek:

BRÁD ANDRÁS
CSEH LÁSZLÓ
CSERNUS TIBOR
CSÓK ISTVÁN
ERDŐSI ANDRÁS
R. FÜRTÖS ILONA
GÁBOR JENŐ
GIACOMETTI, ALBERTO
KELLE SÁNDOR
LÁZÁR PÁL
MÁRTYN FERENC
RÉTFALVI SÁNDOR
RUISZ GYÖRGY
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM
1966. MÁJUS

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

PAKOLITZ ISTVÁN versei: Madárfejű, Mit tehetett, Péter, Anakreon, Őszi met- szet - - - - -	387
<u>BERTHA BULCSU: A zegzugos ház és la- koja (elbeszélés) - - - - -</u>	390
TAKÁTS GYULA versei: Nem, A szikla alatt, Felhők - - - - -	395
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Ádám, kapun ki- vül, Mézöntő, Lábujjhegyen, fehér süveg- ben - - - - -	397
BOTÁR ATTILA versei: Keserves, Angya- lul, ördögül - - - - -	398
<u>KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A geometrikus hangcicák (elbeszélés) - - -</u>	399
DÁLOS GYÖRGY: Pygmalion (vers) - - -	409
DEMÉNY OTTÓ: Öt nyolcsoros (vers) - - -	410
MAKAY IDA versei: Novemberi jegyzet, Hiánya örzi, Emberi geometria - - -	411
<u>SOBOR ANTAL: Két bottal (elbeszélés) - -</u>	413
HORGAS BÉLA: versei: Könnyű aranyban, Lángot hegyező szél - - - - -	416
<u>RAKOSY GERGELY: A mázlista (elbeszé- lés) - - - - -</u>	417
LÁSZLÓ IBOLYA: Ha csontomra rakódna (vers) - - - - -	421
TAKÁCS IMRE versei: Kútásás, Három dal	422

Két jubileum

HARCOS OTTÓ: Lovász Pál - - - - -	424
LOVÁSZ PÁL versei: Az út, A szőlőpart, Kosztolányi, Bátyám, Fohász még egy pil- lanatért, Régi falusi képek, Jutalom - - -	428
NÉMETH LÁSZLÓ: Látogatás Várkonyi Nándornál - - - - -	431
TÜSKÉS TIBOR: Írás és szolgálat - - -	437

ÉLET ÉS KULTÚRA

THIERY ÁRPÁD: Tájak, lelkek és látszatok (I. rész) - - - - -	445
---	-----

Képzőművészet

DÉVÉNYI IVÁN: Alberto Giacometti - - -	451
SZABÓ JÚLIA: Csernus Tibor: Nádas - - -	454
TELEPY KATALIN: A Dunántúl Csók Ist- ván művészetében - - - - -	457

DVORSZKY HEDVIG: Dél-dunántúli mű- vészek kiállítása - - - - -	460
MENDÖL ZSUZSANNA: Egy kiállítás elé	463

M É R L E G E N

SZEDERKÉNYI ERVIN: Pákolitz István költészete - - - - -	466
KABDEBŐ LÓRÁNT: Élni - szemben a halállal - - - - -	473
SERES JÓZSEF: Várkonyi Nagy Béla: Egy- szerű varázslat - - - - -	475
ARATÓ KÁROLY: Demény Ottó: Örömet, könnyű álmot - - - - -	476
POMOGÁTS BÉLA: Kazimierz Brandys: Levelek Z. asszonyhoz - - - - -	477
STENCZER FERENC: Szucsich Mária: A lányok elindulnak - - - - -	479

K É P E K

RÉTFALVI SÁNDOR rajzai - -	394,	465
SIMON BÉLA rajza - - - - -		412
GÁBOR JENŐ: Fametszet - - - - -		415
MARTYN FERENC: Várkonyi Nándor -		423
Lovász Pál - - - - -		423
R. FÜRTÖS ILONA: Faliszőnyeg - - -		450
Szőnyegterv - - - - -		459
ALBERTO GIACOMETTI: Szobor - - -		452
Vázlat - - - - -		453
ERDŐSI ANDRÁS: Zrínyi Miklós (famet- szet) - - - - -		462

MŰMELLÉKLETEN

CSERNUS TIBOR: Nadas
CSÓK ISTVÁN: Akarattyai part Teknővájó cigányok
KELLE SÁNDOR: Hajnal Pakson
RUISZ GYÖRGY: Szőlőmetszők
LÁZÁR PÁL: Kisváros éjjel
CSEH LÁSZLÓ: Csendélet

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekkszámja száma
61 068.

Közületi előfizetési csekkszámja: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára

66-1152 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

MADÁRFEJŰ

Ha az egyre veszedelmesebben fenyegető
és – szerinted – föl nem tartóztatható
Ítéletnap után
még születik
emberformájú lény,
valami ilyesmi lesz, mint ez itt,
ez a Madárfejú Lajcsi,
csóka- és brontozaurusz-keverék;
valami ilyesmi lesz,
annyi maradék-
értelemmel megverve-megáldva,
hogy vissza tudja makogni még,
milyen aljas volt az őse,
milyen embertelenül gyáva:
belenyugodott
a természetellenes, erőszakos pusztulásba.

MIT TEHETETT

A tizenkettő közül az egyik,
a hülye-naivak prototípusa,
(ki még árulónak is tehetségtelen)
nem ott vétette el a dolgot,
hogy koszos pénzéért
az egyletből
gyorsan kerekét oldott;

ott töltö el, hogy biztosra vette,
számításába nem csúszhat hiba:
valahogy majdcsak kivágja magát
az Isten Fia.

Mikor fölbújtói is kirúgták,
mit tehetett,
látva a teljes csődöt?
Fogott egy kötelet
és mindent megelőzött.

PÉTER

Sose olyan egyszerű a képlet.

Éppenséggel föl is pofozhattad volna
az okvetetlenkedő cselédet,

hisz kardot rántottál a kertben,
volt kurázsíd;

de már leckéd is:
mi

mikor
minek számít.

Borsózott a hátad,
mikor a kakas kiáltott,
eszedbe juttatva a jóslatot
s bírálva tagadásod.

De mindig ez a válasz:
fölösleges lett volna,
ha ott és akkor kiállasz:

szétzüllött volna a csapat.
És se Kovász, se Só.
Ki őrizte volna a Kulcsokat?

Sose olyan egyszerű a képlet.

Taknyos kölökként bögtél. De föloldott
szívedben minden keserőséget
a rettenetes felelősség,
hogy van még dolgod,

és hogy csak méltó jussot szerezve
feszíthetnek – fejjel lefelé –
a keresztre.

ANAKREON

Fogytán a bor A dallam
bicsakló tercbe fullad
A fonnyadt rózsá szirma
unatkozva leperdül
A hajdan-friss leányzók
megégett szárnyú pillék
Az asztalfőn vitézül
karjára dőlve horkol
a kuglifejű bölcs Bár
ne lenne sose hétfő

ŐSZI METSZET

Te mindig mindent szívvel mérő
Színes Vasárnap szürke Hétfő
Királylány és Hamupipőke
Fordul napod gyümölcsös őszbe

Törékeny és megtörhetetlen
Esendőn is legyőzhetetlen
Legyőzve is hódíthatatlan
Hódolt s hódító egymagadban

Kutathatom a kusza múltat
Ez nem volt tantárgy nem tanultad
Ó ez az ember-tiszta jóság
Elkötelezte már adósát

Ki legalább az őszbe érve
Rádöbben adóslevelére
Hogy a hulló levélözönben
Az életedet megköszönje

A zegzugos ház és lakója

Kinyitotta a szemét. A kerti fák ág-bogai kirajzolódtak a szoba falán. A hideg reggeli fény az árnyékágak szögleibe feszült, és éppen kicsapni készült, szétömleni a szoba egész falán, amikor Sviato Géza felébredt. A hűvös, nehezen oldódó őszi reggelek sorozata volt ez, amikor lassan, fokról-fokra lemeztelenedik a világ, és egyértelmű lesz minden. Kis szél érezhetett a vízről, vagy a falu mögött heverő, kutya-szerű hegy sziklás magaslatairól, mert az árnyékok hirtelen elmozdultak, s a fény kiszabadult az ágak öleléséből, és hintázva felcsapott a fehér mennyezetre.

A szétömlő fényben láthatóvá vált egy csikozott hátú pók. Eppen a mennyezetről ereszkedett lefelé, egyetlen szál csillogó fonálon lengve. Sviato Géza a pókra nézett, aztán óvatosan, csak a felső testével mozdulva oldalra hajolt, és felemelte az ágy mellé támasztott puskáját. Céltávcsöves, duplarugós légpuska volt. Fekvő helyzetben a vállára támasztotta a puskágyát, aztán a céltávcső fonálkeresztjébe befogta a csikozott hátú pókot. A pók éppen visszafelé kapaszkodott egy keveset, hogy megerősítse csillogó fonálkötelét. Sviato Géza finoman megérintette a ravaszt, s a pók szétfröccsent a levegőben. A szobában így csak egyetlen, szokatlanul nagy pók maradt, mely diófapác színű hátán tejfehér apostoli kettőskeresztet viselt.

A keresztespók a nyár közepén költözött a szobába. Közvetlenül a fogas felett feszítette ki hálóját, melyen akkor egy kopott fürdőköpeny, néhány ing, egy távcső, s esténként egy fehér vászonnadrág is lógott. Később aztán tíz-tizenöt pók érkezett még, és sorra elfoglaltak minden szögletet. A keresztespók október végéig lakott a fogas felett. A hálója közepén állt, mindent szemmel tartott, s a régi klasszikus stílusban vadászott. A később érkezett pókok árnyékba húzódtak, tárgyak mögé, s csak akkor rohantak elő, ha a hálójukban már fentakadt valami. Sportszerűtlen, de jó módszer volt. Általában többet ettek, mint a keresztespók. A keresztespókot mindez nem zavarta, kitartott a régi stílus mellett, és nyugodtan várakozott a fogas felett, október végéig. Amikor Sviato Géza többnapos kínlás után félkönyékre ereszkedett az ágyban és céltávcsöves puskájával keresztül lőtte az első pókot, késlekedés nélkül elhagyta őrhelyét, s új hálót szőtt magának az ablaküveg fölé.

Sviato Géza leeresztette a fegyverét, és az ablakra pillantott. A keresztespók nyugodtan állt az üveg felett, a reggeli fényben. Sviato Géza kicsit oldalra dőlt és a vánkosa alól előkotort néhány sörétet. Megtöltötte a puskát, aztán a pókra fogta. A céltávcső fonálkeresztjét és a tejfehér apostoli keresztet szinkronba hozta. Mozdulatlanul figyelte a pókot. A pók meg sem rezzen. Ismerte az embereket; szeretik a meleget, takarékoskodnak, óvják tárgyaikat, ablakaikat, kényelmüket. Sviato Géza megérintette a ravaszt, s a keresztespók a oszörömpölő üvegszilánkok között kipréselődött a semmibe.

Sviato Géza 1952 őszén pontosan tizennyolc éves volt. Az orvosék, akik az idős hölgy halála után örkölték a villát, júniusban gratuláltak sikeres érettségijéhez, és a nyár folyamán gyakran magukkal vitték kirándulásaikra. Az anyjától, akiben még éltek a régi hagyományok, ezüst cigarettatárcát kapott. A nyár végén az orvosék visszautaztak a városba, hogy a klinikán folytassák munkájukat. Az anyja, mivel csak két hét szabadsága volt, már korábban elutazott. Sviato Géza így újra magára maradt a zegzugos, régi stílusú villában.

A felvételi vizsgára lassan az összes jelentkező megkapta az idézést, csak Sviato Géza nem... Egyre türelmetlenebb lett, végül a közeli kisvárosban felkereste az iskoláját és bekopogott az igazgatóhoz. Az igazgató zavartan fogadta... Behívott

egy ismeretlen embert, aki valószínűleg a nyári hónapokban került az iskolához. Sviato Gézát is leültették, aztán az igazgató a mennyezetre nézett és megszólalt:

– Nem továbbbíthattuk a felvételi kérelmét...

Sviato Gézát ez a lehetőség felkészületlenül érte. Értelmetlenül nézett az igazgatóra.

– A bizottság egyik tagja megkérdőjelezte... Azt hiszem hiányosak lehetnek az iratai...

– Minden szükséges iratot beadtam... Senki nem mondta, hogy hiányzik valamilyen iratom...

– Valami pedig hiányozhatott... Talán a bizottság egyik tagja úgy látta, hogy politikailag...

– DISZ-tag vagyok... A faluban külön szemináriumot is végeztem...

– Hát, én sem értem... Persze erről sem hozott igazolást...

Sviato Géza visszautazott a falujába és megkereste a párttitkárt. A párttitkár mindig jóindulatú, derék embernek mutatkozott. A faluban ugyan elterjesztették róla, hogy a múlt rendszerben kaptafa gyára volt, és a háta mögött csak „kaptafásnak” szólították, de ez senkit nem zavart, általában kijöttek vele az emberek. Sviato Gézát gyanakvó arccal, szemüvegbe öltözve fogadta.

– És miért kell magának erről igazolás?

– Az iskola kéri, a felvételimhez kellene...

– Ezt bárki mondhatja... Az ilyen pecsétes írásokkal vigyázni kell... Hozzon egy igazolást az iskolától, hogy milyen célra kell ez az írás?

Sviato Géza újra felkereste az iskola igazgatóját. Az igazgató kelletlenül végighallgatta, aztán a mennyezetet nézve válaszolt:

– Nem hiszem, hogy adhatunk ilyen igazolást... Miért kellene a párttitkárnak ez az igazolás?... Hiszen mi kértünk tőle igazolást... Itt nincs minden rendben... Aztán az is lehet, hogy az igazolás semmit sem érne... Fiam, ugye a maga apja nyugaton van...?

– Hadifogoly.

– A hadifoglyokat már mind hazaengedték...

– Lehet, hogy nem is él...

– Erről is igazolás kellene.

– Ilyen igazolásokat nem lehet szerezni... És én akarok egyetemre menni, nem az apám... Én viszont soha nem voltam nyugaton...

– Édesanyja ha jól tudom...

– Dolgozik... Tatabányán... Erről hoztunk igazolást.

– Mi is volt az édesapja foglalkozása?

– Első tiszt volt egy Duna-tengerjárón...

– Hiába fiam... Nem adhatok magának igazolást... Ha bejönne a párttitkár talán...

A párttitkár nem ment be.

Sviato Géza élete hirtelen megváltozott. Úgy érezte, hogy az emberek hidegebbek vele, s talán kerülik is. Különösen a volt osztálytársain érzett valamilyen megmagyarázhatatlan idegenkedést. Így aztán nem kereste a társaságukat. Elhatározta, hogy magánúton végzi el az egyetemet. Mindent megtanul, amit a többieknek tanítanak, s legfeljebb nem lesz bizonyítványa. Írt az egyetemnek, hogy küldjék meg a tanácsleveket. Az egyetemnek ez nem állt módjában, mivel a rendes hallgatóknak sem tudtak elég „jegyzetet” biztosítani. Sviato Géza ezek után magára zárta a zezugos villa ajtaját és elhatározta, hogy sajátos magánegyetemet végez. Tanrendet készített magának, mely a következő tárgyakat foglalta rendszerbe: Filozófia, anatómia, matematika, politikai gazdaságtan, történelem, geológia és spanyol nyelv. A városi könyvtárból vastag könyveket szállított haza, és beléjük temetkezett. Néhány nap múlva aztán elfogyott a pénze, és a konyhában is elfogytak a készletek. Asztalhoz ült és új életrendet készített. Ettől kezdve egy hetet dolgozott, egy hetet tanult.

Először egy nyugalmazott bankigazgató hívta napszámba, aki az államosítás óta megosztotta a villáját a helyi tanács titkárával. Két nap alatt felvágta a bankár összes fáját, aztán jelentkezett a béréért. A bankár két napra negyven forintot fizetett neki. Sviato Géza kevesellte a bért és „ócska uzsorásnak” nevezte a bankárt. A bankár erre kijelentette, hogy nagyon csodálkozik, hogy Sviato Gézát nem vették fel az egyetemre, hiszen a „kaptafás” féle kommunisták nótáját fújja... Sviato Géza erre közölte, hogy a bankár is meg a kaptafás is le vannak szarva. A hangos szóváltást a tanácstitkár az ablakból hallgatta végig, és egyetértő mosollyal nyugtázta. Végül megkérdezte Sviato Gézát, hogy napi negyvenért vállalna-e nála munkát? Sviato rábólintott, így aztán a bankár nagy bosszúságára a tanácstitkár fáját is felvágta.

A napszámos munkával töltött hét után Sviato Géza komorabb és zárkózottabb lett, mint megelőzően. A tanulás hetében megfordította a nappalok és éjszakák rendjét. Nappal aludt, éjszaka tanult, evett, sétált, fürdőzött. Általában éjjel kettőig tanult, Kettőkor lement a strandra, fürdőnadrágra vetkőzött, és messze beúszott.

Megszerette az éjszakákat. A víz és a levegő nem váltak élesen ketté, inkább lágyan összemosódtak, s alapvetően csak a sötétséget lehetett érzékelni, ami a vízre, hegyekre, nádasokra és a falvak gőzölgő tömegére egyaránt ráborult. Voltak kristálytisztá, holdfényes éjszakák, amikor jól látszottak a hegyek kontúrjai, s a víz borzolódása a hajnalban nekilendülő, fenyő, föld és bűvákfü illatú párás szélben. És voltak puha moccanatlan éjszakák, amikor két-háromszáz méter után elmosódott mögötte a part, nem lehetett pontosan tudni, hogy hol ereszkedett vízbe, milyen messze van a parttól, s egyáltalán létezik-e még valahol part? Egyszer túl messze úszott és nem tudott tájékozódni. Félelem fogta el és erőltetett karcsapásokkal tempózott a helyesnek vélt partszakasz felé. Nádas szélében lyukadt ki, melyen át nem lehetett elérni a partot. Beljebb kellett úsznia, s lassan tempózni a part mentén. Órákig úszott, míg végre elérte az a pontot, ahol vízbe szállt. Kimerülten, görcsberándult izmokkal kapaszkodott partra, és érezte, hogy alig kerülte el a vízbefulladását. A következő éjszakán újra lement a vízhez és beúszott a messzeségben nyújtózkodó árnyékok közé. Aztán hidegedtek az éjszakák, s nem lehetett többet fürödni.

Ült a zegzugos villa legkisebb szobájában, mely eredetileg nem is tartozott a házhoz, mivel később építették. A szobácska mindvégig megőrizte ezt a különállását, amit nemcsak a fal repedései, hanem a zajok minősége is pontosan jelzett. A kis szoba padlástérében mindig másfajta neszek keletkeztek, mint a ház nagyobbik tömbjében. A ház emeletén és padlásán néha valóságos szellemjárás volt. A szeles éjszakákon az öreg vaslépcső is megcsikordult, ami az orvosék lakrészén át a toronyba vezetett. Furcsa nyikorduló, szélben, huzatban oldódó zajok érkeztek éjszakánként Sviato Géza asztalához. Egyik éjszaka felkattintotta apró zseblámpáját és az öreg vaslépcsőn mázsás zördülésekkel elindult a padlásra. A huzat ajtókat vágott be előtte, mely úgy hatott, mintha árnyak menekülnének szobáról-szobára, kéményen, tetőréseken át, a sötét ég alá. A szellemeknek nem volt arca, az árnyak sorra semmivé váltak a zseblámpa fényében. Sviato Géza becsukott néhány ablakot, aztán sorra minden ajtót. A padláson egy denevért látott és egy izzó szemű éhes macskát. A macska felugrott egy gerendára és némán várta, hogy mi történik?

Hiába csukta be az ajtókat, ablakokat. A neszek már a falakban laktak és hozzá-tartoztak a házhoz.

Várta a holdtöltét... Amikor sápadtan felragyogtak a kerti fák csúcsai, vállára akasztotta könnyű, céltávcsöves légpuskáját és elindult az erdő felé.

A hegyoldal kukoricásaiban vaddisznók zörögtek. Feljebb, az állatjárások mentén surranó könnyű zajok keltek lábra, és nyargaltak az erdő belseje felé. Átkelt egy sziklás ösvényen, aztán egy sarjerdőn keresztül eljutott egy közepes nagyságú tisztáshoz. A tisztáson őzcsapat legelt. A holdfényben jól látszott a tükrük, s a nyakuk vonala is. A légpuska céltávcsövén át sorra megnézte őket, aztán csendben megfordult, és a sarjerdőn át visszament a sziklás ösvényre. A gerinc egyik pontjáról a Balatonra lehetett látni. Itt leült, cigarettára gyújtott és bámulta a holdfényben csillogó vizet. Az erdő mélyéről állathangokat és nehéz, kesernyés illatot hozott a szél. Beszívta az

erdő leheletét és megérintette a magány. Szívén furcsa nyomást érzett, s ahogy közeledett a hajnal, egészen elszomorodott. Hazafelé arra gondolt, hogy reggel levelet ír az anyjának, s a következő éjszakán postára adja.

Múltak a hetek. Dolgozott, tanult, kóborolt a mezőkön, néha lement a vízhez.

Egyik reggel lányokat látott elmenni a kert távoli kapuja előtt. A nyitott ablakon át behallatszott a nevetésük. Néhány vékonyabb, vagy talán lágyabb hang, és néhány színfolt volt az egész. Becsukta az ablakot és aludni tért, mivel éppen reggel volt. A következő éjszakán a szokásosnál korábban hagyta abba a tanulást. Félóráig bá-

multa a $h \cdot v = A + \frac{1}{2} m \cdot v^2$ képletet, s közben megmagyarázhatatlan módon halk,

elfojtott nevetést hallott a padlásról. Nyilvánvalóan hallucináció volt az egész, de a tanulást már nem tudta folytatni. Rádöbrent teljes magányosságára, és arra, hogy szüksége lenne valakire, akit magához szoríthat, arcán érezheti a lehelletét. Felállt és járkálni kezdett a szobában. A nyugtalansága másnap sem enyhült, így aztán este kerékpárra ült, hogy a közeli városban megkeresse egyik lányismerősét. A lányt nem találta meg. Hazafelé kedvetlenül hajtotta kerékpárját.

A falutól nem messze, közelítő rövidebb útra kanyarodott. Később sem értette, hogyan történt? ... A nagy traktorvontatású ekét valószínűleg a gépállomás emberei hagyták a szűk mezői úton. Belerohant a kerékpárjával, és összetörte magát. A térdébe hasító éles fájdalomtól azonnal elájult, s csak percek múlva tért magához. A nadrágja átnedvesedett a vértől. A kerékpárjára támaszkodva végtelen kínok között tántorgott az orvoslakásig. A fényben kiderült, hogy mindkét lába megsérült, és az arcáról is lenyúzta a bőrt. Az orvos tetanusz injekciót adott neki, kimosta sebeit és bekötözte. Egy kölcsön bot és a kerékpár között támoanyagva vánszorgott haza.

A törött ablakon át friss levegő szivárgott a szobába. Sviato Géza beleszimatolt a levegőbe, aztán leeresztette a puskáját és maga mellé fektette. Várt. Nem tudta, hogy mire, de úgy érezte, hogy történni kell valaminek. Semmi sem történt. A nap feljebb kúszott az őszi égen, és melegebb lett kint is, bent is. Feküdt és nézte a kerti fák falra vetődő árnyait. Buta ürességet érzett, aztán éhséget. Óvatosaon az oldalára fordult, és leemelte a széken pirosuló lábas födelét. A lábas üres volt. Feküdt egy ideig az oldalán, aztán felült, leszedte magáról a takarót. Ahogy megmozdult, a térdébe kínzó fájdalom hasított és megbénította. Várt néhány percig, aztán újra mozdított a lábán, mert ennie kellett. Amikor a lábára ereszkedett, elfeketedett előtte a világ. Az ágy szélébe kapaszkodott, aztán a botjára nehezedve elindult a szobákon át a konyha felé.

Vizet öntött egy tisztának látszó fazékba, aztán a vízbe jó sok kukoricadarát szórt. Bekapcsolta a rezsót és feltette rá a fazekat. A kása sokáig főtt.

Kinyitotta az udvari ajtót, és a küszöbre ült. Nézte a fákat, a szomszéd kerítését. Szépen megkopaszodtak a fák, s a szelencebokrok között át lehetett látni Reknicerekhez.

Amikor megfőtt a kukorica, hagymát is pirított még néhány kanál zsírban, aztán végigöntötte vele a kásahegyet.

Evett, becsukta az ajtót, majd a kásás fazékkal és egy üveg vízzel visszabicegett a szobájába.

Lefeküdt és nézte a mennyezetet. Már a nyugatra néző ablakon sütött be a nap, s a fák árnyéka a fogason lógó ruhák felett ingadozott. A pókok mind meghaltak. Lakhelyüket csak az üresen lengő hálók, és a falba, mennyezetbe fúródott apró lövedékek jelezték. Sviato Géza teljesen egyedül maradt. Fokozatosan szürke árnyak ereszkedtek a bútorok mellé, a szögletekbe. Esteledett. A sötétséggel a magány is teljesebb lett. Értelmetlenné vált minden.

Éjfélkor arra ébredt, hogy kopognak az ablakán. Óvatosan a hátára fordult és hallgatózott. Zörgött az üveg, és a réseken hangok zuhantak a szobába.

Az orvosék álltak az ablak alatt. Sviato Géza keservesen feltápáskodott, és a kulcsot kiadta az ablakon.

– Mi van veled öregem? – hallatszott a fák alatt a doktor hangja, aztán zörgölődve bevonultak a lakásba, és megálltak az ágya előtt.

– Beteg vagy?

Sviato Géza a térdéről felhajtotta a paplant.

Az orvosné felemelte a fazék födelét és belenézett.

– Nézd meg, mit eszik ez a hülye...

Az orvos belenézett a fazékba, aztán a falra, ablakra, majd az asztalra bámult, ahol a nyitott könyvek heverték áttekinthetetlen összevisszaságban. Végül megcsóválta a fejét és kiment a szobából.

– Szegény Sviato úr... – mondta a doktorné.

A házigazda orvosi táskával tért vissza a szobába. Sviato Géza térdéről leszedte a kötést, kitisztította a sebeket, és friss gézbe pólyázta. Végül felegyenesedett és megszólalt:

– A magány öregem... Mérgez...

– Nem értem ezt... Az ember... Az emberek...

– Tudok neked egy rendes helyet a városban... Eljössz velünk...

– Nem hiszem, hogy elutazhatok... Ez a ház úgy bennem van már...

– Persze... Elutazhatunk, de a ház benned marad, és az egész...

RÉTFALVI SÁNDOR rajza

NEM

– Láttad-e Pánt? – Ez volt első szavad.
Nem! . . . Mert sohasem élt,
de fénnel vert át, jól tudod, e nem
oly sok és teljes költeményt.

A nem: mely sokszor tündöklőbb való,
mint egy templom, vagy a szikla,
mely úgy ragyog, mint Attila fokán
Byronnal Sunionba

a tenger-istené! . . . S alatta
gyönyörködött a bronz, – maga
a legszebb –, hajókban és halakba
és testét bronzoxid takarta.

A kettős nem ragyogott odalent.
Az isten nem tudta, hogy isten,
s a tenger sem, hogy mért oly szép e test,
melyet magam se hittem . . .

Nem láttam Pánt! . . . Berkét sem . . . Argolis
és nyers Arkádiába
kopár sziklák között zörögtem,
mint remeték pusztába.

De elég volt a kő és ritmusa!
A furulya és véső verte.
Ezen táncolt az emberi,
akinek nem volt teste

és vérszerint se volt! . . . De volt erősebb,
mintha tündéri nőbe
fogant volna . . . A földi képzelet
sugárzó csecsemője

szakállasan és kecskelábbal
bögött és fújta sípját,
s mint tanúk nem szorítottak közre
a pásztorok s a sziklák . . .

A SZIKLA ALATT

E szikla oly kemény és meredek, akár az élet. Csak a képzelet pihen meg törpe mohái és páfrányai között.

Sólyompár lakja ormát . . . Alattuk, a kő lábán, csalogány fészkel a galagonyában.

Ha költenek, ha énekelnek csőrük elé mészfehér madárkoponyák hullanak . . . A halál tojásai . . . A fészek szélére gyíkok körme . . . A zöld termések kacsán, ha suhog a szél, halálszaltókat vág a testetlen cinkeláb . . .

A fészek körül őszre fehér lesz a haraszt. A sólyoműrülék mészpartjain zátonyrafutott vitorlák csontárbocai fénylenek . . . Apró csigolyák gyöngysora . . . S mint elveszett ékszeres villognak az egérfogak . . .

Mocsok és csontok fölött útrakészen ül a csalogány. Nézi a sólyomszárny nyitott sarkányát az égen . . . És nem is sejti, hogy e kékség, amelyből az levág, még nagyobb és rettenetesebb, mint ez a szikla, amelyen az lakik, s amely oly kemény és meredek, akár az élet! . . .

FELHŐK

1.

A házam és az ég között
hidat vert ma a hold.
És megjártam a nagy utat.
Pillér alatta egy se volt.

4.

Hozzám szegődött ez a kóbor eb.
A forrástól hát visszafordulok.
Sarkunkba lépnek a véletlenek
és várnak az úton túli csillagok.

2.

A néma erdőt járom egyedül . . .
Az éj világít, nem a nap.
Átsüt, hogy szinte egy leszek vele
s a hajnal tán szárnyára kap.

5.

Csupán kunyhója várt és könyve
lapjai között vaddisznó sörte.
Gombázní volt s hiába vártam.
Aztán meghalt még e nyárban.

3.

Elhagyta már a gyík a rözsét.
A legszebb szarvast is lelőtték.
Izzad a sólymos bércek orma
s vérzik az ősz s a bokrok csokra.

6.

A lázas könnyű világ után
lassan itt lesz a vas-nehéz
s e vegytan legszilárdabb tégelyén
teljesebb lesz az egész.

ÁDÁM, KAPUN KÍVÜL

Összeroskadt a messzeség
az őszi hátizsák alatt.
Üres kezemig ér az ég,
fügét mutat.

Itt állok, Ádám, kapun kívül,
egy álomom maradt, az Éden,
de harmincévesen az ember
ne meséljen,

köpjön ki almát, alamizsnát,
és teremtsen meg a világot.
A létre nincs más, emberhez méltó
magyarázat.

MÉZÖNTŐ

Rézpántú dombok
őszvégi hangjai,
fagygombú bundába gubózott
tó villanásai,

szőlőkarókként
sorbavert betűhad
zöld tökéi: vízi, hegyi nép,
gyerekek, halak,

somíz, bor, gálic,
mandulák, – kék világ
feszes mértanán mint a gránit
őrzik Takáts Gyulát.

LÁBUJJHEGYEN, FEHÉR SÜVEGBEN

Február fehér ingmelléről
lepattantak a hóvirágok.
Faágak mozgásában érzem
a nyújtózkodó tisztaságot.

Belémvágnak a kék vitorlát
feszítő fény kötelei.
Nincs kegyelem, fotelban ülve
nem lehet sárkányt eresztetni.

Lábujjhegyen, fehér süvegben,
gyanakvás nélkül vallani,
hogy elkezdődött, hogy szűk az ing,
az igen, az már valami.

KESERVES

Adj rám ruhát, úgy didergek,
csúf bűnökre szép kegyelmet
aki megjő, aki elmegy
lásson boldognak a gyermek!

Apát nemzettem magamnak,
nem mondta soha, fiam vagy.
Most öltözik anyám: árva,
télbe, vadlúd-vacogásba.

Sokat jártam egyik utcán,
rámfonódott zöld borostyán,
de gyökerestől letépték
víjjogó vénasszony-vércsék.

Összetörtem, adj gerincet,
a halálhoz tiszta inget.
Gyilkoltam is, ugye hitted?
Károgjon varjú fölötted!

ANGYALUL, ÖRDÖGÜL

Te vagy, ki iszonyúan bezártál:
tűz közé, jég közé.

Arcom keserű rajzú márvány:
ördögé, csillagé.

És te vagy aki kibontottál
jég közül, tűz közül.

Hogyan, hogy mindkét nyelven tudtál:
angyalul, ördögül?

A geometrikus hangcicák

Egyik kezében a cuccos táska, a másikban jókora csomag, az ajtó előtt szusszanott egyet, halkán forgatta meg a kulcsot, nem szándékosan, hanem szokásból, halkán nyitotta ki az ajtót. Előbb tompán – most élesen hallotta a gyakorlatok cincogó arabeszkejt; a geometrikus hangcicákat, ahogy nevezte.

A holmit a konyhaasztalra rakta, hátul félkörben a konzerveket, a többit elébük: – a sajtot, szalonnát, kenyeret, krumplit, hagymát, szárazkolbászt, vaját, túrót, rizset, sőt. A palackokat a sarokba állította, a hűvös betonpadlóra.

Elmerülten szemlélte művét, vastag nyelvét végigfuttatta ajkán, tenyerével borostás állát dörzsölgette. Hirtelen mozdult meg.

– Hagyd abba a nyikorgatást. Gyere! – kiáltott be a küszöbről.

Renáta kezében megállott a vonó:

– Hát megjöttél? – kérdezte felragyogó arccal.

– Hogy a nyavalyába ne jöttem volna meg!

Intett, visszament a konyhába, ott várta meg; mikor belépett végig mérte. A fiatalasszony színevesztett piros mackót viselt:

– Mint egy létszámfeletti segédördög.

– Ronda, de meleg.

– Na? – mutatott a férfi az asztalra.

– Mind most hoztad? Jókor, mert semmi sincs itthon.

A férfi súlyosan bólintott.

– És hol voltál?

– A szokásos meló – vont a vállát kelletlenül. Hátratett kézzel, szemlélődött, olykor csücsörített, olykor csettintett.

– Sajtos rizset eszünk – szólalt meg aztán s két csomagot előbbre húzott a többi közül. Félig a felesége felé fordult:

– Amilyen balfácán trampoline vagy, nem tudod megcsinálni.

– Megpróbálok.

– Még csak az hiányzik, hogy rajtam kísérletezz! Mi vagyok én? Tengeri malac? Menj csak be, majd én.

– Hogy tanuljam meg, ha sohsem nézem végig?

– Intuíción.

– Miért vagy olyan csúnya, igazán, na mondd? Pedig, hogy örültem.

Kitolta az ajtón, azzal hogy a többi odakint mondja el, maga rögtön munkához látott. A szakácskodás végeztével bekiáltott a szobába:

– Vályúhoz.

Renáta megnyúlt arccal, rosszkedvűen húzott egy széket az asztal mellé. Szótlanul evett férje oldalán, valamivel lassabban annál, de egy szemernyivel sem kevesebbet. A lábas kiürült, Walter vágott a kolbászból, szelt a kenyérből, kidugaszolt egy üveg bort. Körülpillantott, pohár nem volt az asztalon, hátravetett fejjel, ficánkoló ádámcsutkával ivott; a bor halkán bugyborgott. Mire letette, a palacknak már csak a fenekén húzódott meg valami maradék.

– Rakd el, mosogass el! – intézkedett, cigarettáját hanyatt az ágyon szívtá el, vízszintes helyzetben, vastag, pányvaszerű füstkarikákat eregetett; tekintete a menyegyzeten.

Néhány perc múlva megjelent a fiatalasszony. Férjére nézett, az szemlátomást

nem vette észre, lassan mint aki várja, hogy rászóljanak, visszahívják, bement a háló-fülkébe s hanyatt dőlt az ágyon.

A rugók megreccsentedek; Renáta tudta, hogy Walter felegyenesedik s a csikket a kályha elé dobja. Újabb, lágyabb recsenés; visszaereszkedett. Helyreállott a csend, csak a kinti zajok szűrődtek be, halk, szabálytalan ütemű kopogás; nem tudni mitől származó.

– Mi lesz? – csattant föl Walter hangja.

– Mi lenne? Fekszem.

– Csakugyan? Gyere csak elő a lyukadból!

Mozdulni sem volt kedve, de valami a Walter hangjában, engedelmességre készítette. Megjelent az alkóv bejáratában, félkézzel a függöny egyik szárnyát fogta.

– Megvult a napi adag?

Egy másodpercnyi habozás után Renáta megrázta a fejét.

– Akkor miért nem gyakorolsz?

Néhány ideges mozdulat s egy szemrehányó tekintet:

– Várlak, örülök neked s te – te egyáltalán nem vagy kedves.

– Nem? – visszhangozta a férfi. – Mikor elhatározta, hogy művész leszel, honnan tudta, hogy kedves vagyok? Mi?

– Megfagyok, mikor ilyen ellenséges vagy.

Walter félkényőkre emelkedve nézte: – a fiatalasszony arcából kifutott a vér, ajkát beszívta, vonásai kiélesedtek. A fal mellé húzódott s helyet mutatott maga mellett az ágyon. Renáta vonakodva ült le, a hátát egyenesen tartotta, tornagyakorlatszerűen. Nem szólt, csak simogatta, előbb a nyakát, aztán a melegítő alatt a hátát, a derekát.

– Vedd már le azt a vackot!

Renáta ledobta a felsőrészt, továbbra is ülve maradt, már nem oly mereven, mint az előbb, de valahogy iskolásan, vagy inkább hivatalosan. Walter most a karját simogatta, aztán letolta a melltartó két pántját s mintegy kibontotta a nőt burkából. Amaz lehúnyta szemét, nem akarta látni, mi történik a testével, karját a libabőr pikkelyei lepték el. Tartózkodása mellett szinte mindvégig kitartott, a melegítő nadrágját Walter rángatta le róla s ő valahogy úgy hanyatlott hátra, mint aki enged a túlerőnek.

Siváran terült el fölöttük a mennyezet, ótvaros, leprás, penészes égbolt, egy darabka végtelenség nap és csillagok nélkül. Még néhány perc s a meggyülemlett füst galaktikái élet előtti céltalansággal gomolyogtak a tündező mennyezet alatt, a huzat lassan az ajtó irányába terelte őket.

– Mennyi van még hátra?

– Az ötből? Három.

– Be kell hozni.

Renáta nyújtózott, kényeskedve nyögött, ilyenformán kért kegyelmet, vagy legalább haladékot.

– Ma?

– Ahogy mondd, kisanyám.

– Tudod, hogy nem szeretem, ha kisanyámnak nevezel – elhúzódott a férfitől.

– Amíg oda voltam – folytatta Walter a faggatódzást –, gyakoroltál mindennap?

A fiatalasszony bólintott.

– Amiért beszélgetek, ne hidd, hogy megúszod. A hiányzó három órát le fogod húzni, ha bélenyíffansz is. És ezentúl nap, mint nap lehúzod az öt órát. Hallod?

– Nem vagyok süket!

– Csak semmi idegeskedés, elvtársnő, azzal semmire sem megyünk a nehézségek leküzdésében. Pedig nehézség van itt bőven, kezdve a dögségen meg a trehány-ságon, hogy az egyéb fogyatékosságokat operative meg se említsem. Szóval, mikor húzod le?

– Hogy mikor? – visszhangozta a fiatalasszony. A padlóra lépett, ahogy eltávolodott a férfitől, megcsapta a hideg. Lustán felhúzta a melegítő nadrágját, felöltötte a felsőrészt. Teljesen tanácstalannak látszott. Egy helyben állt, akaratlan marionett.

– Mi lesz?
– Gyakorolhatok – mondta szintelenül. Lassan közeledett az ablakhoz, várta a kottatartó; három vaslábát szétvetette, esetlen póznanyakát a magasba nyújtotta, rajta a kitárt kotta – oldalt a széken a hegedű.

Kezében a vonó, hirtelen fordult meg, a hangja csupa szemrehányás:

– És te? Te mit csinálsz, amíg én gyakorolok?

– Vakarom a tökömet.

Válasz helyett nekivágott a gyakorlatnak, arca lassan kiporosodott. A férfi olykor változtatott testtartásán, átvette egyik lábát a másikon, nyújtózott, összefonta két karját a tarkója alatt. Időnkint az ócska ébresztőre pillantott, ott ketyegett, asztalmasan, gyötrődve az ágy melletti széken. Olykor vakaródzott, főleg a fenekét s a lábaszárát vakarta.

– Ne lazálj!

A fiatalasszony nem értette meg azonnal, feléje fordult, egyik kezében a vonó, a hegedűt eleresztette, az álla meg a válla közül meredt a levegőbe; szemöldöke ívbé feszült a homlokán.

– Letelt a három óra?

– Azt mondtam, ne lazálj!

– Honnan veszed, hogy lazáltam?

– Érzem – felelt Walter s a talpát vakarta; a megkérdőgesedett bőr hersegett. Egy ideig minden figyelmét a lábujjai foglalták le, mozgatta őket s gyönyörködött bennük.

– Hé! – rikkantott fel váratlanul.

Renáta szólni akart, nem jutott rá ideje:

– Ne játszd meg magad! Tudod te miről van szó. Előlről!

– Előlről! – ismételte fenyegetően.

Felült az ágyon, az ébresztőt egészen maga felé fordította, bicskával piszkálta a körmét, mintha az égvilágon semmi egyéb nem érdekelné. A fiatalasszony csak elvétve vetett egy-egy pillantást a görnyedten gubbasztó alakra. Eleinte kényszeredetten gyakorolt, egyre jobban belemelegedett.

– Elég!

Fejét rázta, úgy nézett a férfitra, nyilván nem hallotta a szót. Szakadt róla a ve-rejtek, tarkóján összezsapzódott a haj, a piros melegítő hónaljban átnedvesedett.

– Letelt? – kérdezte aztán vékonyan.

– Egy féllel több, a lazálás miatt.

– Észre sem vettem.

– Tudsz te gyakorolni, ha itt vagyok. Úgy kondicionáld a lelked, hogy ezentúl így lesz. Minden nap kinyomom belőled az öt órát.

A fiatalasszony levetette a melegítőt:

– Állati melegem van.

– Nem utazol el? – kérdezte aztán.

Azzal a furcsa, bamba arckifejezéssel, mely olykor eluralkodott a vonásain, meg-rázta a fejét.

– Nem, mondta aztán – nem utazom el. Majd szerzek valami itthoni melót. Egy hétig különben is eltart, amit hoztam.

– Vagy tovább is – fűzte hozzá elgondolkozva.

Járt utána, de nem kapott munkát. A dolgát minden esetre úgy intézte, hogy mi-kor Renátának nem volt órája a főiskolán, idehaza tartózkodott s mint egy főtörzs-örmaster, akinek egyetlen becsvágya, hogy az újoncait foglalkoztassa, elkapta a lányt:

– Gyerünk, cincogni, kisanyám!

A telefont ő vette föl, ha becsengettek, ő ment az ajtóhoz.

– Most rúgtam ki a tejberizs barátnődet.

– Az Olgit? Én kértem ide, beszédem van vele.

Útját állotta a fiatalasszonynak:

– Majd ha legyúrtad az öt órát. Addig egy lépést sem.

- Na, de értsd meg...
- Nem értem meg.
- Így nem lehet élni – körülnézett, a menekülés útját kutatta vagy valami összehajthatót keresett. Tekintete a hegedűn állapodott meg. Szelesen nyúlt feléje, az utolsó pillanatban visszahőkölt.

Aznap még háromszor csengettek, Walter minden alkalommal szótlanul jött vissza az előszobából, nem említette, ki látogatott el hozzájuk. Az idegesség, a felháborodás pirosas foltokat gyújtott a fiatalasszony arcán. A szokottnál erősebben izzadt, a szobát savanyú szag ülte meg; egyre-másra belesült a gyakorlatokba.

- Mert ellenkezel – mondta Walter az ágyról; száraz, katonás hangon adta ki a parancsot:

- Előlről! Tegnap még jól tudtad.
- Igen, mert tegnap...
- Sok a szöveg.

Így folytatódott késő estig. Renáta letette a hegedűt, megállott a nyitott ablak előtt, sajgó derekát tapogatta; keskeny, lőrészzerű ablakok, mindegyik mögött más-más világ, fent a hatodikon, a kövér asszony most is eldugaszolta idomtalan testével jóformán az egész nyílást, a fény a vállán át ömlött a homályló udvarba. Egy megvert gyerek sírdogált csendesen, de úgy hogy sírását azért hallják a tettesek.

Kiment a konyhába, étvágytalanul, kötelességszerűen evett néhány falatot.

- És a fejem is fáj! – mondta bejövet, átvágott a szobán, az alkovon berántotta a függönyt, s úgy ahogy volt, végig terült az ágyon. Még néhány lázongó gondolat s elnyomta az álmot.

Ugyanolyan rossz hangulatban ébredt, mint ahogy lefeküdt, de este hatkor pontosan megjött. Az idomítás előről kezdődött s folyt heteken keresztül, míg Walter pénzforrásai be nem dugultak. Egy nap nem volt mit tenni, becsomagolt a cuccos táskába, hogy elutazik.

Két hetet töltött hazulról távol. Öt óra körül érkezett meg, a zsákmányt a konyhasztalra borította, maga a szobába sietett. Megterítette az asztalt, papírszalvétát is hozott s virágot, nagy csokor fehér orgonát; keresett egy konzerves üveget, abba tette. Mialatt kibontotta a kaviárt, felvágta a citromot, vékonyan fűtyürészett, csám-pás szandáljával olykor szinkópásan belecsattintott a fűttybe. Valami halvány emléke volt, hogy a szalvétákat kúpformában állítják a tányér mellé. Próbálgatta, négyet-ötöt félredobott, a fogásra nem jött rá. Kedvetlenül vetette hanyatt magát az ágyon.

Regényt olvasott, sárga regényt. Az ócska ébresztő a füle mellett ketyegett, hogy odanézzett, a döbbenet szinte megkövítette vonásait.

- Hol a kurva szentségben csavaroghat?

Tíz óra körül feltápáskodott s az asztalhoz ült. Nem ízlett az étel, beletúrt ebbe-abba, de nem sokat fogyasztott. Aztán tekintete az orgonacsokorra esett, szitkozódva kapta el, vitte ki s vágta be üvegestül a szemetes vederbe.

Fekete-fehér, fekete-fehér, a sakktábla kockái váltakoznak így; vakon meredt a köpadlóra. Hogy visszatért, többé nem nyúlt a könyvhöz, hanyatt az ágyon, kifogyhatatlanul eregette a kék füstpányvákát: köd ülte meg a szobát. Abban a szempillantásban, hogy a kulcs megcsikordult, már rohant.

A kipirult, mosolygó Renáta épp az esőkabátját akasztotta föl. Mikor a feje arcát meglátta, ösztönösen hátrahúzódott, aztán mégis hozzálépett üdvözlésképp megcsókolta:

- Na, mi van? Mi újság?
- A mai megvolt?

Önérzetesen kihúzta magát:

- Nekem is szükségem van egy kis...

Nem fejezte be, ijedten oldalt szökkent, de az ütés pontosan eltalálta.

- Hogy merészelsz?...

A következőt visszakézről kapta. Aztán egyik pofon követte a másikat, könyör-

telenül, matematikailag, ahogy a gép hajtja a vetélőt jobbról balra – balról jobbra, megfellebbezhetetlenül. Egyikük sem szólt, Walter összeharapott foggal ütött, a fiatalasszony összeszorított foggal tűrte. Karcsú teste ide-oda lódult.

Eleinte a piros nyomok hurkaszerűen kidagadtak, aztán egybefolytak, az arca megduzzadt, olyan lett, mint a nyers hús, szivárgó könnye feloldotta a szemfestéket, mely szürkés foltokban mázolódtott a bőrre.

Walter hirtelen hagyta abba a verést, elkapta a fiatalasszony kezét, bevonszolta a szobába, rádobta az ágyra s már maga is rajta volt. Renáta ellenkezés és részvétel nélkül engedett az idegen akaratoknak; hirtelen mozdult meg, hirtelen kelt életre, a dereka megfeszült, karja rákulcsolódott a férfi nyakára.

– Hát mégis szeretsz? – kérdezte később; rekedtes hangjában benne csuklott az elfojtott sírás, mely csakhamar ki is tört belőle, fálnak fordulva, rázkódó vállal görcsösen sírt.

– Ezt tetted velem? Ezt tetted velem? – ismételte egyhangún. A férfi cirógatta, hízelkedett neki, fogadkozott, magyarázkodott, bocsánatért könyörgött. A fiatalasszony borzongással, undorodó reszketéssel reagált minden szavára:

– Hallgass! Hallgass! Úgy beszélsz, mintha értekezleten volnál!

Walter feladta a harcot, elhúzódott a nő mellől, az asztal mellé ült, ott szívta cigarettáját, két könyöke a térdén, csak időnkint mozdult, hogy töltsön és igyék. A sírás fokozatosan elcsitult, apró fájdalmasan remegő sóhajtások ékelődtek a szipogások közé, a görcs feloldódott az izmokban. Renáta felült, Walter ránézett, tekintete megakadt a formátlanná duzzadt, foltos, dagadt arcon; a szemek alig látszottak ki belőle. Renáta döbbenet nézett farkasszemet vele, aztán pánikszerűen rohant a fürdőszobába.

– Istenem, mit tettél velem? Mit tettél velem? Mit tettél velem?

A fürdőszobából már nem sírás, hanem valami riadt, állati vinnyogás hallatszott; el-elérlőtlenedett, aztán előlről kezdődött. Walter olykor a fejéhez kapott, befogta a fülét, aztán ivott, vadul, gyorsan s várta, hogy az ital leterítse.

Másnap Renáta első útja a fürdőszobába vezetett. Kétségbeesetten jött elő:

– Így nem mehetek emberek közé.

– Nem – felelte Walter büntudatosan –, így nem.

– Látod, ez az, amit te csinálsz. Megpofozol, mert nem gyakoroltam s úgy megpofozol, hogy még többet kell mulasztanom. Minden cselekedeted ilyen.

Kihívón pillantott rá:

– Menjek el a Főiskolára, ne törődjek veled, hogy nézek ki? Minden cselekedeted ilyen. Mert nem ember vagy, hanem állat. Nem szeretsz semmit az életben, nincs előtted semmi. Mért kellett veled találkoznom? Mért vártalak meg akkor, mért nem ütött el egy teherautó, mikor ájtóttél az úttesten? És mért nem felelsz, ha beszélek hozzád?

– Majd ha lecsillapultál.

– Hogy csillapuljak le, mikor szétverted az arcom?

Egy óra múlva jött elő a fürdőszobából, Renátát az ágyon találta, arcán borogatás. Mozdulatlanul feküdt.

– Elmegyek a tanárodhoz...

– És elmondod neki...

– Most én beszélek!

Renáta megigazította a borogatást, a száját nem tette szabaddá.

– Elmegyek a tanárodhoz, közlöm veled, hogy beteg vagy. Különben is érdekel a véleménye rólad. Nem tudom, mi a szokás nálatok, de ha szükséges, kiíratlak a körzeti orvosnál. Vízit nélkül persze.

Renáta ujjai megint a borogatáson matattak, ezúttal sem mondta ki, amit gondolt.

– Ha megnyugtat, küldök orvost. Szerintem fölösleges, ő sem tud többet, mint mi.

– Nem mehetek emberek közé.

– Annyi baj legyen, legalább többet gyakorolsz.

Renáta felült, a borogatás leesett az arcáról:

- Mért akarsz te nagy művészt csinálni belőlem? Mondd meg, hogy mért? Hadd hallom, mért van neked erre szükséged?
- Nem nekem jutott eszembe, hogy nagy művész légy. Még nem ismertük egymást, az akartál lenni. Én csak segítlek, hogy elérd a célodat.
- De mért segítsz?
- Mert szeretlek – mondta lassan, aztán elgondolkozva fűzte hozzá –, meg aztán szeretnék megkímélni attól a sorstól, ami engem ért. Mert én...

Ajkát beharapta, egy pillanat múlva nézett föl:

- Nélkülem soha nem lesz művész belőled. Renáta. Ezt véd az agyadba. És ami tegnap történt, azt nagyon sajnálom.
- Sajnálod? Félholtra versz és sajnálod. Az életben az a gyönyörű, hogy minden ocsmányságra van valami szó.

Püffedt arcát tapogatta, már ütköztek rajta a kék foltok:

- Az alapot értem, igazat is adok neked. Te elutazol, én kihasználom az alkalmat és lazállok. Az arányt nem értem, Walter, azt, hogy miért jöttél annyira dühbe. Mielőtt válaszolt, hosszan, fürkészőn pillantott rá:
- Idegen hatást éreztem rajtad.
- Persze, hogy azt éreztél. Emberek között voltam, mert így nem lehet élni, befalazva ebbe a mocskos börtönbe, a sivárságba, a kopárságba! Élet ez? Soha nem viszel sehoval! Mondd, na igazán, hát hol voltunk mi együtt? A fél kezemen meg tudom számolni azt a pár mozit. Azt hiszed, erre nincs szükség? Azt hiszed enélkül meglehet az ember? Már a szavaim sem változnak, mindig ugyanazokat a szavakat mondom... Idegen hatást éreztél? Kíéheztem az idegen hatásokra! Fiatal vagyok, mikor menjek emberek közé, ha nem most?

Újabb fürkésző pillantás:

- Nem úgy értettem az idegen hatást. Olyan valakire gondoltam, akihez szorosabb köződ van. Nem társaságra.

Renáta nem válaszolt, a borogatást igazgatta az arcán, ráborította a szemére, s látszott, ahogy fektében végigfut a merevség a testén míg elér a lábujjaihoz és szétmereszi őket. A férfi szótlanul nézte.

- Talán nincs jogom odamenni, ahova kedvem tartja? Mikor itthon sem vagy s egy árva forintot sem hagytl megélhetésre? Milyen joga kérsz tőlem számon bármit? Anyuékhoz jártam ebédelni, majd lesült a bőr a képemről, mert tudtam, hogy a nagyanyám mindent elmond az apámnak, ő meg...

Megvető kézlegyintéssel folytatta. Egy ideig hallgattak, aztán Walter megszólalt:

- Oda mész, ahova akarsz. Jogod van hozzá.
- Na látod!
- De ha jogod van hozzá, miért nem mondd meg, hogy kinél voltál?
- És különben is ez csak olyan frázis, hogy idegen hatást éreztél rajtam. Hogy érezted? Antenna van benned, geiger-készülék? És különös, hogy éppen ebben vagy olyan érzékeny. Egyedül ebben és annyi másban nem.

Walter felállt, a széket hátratólta:

- Megyek.
- Túlságosan szelid vagy. Nem ilyennek ismerlek.
- Kiadtam a dühömet.
- És én? Én hogy adjam ki a dühömet?
- Mástól kérj tippet.

Pillanatokig időzött a fürdőszobában, nem borotválkozott, talán meg sem mosdott, csak a ruháit húzta föl; a szandálok halkuló csattogása s a kattanas, ahogy az ajtó becsukódott utána.

Renáta félredobta a borogatást, táskájából kivette kezítükrét, az ablakhoz ült, a beömlő aranylő fénybe s az arcát vizsgálgatta, nyomogatta, hol innen, hol onnan, egyre lehangoltabban. Lassan ment vissza az ágyhoz s valahogy olyanformán terítette arcára a borogatást, mint a szemfedőt.

Kevéssel azután, hogy delet harangoztak, Walter megjött, rosszkedvűen vetette bele magát egy székbe. Míg Renáta a borogatást le nem vette arcáról, egy árva szó sem szólt.

– Jó, hogy magadtól rájöttél, mert ezt a bujócskát nem játszom tovább.

– Igazad van, élvezd a művedet.

– Beszéltem a tanároddal – folytatta aztán. – Szerencsém volt, ráért. Nagy-képüsködött, ahogy az efféle gyenge emberek szoktak. Az volt az érzésem, ha megszorítom a derekát, vazelin jön ki belőle. De mindegy. Sok újat nem tudtam meg tőle. Ha csak azt nem...

– Mit? – kérdezte mohón a fiatalasszony.

– Neki is megfordult a fejében, ami Gálfynak. Hogy leveszi rólad a kezét... Szerinte a mélyponton vagy.

– Az aljas, utolsó! Szembe mindig csak dicsért...

– Pedig... Most is dicsért. Ebből az évből már nem sok van hátra. A következő az utolsó. Megígértem neki, hogy betörlek, nem szállok le rólad, míg művész nem leszel. Majd úgy intézem, hogy ne utazzam el hosszabb időre, mint egy-két napra. Azt hiszem, meg tudom oldani...

– Hogy akar túladni rajtam? Ismételd el szóról szóra.

Lustán megvonta a vállát.

– Úgyis tudod. Ebédet ki főz?

– Te. Én beteg vagyok.

– Ja – fordult vissza kifelé menet –, azt hazudtam neki, hogy gyomormérgezést kaptál. Romlott majonéztől. Csak hogy tudd. Rögtön elhitte. Marha jól rátapintottam. Marha jól. Ha nem majonézt mondok, gyanút fogott volna.

Mialatt a férfi a konyhában foglalatzkodott, Renáta bekapcsolta a rádiót, alig hallgatott bele a műsorba, máris tovább forgatta a keresőt. A készüléket halkra állította, felült az ágyon, féloldalasan, a takaróra tette a kezét, s figyelmesen nézte. Finom, hosszú ujjai olykor meglebegtek.

– Óóóó – mondta –, igazán örülök, hogy lecsót főztél. Hogy eltaláltad, éppen azt kívántam.

– És nem is erős – folytatta később –, nagy szerencse, mert az inyem felsebződött.

Jó étvággyal evett, feketét nem kért, azzal hogy kimerült, aludni akar. Walter megfenyegette vastag ujjával:

– Bele ne éld magad túlságosan a kimerültségbe, mert az öt órát ma is lehúzzuk. Más programról amúgysem lehet szó ezzel a fejjel.

Megrázkódott, mint akibe belecsíptek:

– Van képed...?

– Van. Azok után, amit a tanárodtól hallottam, keveslem a tegnapi adagot.

Renáta válaszolni akart; lenyelte, dühösen hátát fordította a férfinak. Amaz merőn nézte, kiszámított lassúsággal kérdezte:

– Hiába cirkusozol. Kinél voltál tegnap?

– Féltékeny vagy? – hangzott a kérdés kihívón.

– Féltékeny.

– Megmondhatom, de akkor még féltékenyebb leszel.

A fenyegetés valahogyan elveszett a csendben. Az előszobában ismét megszólalt a csengő. Renáta megrezzent, Walter semmi jelét nem adta, hogy hallotta volna. A berregések átfutottak a szobán, megannyi céltalan géppisztoly-sorozat, beleperegtek a némaságba, csak a csillogásuk kísértett még a levegőben, a láthatatlan nyomjelzés.

– Gézánál. A festőnél.

– A festőnél – ismételte a férfi süketen.

– Arra nem vagy kíváncsi, hogy miért voltam nála? – a kérdés úgy hangzott, mintha a feleletet ő maga sem ismerné.

– Mert kiéheztem, rettenetesen kiéheztem. Szavakra éheztem, hogy mást is halljak, ne csak azt, hogy „marha jó”, „állati jó”, nem csak morgást, hűmmögést,

emberi szavakat, na igazán, amit te nem adtál, még a lehetőséget sem, hogy én beszélhessek. Belémfojtottad a szót. Hányszor, istenem hányszor, amikor annyira vágytam kinyílni... Teli voltam mosolygással, belül is csupa mosolygás voltam, csupa meleg. Nekem estél és félholtra vertél. Hol van az a mosolygás? Összetörted. Nem, ne szakíts félbe, most látom, amit mondani akarok, előttem áll fényben, világosan, a szobrok állnak így a reflektorok között, a fehér szobrok. És amit most tervezel, azt hiszed, származhat abból jó? Igen, engem kézben kell tartani, enélkül nem megy. De így sem. Hajtasz, mint egy rabszolgát és úgy is tartasz, mindentől elzárva. Miből táplálkozzam? Lehet, hogy nem jól fejezem ki magam. Hogy példát mondjak, hogy megértsd, a Géza azon a délután több érdekes dolgot mondott, mint te egy év alatt. Ne haragudj, nem adnálak oda érte, ott hagytam miattad. De éhes vagyok és nála...

– Nála mindig jól laksz – vágott közbe a férfi. Felállott, összevont szemöldökkel meredt a padlóra, vállá görcsösen megrándult. Mélyet sóhajtott s lassan, kimondhatatlanul lassan, kiment a szobából.

Órák múlva tért meg, még rosszabb kedvben. Szó nélkül, egyetlen biccentéssel oda parancsolta a fiatalasszonyt a kottatartó elé. Amaz ugyancsak szó nélkül engedelmeskedett. Kezében a hegedű, mégis megszólalt:

– Hát ennyibe veszed, amit mondok?

– Nem, – rázta meg a fejét, – komolyan veszem. De a melő az első. Gyerünk!

Szürkült, kékül, esteledett; az ostorlámpák fölcsattantak. A ház előtt összeverődött egy csapat gyerek, csúfondárosan skáláztak, utánozták a hegedűgyakorlatokat, Walter fenyegetésére szétrebbentek, de csak egy pillanatra, mielőtt visszahúzódtak az ablakból, előlről kezdtek. Tajtékozva káromkodott, hogy lemegy és szétver közöttük, aztán becsukta az ablakot.

– Ez most nem bujóciska – mondta Renáta, hogy a gyakorlat végeztével ledől s arcát befedte a borogatással. A szoba besötétedett, csak kívülről szivárgott be a nyers fény s pásztázta végig a mocsokba fulladt parkettet.

– S mit mondtok? – szólalt meg végre a férfi.

– Nem tudnám elismételni.

– De ha annyira kیهزتél s annyira jól laktál, valami csak megmaradt benned.

– Tudod, milyen a beszélgetés: – az egyik is mond valamit, a másik is. Az emberteli van izgalommal, remegéssel... Az egész olyan, mint...

– Olyan?

– Igen, igen. Egészen olyan. Két szellem egyesülése.

Idegességében felállott, de mindjárt le is ült.

– És velem ez nincs, csak velem. És mégis ott hagytad a kedvemért. De úgy hagytad ott, hogy valami azért hiányzik?

Renáta olyan intenzíven, olyan nyomatékosan hallgatott, hogy a sötétséget beleperte, maga alá gyűrte a hallgatás.

– Van valami, amit te nem tudsz rólam...

– Semmit nem tudok! – tört ki a fiatalasszony szenvedélyesen. – Semmit! Semmit!

– Ha tudni akarsz valamit, nem az a módja, hogy a szavamba vágj.

– Tessék, beszélj. Előre tudom, hogy úgysem fogsz semmit sem mondani.

– Lehet, hogy igazad van. Meggyűlöltem a beszédet, volt az életemben egy korszak, amikor szünet nélkül beszélnem kellett, üresen, értelmetlenül s végighallgatni másokat, akik szintén csak a szót szaporították. Tervek, vállalkozások, emberek pusztultak bele ebbe a szóözonbe. Köztük én.

Egy perc szünetet tartott, aztán folytatta:

– Meggyűlöltem a beszédet, mert mindent, amit mondhattam, elmondtam. Kikoptam a szavak, a fogalmak, a gondolatok csillogó játékából, elvesztettem az érzékem hozzá. Ezt a játékot összetörték, vagy inkább én magam törtem össze. Volt egy csomó verseskönyvem, mind elajándékoztam. Ezért. A fontos dolgokat persze kimondtam; hogy szeretlek, hogy mindennél több vagy nekem, maga az élet. Ez nem játék, ez így van.

– Néha érzem. Nem mindig: néha.

– Már ez is valami. Talán... – elnémult s zavartan köhécselt.

– Ha közben simogatsz, jobban örültem volna a szavaidnak. Úgy közlöd velem, hogy szeretsz, mint ahogy a bíró ítéletet mond: – tizenkét év börtön.

– A szerelem is börtön.

– Az első aforizma, amit tőled hallok. Annak az ősrégi igazságnak a változata, hogy a szerelem sötét verem.

– A szentségét, hát ezért volnék kíváncsi, hogy az a hülye festő milyen bölcsességekkel traktált. Valamire csak visszaemlékszel, ha olyan észvesztően okos volt. Vagy csak dühíteni akarsz?

– Isten ments, hogy dühítselek!

– Várj csak – folytatta később –, az élethalál harcról beszélt, ami a tehetségtelenek és tehetségesek között folyik, azt mondta, hogy ez a harc éppolyan könnyörtelen, mint az osztályharc. Nincs szükség konspirációra, mert amióta a világ világ, a tehetségtelenek összetartanak, felismerik egymást, mint a kutyák a faluban, egyszerűen ugatnak s ugyanazt ugatják mindannyian. A világ leghatalmasabb érdekszervezete az övék. A mi társadalmunkban valamivel kedvezőbb a helyzet, mint a polgári demokráciákban, mert a vezetés gyakran beavatkozik.

– Óriási! Micsoda zsenialitás!

– Te kérdezted... Engem érdekelt. Különben példákat is hozott fel: – Adyt Kévai mentette meg, mikor már majdnem kinyirták, mint fasisztát. A többi esetet elfelejtettem, nem nagyon ismerem őket. Persze, magából indult ki...

– Noná, majd másból!

– Mindenkinek saját maga a legfontosabb.

Walter hátrarúgta a széket:

– Kivéve engem – kiáltotta. – Kivéve engem a hülyét, aki a lehetőségek egész tömegét áldoztam fel a kedvéért, hogy művészt faragjak belőled. Ő nem tudta volna megcsinálni? A te zseniális festőd, aki olyan szellemesen elmélkedik a tehetséges fejekről? Nem kellett volna több hozzá, mint hogy téged többre tartson a saját tehetségénél. Csak ennyi. Önzetlenség. Az, ami bennem megvan. A Gálffy miért rúgott ki, az új tanárod, a vazelines takony miért akart kirúgni? Mert a kényelmét mindegyik többre becsülte a te tehetségednél. Ezt persze nem veszed észre, elkábítanak a nagy szavak, a szellemességek...

Hirtelen ült le:

– Mit mondott még?

– Igen, igen – tűnődött a lány –, engem mindenki csak meg akart kapni. Ha egy kicsit könnyebben veszem a dolgot, könnyebben élhettem volna. Igazad van, önzetlenül nem szerettem. Csak te szeretted. Mert ezt igazán senki nem tette, hogy így hajtson, a saját érdekemben. Mindig vártam, hogy Géza elvesz vagy szól, hogy költözzek oda. Olyan rettenetes volt otthon s ő tudta. Mégsem. Ebben igazad van, az önzetlenségben. Senki nem törődött ennyit velem, azért tartok még mindig itt.

Walter melléje ült, cirógatta:

– Akármilyen ronda tróger vagyok, azért mégis csak én... – félbehagyta, öszszeharapott foga megcsikordult.

– Még mit mondott? – kérdezte.

– Ja igen! – csillant meg Renáta hangja. – Valami félelmeteset. Azt, hogy a tehetségtelen még annak az árán is kinyírja a tehetséget, ha maga látja kárát, ha éhen vesz, ha beledöglik, akkor is. Aztán még sok mindent, de fáradt vagyok, nem emlékszem, nem erőltetem.

– Ne is... – nyugtatta a férfi gyöngéden. – Az előbb azért mentem el, hogy átgondoljam a teendőket. Mindenkit a saját gusztusa szerint kell üdvözíteni s te tulajdonképpen igénytelen vagy. Keveset kérsz. Berendezzük az életünket, hogy lehetőleg mindent megkapj, amire szükséged van. Néha elmegyünk moziba, színházba, a kedvéért felújítom a kapcsolatot néhány régi barátommal. Tehát lesz társaság is, bár nyilván nem olyan szívporkázóan szellemes társaság, mint a te festőd...

- Nagyon az idegeidre megy?
- Meg tudnám fojtani. Utána kezet mosnék és megvacsoráznék.

Renáta egy pillanatra a tenyerébe temette arcát, a borzongás úgy futott végig a testén, mint a villamosság.

- Persze meg kell várni, amíg az arcod rendbejön.

A véralfutások viszonylag lassan oszlottak el, kivéve az utolsót, a bal szem alatt.

– Ez már nem számít – legyintett Walter nagyvonalúan –, ennyi hiba mindenkinél a bőrén van. A te szépséged többet is kibír.

- De nem jönnek rá ebből, hogy...

– Szó sincs róla. Beleütötte a kilincsbe, s kész. Most pedig indulás a Főiskolára. Szombaton házi bulira megyünk a szakállas anyagbeszerzőhöz. Régi barát, valamikor...

– Valamikor... – visszhangozta tompán, körülnézett, mint a bűvár, aki most bukkan föl a mélyből, ismeretlen tárgyak, ismeretlen táj közepette, vonásain ősi csodálkozás.

Hajnaltól vetődtek haza a buliról, ebédutáni ocsúdtak föl, a nap vadul sütötte, perzselte a felbomlott gyomrú utca szabadon kigyózó beleit; zöld bódék, kupacokba rakott gránitkövek, homokhalmok, a bódék oldalához támasztott vastargoncák; a félbehagyott munka csendélete.

Renáta lustán visszaballagott s Walter mellé feküdt az ágyba.

– Nem nagyon élveztem – mondta –, de azért nagyon örültem, hogy elvittél. Most már tudom, hogy micsoda, s hogy az ember meglehet nélküle. Itt is csak az történt, ami mindenhol, mindenki le akart fektetni. Halálosan unalmas, na igazán.

- Meglátod majd az milyen unalmas lesz, ha senki sem akar lefektetni.

– Főleg azért örültem, mert az utolsó percig nem hittem, hogy állod a szavad. Talán az volt a legjobb benne, hogy nem fellobbanás volt, hanem igazán szeretsz. Egyszer sem táncoltál velem.

- Mással sem. Nem szeretek táncolni.

– Nem...? – kérdezte csalódottan. – Pedig szerettem volna bárba menni veled. Vidéki lány vagyok, soha nem voltam.

- Azt már nem, kisanyám, túlzásba azért ne essünk.

Ha bárba nem is mentek, Walter gondoskodott róla, hogy a vizsgáig a munka és a szórakozás szerencsés egyensúlyában teljenek napjaik. Csak napokra maradt el hazulról és megtérve soha nem érte meglepetés, olyankor már az utcán hallotta a „geometrikus hangcicák” hancúrozását.

– Csak egyet kérek, csak egyet ígérj meg – könyörgött Renáta a nagy próbátétel közeledtével:

- Hogy nem jössz el a vizsgára. Megígéred?

- Ha neked így jobb...

– Igen, jobb. Halálosan idegesítene. Olyasmik jutnának eszembe, minden, tudod, ami nem illik oda. Ismerem magam s akkor a zenei gátlásuktól moccanni sem tudnék. Megígéred?

Komoran bólintott. Megbeszélték, hogy egy közeli kocsmában várja meg a fiatalasszonyt. Nem állotta a szavát; gumitalpú cipőt húzott, hogy a saját léptét se hallja, felsurrant az erkélyre. Nyugtalan tekintete szüntelen körbejárt, az idegesség a gyomrában feszengett. Behúzódott egy homályos sarokba, előre hajolt, fejét vállá közé húzta s az előtte ülő férfi széles hátát nézte, amögé bújt meg, ujjait görcsösen összekulcsolta.

A váratlanul kirobbanó nagy siker már a szünetben nyilvánvaló volt. A második rész végleg meggyőzött mindenkit. Walter lerohant s befurakodott a művészszobába. Renáta a gratulálók gyűrűjében ült, arcán tündöklő mosolygás s körötte fény, fény, fény, sokkal több, mint a dobogón.

- Mégis eljöttél?! – kérdezte holtáváltan.

– Ha észreveszlek ... folytatta vékony hangon, – ha észreveszlek, nem tudom, mi történt volna.

– Nem, nem – nyugtatta meg a férfi –, idegességemben kijöttem a kocsmából s a kapu előtt hallottam a sikerről.

Renáta rögtön megnyugodott:

– Úgy látszik – mondta, mintha interjút adna –, úgy látszik, az a fajta vagyok, aki a nehéz helyzetekben talál magára. Úgy koncentráltam, ahogy még soha.

Röviddel a vizsga után Renáta elszerződött Barát Zoltánhoz, a főváros egyik legjobb zenekarába.

– Na, mit szólsz hozzá – mondta Walter –, megszerveztük az életünket.

– Mindent, mindent neked köszönhetek. Egyedül neked.

DALOS GYÖRGY

PYGMALION

Hogy lehetsz ilyen gyönyörű
s ilyen makacsul mozdulatlan
Arcodban fürdik a derű
mint szálló porszemek a napban
Kétkezi emberi meleg
oldjon testté e néma fagyban
Valamit elkezdtem veled
és nincs erőm, hogy abbahagyjam

Formállak gyúrlak hogy amíg
kezem a vésőt el nem ejti
s még látok benned valamit
segítsélek életre kelni
Ó lesz-e bennem annyi vágy
hogy téged szóra kényszerítsen
a véső önhúsomba vág
oly messze vagy hogy szinte itt benn

Ernyednek lassan izmaim
tenyerem érdes és kemény lesz
Lehet hogy kiszikkaszt a kín
s megkövülök mire megéledsz
Ó mozdulj engedj már szobor
varázsszónak vagy bűvöletnek
Szeretlek hiszen változol
és változol hiszen szeretlek

ÖT NYOLCSOROS

I.

Mindent, amit igaznak mondtam,
(ó, te szenvedélyes világ!)
nem álmodtam s nem is hazudtam,
bennem semmi sem kitalált.

Így akartam s lehetett volna
még jobban is az ég alatt.
Rög hull a lusta zöld folyóba
s szétmálik, mint az indulat.

II.

A sarkon túl bezárt a söntés.
Gugyi Lali, Pogácsa Fáni!
A világ egyre egyszerűbb,
nem kell a fröccsért sorbaállni.

Roskadt vállak, szélnyűtt kabátok
tengnek vén kapualjak árnyán.
Valami remény földereg
– már olvad a hó künn a járdán.

III.

Kihagytam minden nagy esélyt.
Eb, aki bánja! Jól van így.
Az elérhető haszonért
sóvárog holtig az irigy.

Jobb nekem nyitottnyakú ingben
ödöngnöm utcán, tereken,
mint veretni a durva ringben
mohón és feleslegesen.

IV.

Ki lesz a líra új vagánya,
ki a soros Villon-palánta,
ki lesz, aki megbotránkoztat,
Napot és Holdat bekormozhat?

Lesem a költők vonulását,
igéik szlengbe torzulását,
kiugratható késük élet,
beesett mellük lihegését.

V.

Már ez a világ el se veszhet.
Hitem – a formák szép tökélye!
Erős kezek, szépívű lábak,
hamvas arc, emlők rezdülése.

Szelíd rablója vágyainknak,
ölében kék, kín, öröm, átok.
Fölfigyel a férfi a nőre
és föltesz rá sorsot, világot.

NOVEMBERI JEGYZET

Már kialudt a lángoló fa
szemközt a dombon: hamvadt díszlet
Mint orr s arccsont a haldoklókon
csak a kontúrok élesednek:

ösvények, ágak, hegygerincek,
a szerkezet szigorúsága.
Így ötvöződik csontom egykor
a táj időtlen mértanába

Már nem elomló boldogságot
akar a lélek – Értelmet remél.
Örömet. Csúcsokra áradót,
amely a szomorúságig fölér.

HIÁNYA ŐRZI

Nem segített hit, csók, varázslat

Megszökött – lásd – a szerelem
nem tarthatta meg szó, sem írás
a test néma parancsa sem

Mégis: hiánya őrzi végül
(amit a múlás megjelölt,
van, s már örökké megmarad)

a néma, déli tengerekben
siklik, mint hangtalan halak
hol az iszapmély csöndnek alján
süllyedt világok alszanak

s az idő nézi örök arcát
örök vizekben hallgatag.

EMBERI GEOMETRIA

Szerkesztett szépség: testünk mértana!
Szimmetriáknak összhangzó zenéje:
A szem, a fül, a váll, a kar, a láb
S az orr, a száj, a fej magányos éke!

Múló idom a változatlan Térben
Káoszban forma, zárt világ határa,
néma dallam: az ujjak pentatonja:
az örök kör öt múlandó sugára!

SIMON BÉLA rajza

Két bottal

A kórháztól hosszú az út hazáig. Két bottal járok, erőteljesen rá kell lépnem a beteg lábra, és gyalogolnom kell sokat, nagyon sokat. Inkább araszolgatás ez, mint járás; keserves, lassú előbbrejutás. Évának – aki útjaimra elkísér – elmondom, hogy a röntgen most is elégtelen callus-képződést mutat. Az orvos hosszan vizsgálta a felvételt, kétszer-háromszor az ablak felé fordult vele, majd türelmetlen mozdulattal az asztalra lendítette. És persze nyomban mosolygott: gyalogoljak csak tovább, rendületlenül járok, a törtszégeknek érintkezniök kell, csak így jöhet létre normális kontaktus. Napi három kilométert javasol, de az sem baj, ha négy lesz. Bólogatok és nézem az asztalra hajított nagyméretű felvételt. Fehéren világítanak rajta a csontok, mint a lehántott faágak: az erős, karcsú sipcsont és oldalhajtása, a vékony, finoman ívelő szárcapocs. Akik melletttem voltak *akkor*, állítják, hogy jól hallották a recse-nésüket.

Éva nem enged most egyedül járni, velem jön a „sétákra”, a kórházi ellenőrző vizsgálatokra, számolja a métereket, kilométereket, irgalmatlanul behajítja rajtam a napi normát, sőt ha lehet, túlteljesítteti velem. Ravaszkodik, hogy eltéríthessen az előre eltervezett és kiszámított útvonaltól. Eleinte ártatlanul beleestem a csapdáiba, most már figyelem: tudom, mikor szed rá. De nem szólok. Meg kell hagyni, ügyesen és bájosan teszi, mindig belemegyek a játéka. Pedig nehezen mozgok, fáj a lábam, nyilallást érzek a csuklómban, ég a tenyerem a botozástól. Az én ravaszkodásom csak annyi lehet, hogy a testsúlyt a beteg lábról a botokra csempésem – ezt Éva nehezebben veheti észre.

Most a kórházból jövet elmesélem, hogy a röntgennél furcsa fölfedezést tettem. Végre azonnal és pontosan eszembe jut annak az osztályos orvosnak a neve, aki egy ideig kezelőm volt a sebészetben. Sántha Géza. Sánthának hívják, s ezt a nevet eleinte hosszú időn át képtelen voltam fölidézni. Néhányszor lehetetlen és ostoba helyzetbe kerültem amiatt, hogy nem tudtam megmondani orvosom nevét, ha kérdezték tőlem. Ma már tudom: lábtörésem, a komplikációk, szorongó félelmem a sántaságtól elfeledtették velem ezt a nevet. A helyettesítésekre is emlékszem. Az orvos nevét ilyesmikkel pótoltam: *Szalai, Szántó*. A Szalai kézenfekvő – a szaladással kapcsolatos hangalaki hasonlóság miatt. (Nem szaladhatok többé? De jó lenne még szaladni!) A Szántó látszólag közömbös, holott mélyebb jelentésű a Szalainál. Gyermekkorom elsüllyedt nyaraihoz vezet N.-be, ahol a nyári vakációkat töltöttem. Feledhetetlenek már örökre a nagy szántások, az eke után járás reggeltől estig. Feledhetetlen az előttem lépdelő lovak lába, ahogyan átveszem lépéseik ritmusát, füttyölök, énekelek is hozzá. Meztláb szántottunk, s ma is érzem a frissen fölhasított föld melegét, a rögök simogató bőségszögét. A gyönyörű járásban már egyetlen mozgás a lóé, a vasé, a perdülő hanté, a lendülő lábaké. Aki szánt, így megy reggeltől estig – mondom Évának.

Mostanában álmaimban is a biztosságos, szabad járás, a mozgás, a dinamika tér vissza minduntalan. Keréknyomok között futok, egyre gyorsul a futás, melletttem száguldanak az útmenti nyilegyenes jegenyék. Máskor térdig, combközépig érő vízben futok.

– Ugye futottál már vízben, tudod, milyen nehéz, fárasztó mozgás ez? Nos, hát az álmok ilyen megerőltető próbák elé állítják a lábamat.

Éva néha parányit megelőz, s ha észreveszi, tapintatosan lemarad. Épkézláb embernek nehéz ez a lassúnál is lassúbb járás. Belémkarol, gyöngéden visszatart, megállunk pihenni. Karommal törölöm le a verítéket a homlokomról, a botokra támaszkodom, mindketten hallgatunk...

Mindig hajnalban indultunk. A lovak dobogva jöttek elő az istállóból, dörgött patáik alatt az udvar földje, amint a kúthoz mentek inni. Álltak a kútnál, mintha az ég meg az eperfák képét fürkésztek volna a vályú tükrében. Aztán befűjtak a vízbe. Bársonyos orrukon kék és smaragdzöld ragyogású gyöngy lett a hűvös víz.

A szekerek a mély földúton kotyogtak, éles nyomot hagytak a kerekek. A nagy csöndességben néha fácánok, nyulak iramodtak neki a domboldalnak. Egyetlen lendülettel ugrok le a kocsiról, az útmenti bokrokról nyelet választok. A lovak maguk ballagnak, a szekér mögött lépdelek, bicskával tisztítom, hántom a pompás ostor nyelet. Különös csábítás ilyenkor, hogy az ember a keréknyomok közé lép, ott megy közöttük. A hajnali harmattól lepett sárga föld a fényes kerékabroncsra tapad, aztán apró darabokra töredezve visszahullik. A lovak ilyenkor lassan járnak, hogy beérjük őket, fölléphessünk a szekérre. Amikor a nap fölkel, a piros szíj már az új nyélen suhog, úgy szeli a kukoricalevelet, mint a penge.

Az Ötútnál Imre mutatja a vércsefészket a jegenyenyár tetején. Réqóta lessük a fészket, s ha eljön az ideje, kiszedjük a kisvércsüket. Imre mászik majd elől, mint ahogy a szekerével is, a szántásban is ő megy előttem, leadogatja a vércsüket, én meg az ingembe dugdosom őket.

Aki megtanulta mezítláb járni a tarlót, előzőleg keserves árat fizetett érte: a véresre sebzett lábak fájdalmát, esti tüzes sajgását. Ha aztán meggyógyul, s sziszegve, összeszorított fogakkal ismét a tarlóra megy, már tudja, hogyan kell járni, hogyan kell csúsztatnia a lábát. Odakint a nagy tarlón versenyt futunk Imrével a fához. Túlhan az út mentében magányos, öreg meggyfa áll. Fölmászunk rá, a vén ágakon kuporogva szemezgetjük a sötét, nagyszemű meggyet.

A szántás fölött madarak keringenek, libbenve megállnak a magasban, aztán leereszkednek a barázdákba. Billegve járnak a fényes hantokon, megrebbennek a lovak közeledésétől. A lovak üqvet sem vetnek rájuk, egykedvűen leqyeznek farkukkal, puhán lépnek. Nesztelen járás ez, csak a föld ropog, amint hasítja a vas, kúszónövények indái szakadnak, néha megcsörren a szerszám.

Délben a széles csordaiárason lóháton ereszkedünk le a vízhez. A folyócskára járunk itatni; a lovak ilyenkor elszabadulnak, remegő orrcimpákkal, előre nyújtott nyakkal futnak. Fújtatva, prüszkölve állapodnak meg térdig a vízben. Itatás után a klott-nadrágokat a partra vetjük, és beledázolunk a vízbe. Futunk, tapossuk a csatogó vizet, millió karátja körülöttünk szikrázik. Egy más válláról ugrálunk fejeseket, átúszunk a túlsó partra meg vissza. A név ló a parton poroszkál, dobognak, böglyökkel, bogarakkal küszködnek, néha valamelyik eliramodik, vágatva szeli át a part hosszú fővenyét.

Fürdés után már a lovakon száradunk meg. Nagy kerülővel térünk vissza, hogy tovább tartson a lovaslás. Meztelen lábainkkal szorítjuk a lovak fényes, meleg testét, s futásra sarkalljuk őket. A fák alacsony ágai alatt rájuk borulunk. átöleljük a nyakukat. Később meglassulnak, szelíden ringató járással mennek a földúton. A káprázatos fényben arany-izzású por száll föl körülöttünk.

Végigsimítok a ló éjfelete szőréen, és az estére gondolok. Minden este a kapuban ülök, nézem a szürkülettel hazatérő teheneket, amint lassú, méltóságteljes járással jönnek, nyomukban finom porfátyol száll föl az utcán. Befordulnak a kapukon, elnyújtott bögésük az udvarok mélyéből hallatszik. Mindennap várom az estét, hogy átnézhessek a szomszédba, Pirosék udvarára.

Az öregek az eresz alatt ülnek mozdulatlanul. A kis fekete öregasszony az ölébe ejtett összekulcsolt kezét nézi. Egyetlen fiúk a Donnál esett el, a katonaképe odabent függ a szobában az ágy fölött. A menyük „keze alatt ég a dolog”, ő tartja rendben a házat.

Az udvarban fekete csikó jár körbe, bedugja fejét az ólba, beleszagol a sajtárba, megáll az eresz előtt, nézi az öregeket. Az öregember csettint neki, a csikó megugrik, föllöki a vödrot. A nagy csörömpölésre fölagaskodik, nekiiramodik az udvarnak, vágatva, ugrálva szeli át, majd megtorpan, fölkapja a fejét.

A menyecske átmegy az udvaron, a kútra jár, csörög a lánc, fejéhez készülődik. Apró termetű, barna asszony, fejkendője alatt kontyba tűzött súlyos haja megbillen

minden lépésnél. Feszes fehér inget visel, telt derekán egyetlen ráncot sem vet a vászon. Kék kartonszoknyája körülengi erős, barna lábszárait. A csikó melléje szegődik, mindenfelé kíséri az udvarban. Körülgrálja, vagy csak egy helyben állva nézi a hajladozó asszonyt. A kútnál a vállára hajtja a fejét, várja a simogatást. De az őlnál már megböködi orrával az asszonyt.

– Netene! Eredj már, te bolondos! – kiált rá. Hangosan nevet, játékosan csapkod feléje; inkább csalogatón, mint fenyegetőn.

Az asszony fejés után a konyhába megy, becsukja maga után a lécből készült félajtót. Lámpát gyújt, kék edényekbe szűri a tejet. A csikó ott áll az ajtó fényes négyszögében, bebámszokdik a konyhába.

Sötétédesssel indul, viszi a tejet a csarnokba. Itt jön el a kapu előtt, az árok partján keményre taposott gyalogúton. Hozza a két súlyos kannát, hallani a lépéseit, papucsainak csattogását, a lábait verdeső szoknya suhogását. Lépéseit lassan elnyeli a por, fehér inge még sokáig imbolyog a sötét eperfák alatt. Friss tej és pernye illata száll föl az estében...

A szikrázó falak között táncol a forró levegő, a gyaloglás ebben a gyötrő déli időben a legnehezebb. Fáradt vagyok, kegyetlenül fáj a lábam.

– Gyerünk – mondom Évának, és újra nekivágunk az útnak.

Lendítem a botokat a forró, puha aszfalton; úgy támaszkodom rájuk, mint az ekeszarvára...

GÁBOR JENŐ: Fametszet

KÖNNYŰ ARANYBAN

Erőtlen, télvégi napban,
kisfiúk futnak könnyű aranyban.

Fák ágbogán, mint a mézcsepp,
léggömbjei a felejtésnek:
sírásnak, tűznek, ölelésnek.

A levegőben halk surrogás,
egy-egy váratlan madárfüttty
villan át,
egy-egy toll repül –
pára s füstfelhőcske repdes.

Hajlítom arcomat
forró kezedhez.

LÁNGOT HEGYEZŐ SZÉL

Lángot hegyező szél,
hegyek fújtatása:
pörgesd törpe világomat;
minden porcikája,
szerve: a körmök, a fogak,
süvöltésétől most összerázkódjanak;
nyíljon meg ez a test, ez a torok,
repedjen fel a bőr,
lukadjon ki a láb,
jöjjön el, ha még jöhet –
a kenyér és a bor
mennyei mámore után,
a térdeplés után,
a rossz alázat íze után,
hogy közetek ékelődve
olyan nyugodt legyek,
mint törékeny csontjaim majd
a tökéletes föld sóiban.

A mázlista

Nem kell beijedni, s akkor a szerencse is mindjárt az emberhez szegődik. Még nagyon régen döbbsen rá erre az egyszerű igazságra. Volt egy igen hirtelenkező természetrajztanárunk. Lelkesen, szenvedélyesen pofozott. Módszeresen sorra került mindenki. És nem legyintgetett, keményen ütött. Szívvel-lélekkel. És mindenki csak tűrte megadóan. Egy kis pimasz felhang – ütött; nevetgélés, sugdolózás – ütött; nyelvbotlás, megakadás – ütött; hallgatás, tudattalan, szinte képzeletbeli vállrándítás – ütött. Nem ő rohant oda fejvesztetten, hanem kimérten kiparancsolta a kiszemeltet maga elé. Így módot adott rá, hogy mindenki átélhesse mindenki pofonját teljes mértékben, a lassan kifelé kopogó lépésektől kezdve a pofon elcsattanásáig. A csattanás után tűzelt az egész osztály arca. Őrá éppen a szertárban került sor. Bután vigyorogtak rá a csontvázak, egy csimpánz, egy gorilla és egy ember-csontváz, miközben lassan indult kifelé. – Mozgás! – kiáltotta a tanár. Ő abban a pillanatban már tudta is, mit kell tennie. Azonnal futólépésre váltott, pontosabban cirkuszosló ügetésre, magasra kapdosta a térdét, s még a fejét is hányta vetette, az osztály elképedve bámult, odakanyarodott a csontvázak elé, s oly pimaszul vágta össze sarkait, hogy az felért egy kihívó nyertéssel. A tanár előrelépett, s még a szokásosnál is erősebb ütésre lendítette karját – ő meg, mintha a csattanó bokázás miatt veszítette volna el egyensúlyát, szédelegve lebukott – és a gorilla kapta a nagyerejű pofont, feje lerepült, mint óriási billiárdgolyó karambolozott a csimpánz fejével, az meg az energiát továbbvive szétfröccsentve az ablaküveget, az udvarra éppen akkor kilépő igazgató lába elé zuhant. A széthullott bordák, ujjperecek, lábszárak között kinlódó, dróttól felsebzett tenyerű természetrajztanár, az ablakon tátongó lyukon beömlő diadalmas levegő s a csimpánz koponya maradványait szedegető igazgató horkantásai egyszeriben hőssé tették az osztály szemében. És mindez egyetlen pillanat elhatárolásából, no meg egy kis mázliból született.

Amint bekampózta maga mögött az ajtót, s az áruház uszodai zsvaja s mindent figyelő kandi tekintete kirekesztődött, rágyújtott, és munkához látott. Gyorsan, de minden kapkodó sietség nélkül dolgozott. Vele nem fordult és nem is fordulhatott elő, hogy kiszórja a személyi igazolványát, katonakönyvét vagy itt felejtse valamelyik saját ruhadarabját, mint egyes hülyékkel.

Lehajtotta az ülődeszkát, s elhelyezte szatyrárt, aktatáskáját s az áruház zöldminta csomagolópapírjaiban lévő kisebb-nagyobb csomagjait. Mindenhez befektetés kell. Az a sok lüke áruházi tolvajocskas, aki kivétel nélkül mind lebukik, üres kézzel, üres zsebbel indul neki a nagyvilágnak. Hát így nem megy, nem, dehogy. Az ember mikor nekilát, már tele kell legyen mindkét keze, olyan, mint egy málhás teve, miközben a bundakesztyűk, zoknik, nyakkendők, pulóverek között válogat egészen addig, míg az eladó türelmét veszve rá nem förmed: „Az Isten áldja meg, pakoljon már le, hisz így nem tud válogatni rendesen!” Szerény, zavarodott mosoly, motyogás („Nem szoktam én ilyen nagyobb bevásárlásokhoz, de hát most a nyereségrészesedés”) – s hullik egyik csomagja a földre, felkapja, lehullik a másik, végre az eladó elúnja, más vevőhöz fordul, s a pulóver, a kesztyű vagy bármi más most már nyugodtan becsusszanhat a szatyorba. De ilyenkor aztán mindig venni is kell valamit. „Hát akkor talán ennél maradok, ugye ön szerint is ez jó?” Az eladó megkönnyebbülten helyesel, besöpri a fiókba a kirakott holmit, s engesztelődő fújással tölti ki a blokkot. De ha az ember semmit nem vesz, akkor felébresztheti a dühödt gyanakvást: „Nézzük csak, megvan-e minden, amit kiraktam ez elé az átok elé?!”

Lehúzta a nadrágját, a sajátját, aztán a másikat, a mai fogást, a próbafülkében *lelejtette* magán. Jó kis terylén nadrág volt, gondosan összehajtogatta, kibontotta az egyik csomagot, beletette. Ugyanígy áruházi csomagolásba került a szatyorban lévő kesztyű, nyakkendő, zokni.

Valaki betaszította az előtér ajtaját, találomra egyik fülkéhez rohant, s megdőngette a deszkafalat.

Még jóformán oda se ért a döngető, ő kikiáltott: – Nyugi! –, s mindjárt nagyot nyögött. Kettőt. Az embernek mindenre gondolni kell. Aki csak lapul és sumákol, az utólag már hiába fogja a fejét, hogy így kellett volna, meg úgy kellett volna.

– Tűz van! Hé! – kiáltotta a kinti ember. Ő éppen abban a pillanatban rántotta meg a fogantyút, nem értette tisztán a lezúduló víz dörejétől. De azért ha az volt: tűz van – hát nagyon olcsó fogás.

A kinti férfi még egyszer elordította magát: – Hé, mindenki! Tűz van! – aztán csapódott utána az ajtó, és hallatszott, amint rohan lefele a lépcsőn.

Szóval akkor nem hamuka? Tényleg tűz lenne? Na, majd eldől.

Eldobta a csikket, összefogta csomagjait, s kilépett a fülkéből. Itt már hallatszott, hogy valaminek lenni kell: a szokásos uszodai hangzavar sokszorosán felerősödött.

Átsietett az előtérén, ki a folyosóra.

Dobogó lábak, sikolyok, üvöltések s magasba röppenő kiáltások: TŰZ, TŰZ!

Nem hamuka. Nem róla van itt szó, ki törődne itt vele?

Kihajolt a korláton, s mintha kánikulai forró szél csapott volna az arcába. A füst, felfele törő fekete lavina, már elterpeszkedett a második emeleten, szétfolyt, s mindjárt emelkedett is. Az első emeletről hosszú, ruganyos lángnyelvek csaptak fel, egyelőre csak ritkán és pillanatokra. A lépcsőfokok nem látszottak, csak emberfejek, vállak, könyökök, széles volt a lépcső, de még szélesebb az emberfolyam. Volt aki eltorzult arccal gyomrával szorult a korlátnak, kalapok, táskák, ernyők, csomagok hulltak le és tűntek el a fekete füstben.

Nem esett pánikba, de azért az első gondolata az volt, hogy lerohan, s ő is beveti magát a tülekedők közé. Villanásnyi gondolat volt ez azonban. Nyomban letett róla.

„Becsületes honpolgárok – gondolta. – Csak éppen leverik egymás kalapját. Csak éppen letaposásák, aki már nem bírja tovább a rettenetes nyomást. Csak éppen ölik egymást.”

A fogolytáborban egyszer egészen váratlanul megjelent egy őrnagy és egy tolmács, ez utóbbi egy összecsucskható asztalt és széket cipelt. Utat törtek maguknak – több ezren lézengtek állandóan az udvaron –, s mikor egy csöppnyi szabad térre bukkantak, a tolmács hirtelen kinyitotta és felállította az asztalt, felugrott rá, s elkiáltotta magát: „Aki igazolni tudja, hogy nem vett részt...” – Az őrnagy leült az asztalhoz, papírt teregetett maga elé, lecsavarta a töltőtolla kupakját. „Nyugalom, csak rendezetten!” – ordította a tolmács rémülten, mert mintha egy gyöngye kis homokzátanyon lennének, megindult feléjük a tenger. Úgy látszik, senki nem vett részt. Száz-húsz ember nyomorodott meg a tülekedésben, tizenheten a helyszínen meghaltak. Az őrnagy végeredményben senkit nem írt fel, összecsucskatta az asztalt a tolmáccsal, s kimenekült a táborból, mielőtt még őt is agyonnyomták volna.

Neki, szerencsére, akkor is megvolt a magához való esze. Nem sodródott bele az „Eljutni az asztalig mindenáron!” folyamba, hanem a falhoz húzódva meglapult, figyelt, s kialakította magában a tervet. Láta, hogy nemcsak a foglyok, de a kettős drótkerítés között sétálgató örök is az udvar kérdéses helye köré tömörülnek. Három adag borsóért, feladag kenyérért s egy sodrásért szerzett egy drótvágó ollót, s mikor legközelebb – jó hosszú ideig kellett várakoznia, közel három hétig – a tolmács elkiáltotta magát az asztalról (ezúttal: „Aki igazolni tudja, hogy részt vett...”), neki a néptelen hátsó udvar legvégiben sikerült átvágnia a drótokat.

Most is tudta már, mit fog tenni.

Letette a csomagjait, s visszament a mosdóba. Elővette a zsebkendőjét, alaposan benedvesítette, aztán a szája és orra elé kötötte. Kijött, felvette a nagy szatyrárt, s máris indult lefele.

Két emelettel lejjebb tán csak centimétereket haladt előre a tömeg. Lepillantott, és éppen abban a pillanatban, hosszan, mint egy kígyó, kígyulladt a korlát. A korlátnak szorítottak ruháin apró tüzek futkároztak, egy férfi lángoló kabátujjal hadonászott, de a nyomás semmit nem enyhült. Valaki felháborodástól dörgő hangon ordította: „Emberek, hát legyünk emberek!” – s a körülötte hullámzó tizedmásodpercnyi figyelmét arra használta fel, hogy még jobban nyomakodjon, furakodjon, taposson. Egy asszony – nem lehetett megállapítani, hogy maga vetette át magát vagy a tömeg taszította át a korláton – lobogó hajjal, a levegőben is átkozódva zuhant le a földszintre.

Áttörte magát a játékoszályon. Cipőtalpán át is érezte, milyen forró alatta a padló. A pultok még nem kaptak lángra, csak fehéren füstölögtek, de a mennyezetiig nyúló polcsorokon a játékok már lángoltak. Szivacsmalacok, kutyák és zsiráfok, gumielefántok, csipogó kacsák és rózsaszínfülű nyulak fekete, szurkos masszává égtek össze, de a szőrös, kedves mackók a lángok közt is megtartották alakjukat, szemük lázasan csillogott, nyugodtan ültek egymás mellett – elborzasztóan fájdalmas volt a látvány.

Futott az utcai frontig, sisteregve, kunkorodott nyomában a linóleumpadló, szakadt róla a víz, itt már akkora volt a forróság, hogy egy tévé képcsöve hatalmas durranással szétrobbant. A füst – mintha viharfelhőben járna; a szájában a zsebkendő ellenére megkeseredett a nyál.

Elbotlott, keményen beverte az állát, kendője félrecsúszott. Egy pillanatra elfeküdt előtte a világ, de aztán egy fuldokló köhögési rohammal mindjárt magához is tért. Visszaigazította a kendőt, feltápászkodott.

„Nem jobb lenne hagyni mindent s ellépni a padláson keresztül?”

„Nem!”

Már olyan nagy volt a füst, úgy kellett odatapogatóznia a tranzisztoros zsebrádiókhoz. Nyolc darabot talált, mindet berakta a szatyrába. Mikor az utolsót markolta, mintha csak a rádióból zümmögne elő, messzi, jajongó szirénahang hallatszott.

„Most aztán igazán igyekeznem kell – gondolta. – Perceken belül itt vannak a tűzoltók. Igaz, főleg az utcai fronttal meg az első és második emelet között rekedt tömeggel lesznek elfoglalva. De azért sietni kell! Ha így itt kapnának! Így felpalcolva. Magyarázhatnám, hogy úgylis elégett volna, amit viszek.”

Ismét megbotlott. De most nem esett el. A fűtőtestet javíthatták, nyitott szerszámosláda, franciakuks, blitzfogó, csókuksok szerte-széjjel. Ezekben botlott el az előbb is.

Felért a korlátnál hagyott cucaihoz, már nem látott le az első emeletig a sűrű füsttől, a szirénák már nem zümmögtek, egészen közelről üvöltöttek több szolamban.

Összemarkolta a csomagokat, s rohant a padlásfeljáróhoz. Minden jelentősebb áruházzal padlásfeljárójának ismerte a helyét, akár le is tudta volna rajzolni. Nyitott szemmel járt, őt ne érhesse meglepetés.

A nagy vasajtó nehéz keresztpánttal, lakattal lezárva. Hát persze, tudta ő ezt, hogyne tudta volna, és lenn a szerszámok láttán különösképpen eszébe kellett volna jussan, de úgy látszik – tűz, füst, forróság, a kendő alatt a kapkodó légzés, a szirénák jajongó sürgetése – kihagyott az agya.

Azon nyomban visszafordult. A játékoszályon már a pultok, a padlón a gyerekágyak, hintalovak is lángoltak, egy leszakadó falburkolat szétfröccsenő szikráitól a nadrágja tüzet fogott.

Összezárt lábait, a földre vetette magát, s gyorsan, mereven hengergőzött, mint egy eltrafált kuglibaba. Egyáltalán nem volt megijedve. Annak idején a bunkerből is lángoló köpenyben ugrottak ki, s ugyanígy hengergőztek, igaz, havas szántóföldön, ami elsőrendű oltóeszköz. Viszont közben gépfegyverrel lötték őket. Akkor is mi csoda mázlija volt! Golyót kapott a combjába, de a hengergőzés lendületével még elérte a szántóföld szélén húzódó régi bogárfogó árkocsját, s estig centiről-centire visszakúszott a vonalak mögé. Mikor hosszú vércsíkot hagyva maga mögött, fehér

arccal diadalmasan bekúszott a táborba, mondogatták is a társai: „Pajtás, micsoda disznód van!”

Térdig sem égett a nadrágja, máris elfojtotta a tüzet, s néhány méterrel odébb meglelte a nagy franciakulcsot. Ez is micsoda szerencse, hogy pont most volt baj a fűtőtesttel, éppen ezen az emeleten, és éppen ilyen gyáva ember volt a szerelő.

A játékosztályon nem tudott visszajutni, az már egy lángtenger volt egészen a mennyezetig.

A tulsó oldalra került. Már közel a lépcsőhöz, a tűz keltette zajkáoszba elvegyülve, s attól mégis különválva, furcsa hangok ütötték meg a fülét. Mintha több apró vízcsapból csobogott volna a víz, vékonyabb-vastagabb sugárban. Egy kis alkóvszerű benyilóból jött a hang. Fulladozva, köhögve, szeméből könnyet facsart ki a most már mindenütt jelenlévő füst, betapogatózott az alkóvba. Három nagy kalickában össze-vissza repdeső, a rácson kapaszkodó, kétségbeesetten verdeső, tátogó, lihegő hullámos papagájokat talált, ők voltak az apró gurgulázó vízcsapok, legalább százan lehettek, néhány már örökre elcsendesedve hevert a kalickák alján a piszkos homokban.

– Na, gyertek, madarak – mondta. Nem töltötte azzal az időt, hogy ajtókat keresgéljen, kallantyúkkal bíbelődjön, hanem összemarkolta a drótokat, s mindegyik kalickán tenyérnyi rést tágitott. Némi buta meghökkenés után, a madarak egymás után surrogtak ki a lyukakon, nem ütköztek, nem repültek egymásnak, s így pillanatokon belül kiürültek a kalitkák.

A lakattal gyorsan végzett, befogta a hosszúnyelű franciakulcs kemény pofájába, s körkörösén forgatva a kulcsot, egy-két nekifeszüléssel lepattantotta a nehéz lakatot. Körülötte és a vállán, fején, karján, de még a kulcsot markoló kezén is papagájok ültek. Lehessentette őket, elhajította a franciakulcsot, nadrágszíjával két bugyorba hurkolta csomagjait, átalvetőként a nyakába vette (már újra tele volt papagájokkal), feldobogott a padlás falépcsőin, meglelte a kéményseprőlépcsőt, s a kis padlásablakot feltaszítva, kilépett egyik kémény mellett a tetőre.

A tűzoltófecskendők már zúdították nagyerejű ezüst vízsugaraikat a legjobban veszélyeztetett utcai frontra, papírvékony jéglemezként roppantak be az ablakok, sárgán fröccsent a vakolat, halódó szikrák kerengtek a fehér gőzben. Félkaréjban rendőrkordon tartotta vissza a nyomakodó tömeget, egymás csuklóját markolva, izzadt-vörös arccal küszködtek a rendőrök a lánc épségeért – ha valahol szétszakad, bizonyos, hogy a tömeg egyenest belerohan a tűzbe, legalábbis a hátullévők beletaszítják az előállókat.

Bár messze volt az utcai fronttól, meggörnyedve sietett végig a kéményseprőpallón, nyomában, fölötte, előtte és körülötte a papagájok, mint napvilágra került hatalmas bagoly mellett a cinkék, verebek. De hát persze ez nem gyűlölködő, hanem hálatali nyüzsgés volt.

Hessegette őket. – A fene egyen meg benneteket – morogta. Még a végén az arcának, a szemének repülnek, s leveszekedik innen a magasból. Láta magát, amint végiggurul a tetőn, cserépdarabok pattognak körülötte s feltáruul előtte a környörtelenül mély utca...

De nem történt semmi baj, mázlija volt. A negyedik háztetőn nyitott padlásablakra lelt, s fél óra múlva már otthon volt a szobájában. Letette a csomagokat, s akkor vette észre, hogy féltucatnyi papagáj még mindig ott kapaszkodik a szíjon, csomagokon, ruháján. De most már nem törődött velük, minden a lehető legjobban sikerült, az előszobában a háziakkal sem találkozott, s most hogy bezárta maga mögött az ajtót, nagy meglepedettség fogta el, de az idegfeszültség feloldódásával egyidejűleg leküzdhetetlen fáradtság tört rá. Rágyújtott, csomagjait, ahol letette a szoba közepén hagyta, lerúgta cipőjét, s azon nyomban, úgy ahogy volt végigdőlt az ágyon.

Képek villantak fel benne: veszett tülekedés a lépcsőn... csapkodnak körülötte a papagájok... csillogó szemmel ülnek egymás mellett a lángoló mackók... aztán hirtelen füst szállt a képek elé, de nem szürke, kesernyés és fojtó, hanem fehér, kellemes és megnyugtató. A cigarettát tartó keze lehanyatlott – mély álomba merült.

A rabkórházban, mikor már fel tudott könyökölni az ágyban, buzgón magyarázott a lelkes hallgatóságnak.

– Mondom, mindig mázlista voltam, de ilyen disznóm még soha nem volt. Kivágom magam a tűzből, még hozzá szajréval, mégcsak meg sem pörkölődök, aztán egy rohadt cigaretta miatt bennégtem volna a saját ágyamban... Azt mondja a kiberem, soha nem figyelt volna fel rám, hiszen mozoghat a tetőn bádogos, kéményseprő, szerelő, ki tudja azt messziről megállapítani, de már az mégiscsak fura bádogos, aki körül kék, zöld madarak keringenek, mint a méhek. Állati mázlim volt, mikor rámtörte az ajtót, már lángolt alattam a paplan...

Dörzsölt vagányok is voltak a teremben, akik nem egykönnyen vettek volna link lapot, de ezúttal ők sem sziszegtek mindent megsemmisítő gúnnyal, mert a mesélő gézzel bepólyált vállán most is ott ült csendes meglepődöttséggel két kis papagáj.

LÁSZLÓ IBOLYA

HA CSONTOMRA RAKÓDNA

Tavaszmosolyú délután
szikrázó február hava
szigorú szemmel néztek
nem hagytok megpihenni

Látom a pörségemet
egy szempár villámainál
vacogva ténfergő magam
emberdzsungelék sűrűjében

Szűkülésem elnémult
kövé is változhatnék
jaj-nélküli elszánás
dobál már erre arra

De sokan megmorogtak
a viharok szavával
írjak derűsebb verset
övig a földbe ásva

Övig veremben állok
mélység magasság tépnek
rémitő osztozásuk
terhét meddig viseljem

Hazudhatnék valóban
a saját érdekekben
de ha tükrömbe nézek
arcom akarom látni

Ha csontomra rakódna
ezután a hazugság
nem ismernék kegyelmet
beteltem délibábbal

Ím így emberül állok
fegyverben már halálig
hóvirágok szemével
látva a vad bozótot

Bizakodásom tiszta
egyszerű szavak mellén
nevelkedik naponta
és másként nem lehet már

KÚTÁSÁS

A víz még mélyebben van,
ez csak a fekete föld –
 teremne benne csörgő
 kukorica.

A víz még mélyebben van,
ez csak a sárga agyag –
 formálhatnánk belőle
 csörgő korsót.

A víz még mélyebben van,
ez csak a meszes kavics –
 itt üti meg a guta
 a barackfát.

A víz még mélyebben van,
ez csak a vörös kavics –
 ez lapította agyon
 Zöld Ilonkát.

A víz még mélyebben van,
ez csak a rozsdás homok –
 ki ne fusson alólad, vigyázz,
 a kút.

No, itt már közel a víz,
könnyezni kezd az ásó –
eresztem a tisztábbik vödröt,
máma iszunk.

HÁROM DAL

Tanultam lemondani,
elhagyni hány életet;
a sors a szolgálatból
kötelességbe vetett.
És úgy már nem élhetek,
se mással, se teveled,
hogyan este ne sirassam
megnyirbált életemet.

Ha arcom megfűrösztöm,
nem hiszem azt, hogy szeretsz.
A reggel derűjében
sokmindent elviselek,
hiszen az éjszaka *volt*,
hiszen az éjszaka *lesz*;
lebontja, rámereszt
fekete felhőidet.

Délben a nap kisütött,
elállt a hózivatar,
átlátszó lett a világ,
s látszott, hogy kapuja van
az alvó csillagokig.
Itt lent a hócsillagok
beragyogták kihunyva
az egyszem pillanatot.

KÉT JUBILEUM

*Lovász Pál és Várkonyi Nándor
70 éves*

Várkonyi Nándor

Lovász Pál

MARTYN FERENC rajzai

HARCOS OTTÓ: Lovász Pál

LOVÁSZ PÁL: Versek

*NÉMETH LÁSZLÓ: Látogatás
Várkonyi Nándornál*

TÜSKÉS TIBOR: Írás és szolgálat

Lovász Pál

Hányszor ültem szobája sarkában, s hányszor méléztam képein! Nem pusztán gyönyörködtem bennük, ezek a képek sokmindenről beszéltek. S e csaknem harminc kép nem véletlenül került egymás mellé: nagyon logikusan, világosan és szabatosan beszélnek. Gazdájuk egész életét, lelkét tükrözik. A szép barna fametszetek a révészről, a juhokat terelő pásztorgyerekekről, a csónakos halászból, a szőlőcsőszről, a Havi-hegyről nézett pécsi tájról: Lovász Pál egyik verskötetének illusztrációi. Aztán ott van messzetekintő szemmel Surányi Miklós, barátságosan néz Tolnai Vilmos, szemüvege mögül mosolyog Berze Nagy János, lehajtott fejét támasztja Kodolányi, Martyn Ferenc markáns tollvonásai Várkonyi Nándort és Weöres Sándort keltik életre, aztán Petőfi különböző arcai sorakoznak, középtűt pedig, mintegy összefogó erőként lanttal a kezében Janus Pannonius sziluetdje. Ez a kép a nemrég Pécsett elhunyt Gebauer Ernő festőművész alkotása, de Lovász Pál sugallatára készült: emblémaként szerepelt a Janus Pannonius Társaság irodalmi estjeinek meghívóin, a Társaság könyvkiadványain. E képek, írók, költők, s a magyar föld névtelen, egyszerű emberei Lovász Pál világát jelentik: a legbensőbb énjébe engednek bepillantást, a szívébe zárt világot sugározzák.

Lovász Pál, akit a két háború között az országos antológiák is számontartottak, ma kissé kiesett – érdemtelenül – az irodalmi köztudatból. Igaz, rendkívül szerény, s nem is nagyon termékeny költő, nem nagy az a világ, amit megmutat, de amit alkotott, az tiszta, becsületes, őszinte, igaz, s ezért költészete feltétlenül maradandó érték.

1896-ban született Bácsföldváron. Tizenhat éves korában már a „Temesvári Újság” hozta verseit. Tíz év telt el, amíg költeményei kötetté gyűltek. 1922 tavaszán jelent meg ez a kötet „Tiszamentén” címen, s ez lett az első magyarnyelvű verses-könyv Jugoszláviában.

A „Tiszamentén” versei főként a háború termékei. Az emberiség első világméretű gyilkos drámájának idején egy békességet, szeretetet sugalló életbölcesség jelentkezett e versekben. E versek olyan költő művei, aki nem az emberfarkas iszonyúságait festi, attól inkább menekül. Menekül valami idilli, áhított verőfényes magaslatra, ahol az élet minden viszálya, fonákja, durvasága és gonoszsága elveszti fontosságát, értelmét és ártalmát. Természetesen nem sikerül mindig kimentenie magát a körüle kavargó, acsargó életből. Nem tud menekülni, ha olykor a nagy aggodalmak megbénítják, s ekkor lenyűgözi a kor emberét betöltő érzésvilág. „Böngészők” című verse erőteljesen szocialista hangvételű: a társadalom valóságos képét tükrözi.

A rongyuk leng, szél fujja őket,
hajolt hátuk puposra görnyed.

Meziteten lábuk botolva
tapos tovább a mély homokba.

S kalapjukat vörös szemökre
lehúzzák jól az esti ködbe:

fél mind a gazdag, cifra villák
fényétől, hol vigadva isszák

aranylevét a dús szüretnek –.

A „Tiszamentén” című verskötetben a szülőfalu, az otthon iránt érzett meleg ragaszkodás beszél úgy, mint a táj: mélységesen hömpölygő szelídséggel. A kötet első ciklusában az otthoni vidék jellegzetes képei, alakjai tűnnek elő, a füzes különös világával, a csárda eltűnt romantikájával, amely felett úgy suhannak el az évek, mint ködben a „lomha komp” a Tiszán, a géméskút, melynek „csikorgó vödre ring lent szüntelen”, s így „nyugalmat nem találhat kék vize”, csak éjjel:

De hogyha már elér hozzá az este
megáll fölötte hajnalig merengve
s csillagvirágot nyit ki mélyibe.

Aztán a Péter-Pál előtti kaszát-váró vetés, az út, a síkság útja, mely megy „lan-kadatlan” tanyát keresve katáng, mályvarózsa közt, s hol olykor „kis túskebokron tengelic szökell”. A szonettekbeli álló ciklus utolsó darabja az alföldi temető, melynek „kakukkfüves pásztija hívogat”. Az örök háttér pedig a légkört megteremtő és megadó platina-szőke folyó, a Tisza. A képeket a gyermekkor, a szülőfalu szépségben, szomorúságban megújuló, állandóan kísérő emlékeinek visszatündöklő fénye fogja egybe. A szonett nehéz formáját nagy biztonsággal kezeli, s hangulatidéző hatalmával ezt az idegen formát olyan lélekkel tölti meg, hogy a legmagyarabb verssé lesz. A „Pásztorok” című szonettjében így ír:

A nyáj előttük hullámszik szelíden:
száz szertelengő délibábfodor;
eléjük jó nyíló virág, bokor
s vigyáz a rét, hogy friss fűvet terítsen.

Nincs semmisem, mi kedvüket zavarja:
mind bennük él a puszták nagy nyugalma
s lelkükben minden bús vágyat feloldoz.

S ha rözsé lángnál este száll le rájuk:
szent-bibliásan lendül nagy subájuk
s álmuk föl száll a boldog csillagokhoz.

Ki látott már subát „szent-bibliásan” lendülni? De mégis mennyire igaz ez, mennyire benne van – és csakis így, ezzel a különös látó-erővel kimondott szóval van benne – az alföldi magyar pásztor rejtelmekkel teli esti világa, babonás és misztikus lelkülete. S a három versszakban mennyire jellemző – Lovász Pál egész költői attitűdjére jellemző! – e három előforduló kifejezés: szelídség, nyugalom, bús vágyak feloldozása...

A szonett-ciklust régi japán költők modorában írt versek váltják fel, apró hangulat-rezdülések. Ime a „Felelet” című:

A nap halott, a táj most nem nevet
s az esti ég is csillagot temet.
Fönn szállnak bús, koporsós fellegek:
kiért jönnek? ... – A kedvesem beteg.

Csoda-e, ha ezeket a finom, halk verseket nagy szeretettel fogadta az irodalmi kritika? Reményik Sándor, a „Pásztortűz” szerkesztője a folyóirat első lapján írt hosszabb méltatást a kötetről, Kosztolányi Dezső véleményét pedig Balatonkeresztúrról, 1922 júliusában írott leveléből idézzük: „A könyv írója finoman kezeli a magyar nyelv hangszerét, rezzenékeny lélek, s művész, ki jövőre tarthat számat. Nekem különösen megható, hogy az én szűkebb hazámban szólal meg a magyar vers. Jó hittel ezt mondhatom”.

Lovász Pál 1928-ban, jogtudományi végzettségével, „szépanyja földjére” – ahogy egyik versében mondja –, Pécsre kapott kinevezést (az Országos Társadalombiztosító Intézet ügyvezetője lett). Ahogy Pécsre érkezett, tapasztalta, hogy Janus Pannóniusnak, a humanizmusában hozzá oly közelálló költőnek hajdani otthonában nincs szervezett formájú irodalmi élet. Ekkor fogamzott meg benne egy irodalmi társaság alapításának gondolata. Évek hosszú munkájával, a személyes kapcsolatok kiépítésével, a Janus Pannónius Társaság megtarthatta alakuló ülését. Az elnök Surányi Miklós lett, a titkári munkát a Társaság megszűnéséig, 1945 októberéig, Lovász Pál látta el. A Társaság a szellemi és gazdasági elesettségnek abban az időszakában kezdte meg működését, amikor az európai gazdasági válság a mélypontra húzta az ország életét. A társadalmi elmaradottságnak, a problémák megoldatlanságának ebben az állapotában szólaltak meg a Társaság pódiumán az ország legkiválóbb írói, költői, gondolkodói, de nem csupán az esztétikai teljesítmények megragyogtatása céljából, hanem hogy a válságból való kiemelkedésről alkotott nézeteiket közvetlenül is elmondhassák, s haladó irányban útmutatást adjanak. Ma semmiségnek tűnhet, de akkor bátor kiállás volt a haladó eszmék, törekvések merész vállalása, hogy az előadóasztalnál bármely irányhoz tartozó, haladó szellemű író helyet kaphatott. A Társaság megalakulásának tizedik évfordulóján, 1941-ben már önerejéből, illetve Várkonyi Nándor, s a titkár fáradozásainak gyümölcseként megindíthatta folyóiratát, a „Sorsunk”-at. Lovász Pál a „Sorsunk” társszerkesztője lett, majd igazgató-tanácsának tagja.

1942-ben jelent meg Lovász Pál második verskötete a „Vándorút”. – Mint Ady föl-földobott köve, Lovász Pál is végzetesen visszatér élete forrásához, a faluhoz. A régi bácskai, tiszamenti otthontól, térben és időben messzesodródott ember lelkületével kisgyermekkorai emlékeit menti ezekben az egészen apró, japánosan tömörített versekben. Nem a falu külső, reális képét rajzolja, hanem azokat a színeket, élményeket, alakokat gyűjti össze, amelyekben a falu gyermekszemmel csodált szépsége, jósága és boldogsága az édesanya fogalmával egyesül. Kis rajzokat ad olyképpen, hogy a végsőkig csökkentett ábrázolási eszköz, a szó legszűkebb, de legtalálhatóbb használatával a tárgyba húzódó lélek fényének minden árnyalata láthatóvá váljék. Nézzük csak a „Szöllőcsősz” című versének egy részletét:

Zsandárszemmel vigyáz,
tolvajt kutat.
De titkos vágya, hogy
lőjjön nyulat.

Szűrt vesz, ha már az est
lilát lehel.
S nagy bajszán mustizű
mosoly vesz el.

A verseinek megírásánál új kifejezési formát keresett. A szöveget a lehető leg-
rövidebbre csökkentette, a zenei elemet a klasszikus és magyaros ritmus együtt-alkalmazásával sűrítette, s a hangulat idézését a gyermekkorai élményeken átszűrődő ösztönre bízta.

Formáiban, akárcsak húsz évvel előbb, következetes. Minden egyes sora gondosan kidolgozott munka: a legtisztelietreméltóbb parnasszista hagyományokat ápolja. Csiszolt, ötvözött miniatűr-versei valóságos kis ékszerek. Ám ha közelebbről szemügyre vesszük e verseket, rögtön kitűnik, hogy csupán formáikban hasonlítanak a parnasszistákra, mert a csillogó képen, az iskolának szinte egyetlen eszközén kívül az epikai előadás, sőt az érzelmi festés is gazdagon megtalálható bennük. S hogy néhány igénytelen sorba mennyire bele tudja sűríteni a lényegét, s ugyanakkor milyen hangulati távlatot tud adni szavaival, erre itt van például „Nyárfa” című verse:

Rezgő levéltorony.
útszéli szélfogó;
rejtező ágbogán
sötét fészekcsomó.

Kék árnysubája ád
ingyért jó fekhelyet;
sudara legfelül
égudvart sepreget.

A „Vándorút” csaknem minden versének címe egyetlen szó, s egyben jellemzik témáit: Lány, Ember, Asszony, Harangozó, Kovács, Szöllőcsősz, Pásztor, Vándorló, Halász, Révész. E lírában a költő mintha nem is szerepelne. A mások életébe való beleélés, a mindig-mások-megértése: ez az ő humanizmusa. Valóban nem szerepel e lírában a költő? Nagyon is! Minden emberi értéket igenlően megfogja a másik ember kezét: az együttérzés áramkörét teremti meg. Lovász Pál tudja, hogy egymásért vagyunk, s egy elmélyültebb és fejlettebb emberség felé vezet.

Lovász Pál néhány év óta gyerekverseket is ír, korántsem „melléktermékként”. Áhitattal és alázattal közeledik a gyerekvilágához, fokozott rezzenékenységgel, zeneiséggel és színezéssel, mert itt nem a virágzás, hanem a bimbózás még rejtettebb állapotát kell kifejeznie természetes egyszerűséggel. Ezeken kívül kiadatlan még egy apró versekből álló, de jelentékeny ciklusa is. A szavaknak itt már nem annyira a zenei és esztétikai funkciójára, hanem inkább értelmi-erkölcsi emóciójára helyezi a hangsúlyt. Szinte közmondás-szerűek e versek. Mindössze egy-két mondatból állanak, s a földi, közös életre rendelt ember sorsára és boldogulásának titkaira villantanak rá. S bár versei megírásánál kezdettől fogva mindig vigyázott arra, hogy sohase legyen semmiféle alkotó tekintély, vagy irányzat epigonja, mégis e mondatversekben mintha Weöres Sándor ihletése mutatkoznék. Hozzá hasonlóan új dimenziókat lát meg, s intuitív szemléletében egészen közel kerül a költészet ős-forrásához. Epigrammáinak egyikét ars poeticájának is tekinthetjük:

Légy egyszerű
lényegből fénylő
kristálybensejű.

Még csak annyit: ha elég messze is áll Lovász Pál költészete Francis Jammes primitív misztikumától, a családi érzés (Apám, Anyám, Fiam születése), az otthon melegségének egyszerű és közvetlen átérzésével, az állat- és növényvilág eredeti képekben való szemléltetésével olykor mégis valami rokonságba kerül vele. Milyen nagy emberi, sőt testvéri együttérzés melegíti át például „Libák” című versét!

Egy, kettő, tizenhárom:
piros csőr mindahányon.
Vágyuk: szabad határ,
de mind gubbasztva áll.

Tócsán lent ring felhő:
a víz visszázva megnő.
Fejük a szárny alatt
lát kék álomtavat.

Lovász Pál életműve még nincs lezárva. Annyit azonban már ma is megállapíthatunk, hogy költészetének legfőbb értéke a formai szigorúság és a klasszikus egyszerűsége való törekvés, a lágyság és erő ötvözete. Verseiben pontosan és finoman az értelem megfontoltsága csillog, formáit mindig az energia, ellenőrzött intenzitás feszíti. A rafaeli harmónia költője: a legtökéletesebben illő mértéktartástól soha nem tér el. Hazájával való mélységes kapcsolatát eleven és tiszta érzések tolmácsolják. S az is nem utolsó, de múlhatatlan érdeme, hogy ő volt, aki a Janus Pannonius Társaságot létrehozta, s irodalomszervező, összekovácsoló tevékenysége ma is igen számottevő.

HARCOS OTTÓ

AZ ÚT

Az út virágos, tág mezőt karol.
Piros pipacs, katáng és mályvarózsa
– ezer hullámvirág zöld, lenge tóba –
kikandikál a bársony fű alól.

A fordulónál ott a sík utat
a kis halom merész lejtője várja:
bogot köt hosszú, síma szallagára;
s a halvány ég egy felhőt sem mutat.

Kis túskebokron tengelic szökell;
itt-ott tücsök szól; s már a nap közel
nyilazza lent a vérező határt...

S a lankadatlan út tanyát keresve
fürgén halad tovább, mert messze, messze
az ég alatt már csillagokra lát.

A SZÓLÓPART

A nyár szemét lezárja nemsokára.
Itt-ott a gondos tőkesor között
a gally halványpirosba öltözött,
de forró még a lágy homokbarázda.

A duzzadt fűrt, mint ifjú asszony éke,
kiszökkent már a dús levél alól:
a nap mohó tüzével ráhajol,
s édes nedvet pezsdít arany belébe.

Minden hamvas szem titkos, csöppnyi katlan,
hol bent az átfűlt, fényázott homoknak
léleknyitó, lezárt erői forrnak.

S a nyár búcsú-torán a puttonyokba
e sok, színes bogyó majd mind kipattan
és kedvre szentelt nektárját kiontja.

KOSZTOLÁNYI

Szülőhelyét az én szülőhelyemmel
egyarcú testvér-táj karolja át;
büszkén vallom: földim; első szavát
ott mondta ki anyatejízú nyelvvel,

s a bú kövén először ott esett el.
Szegény kisgyermek: rivó hangja szállt,
s míg átzokogta a nagy éjszakát,
alvó, könnyfényű szépségeket vert fel.

Lágy anyaföld fekete bársonyából,
fűzbarka-ágból, arany délibábbból
virágzott lénye, rezdülő lélekkel.

S amikor elment: szó, ütem, rím, dallam
egymásba hullt pusztító zűrzavarban,
s az ég egyforma szürke lett a földdel.

BÁTYÁM

A hegyről minden kékség erre áradt,
a völgy fénylése gyógyítón fehér volt;
hibátlan jelképként feszült az égbolt,
halk cinkehang pengette kint a fákat.

Feküdtél, földi formák közt utolszor,
nyakkendőd rajtad, úgy, amint szeretted,
de oldott vége már az ürbe lengett;
kezed jeges volt bontó távoloktól.

Szemed kútjában két kisgyermekednek
örömcsovái mélyen feketedtek.
Arcommal-egy-arcod megfoghatatlan

elérkezés csodájától sugárzott.
És én, magzatkorunktól gyenge másod,
a pusztulásban egymagam maradtam.

FOHÁSZ MÉG EGY PILLANATÉRT

Ó, Elháríthatatlan,
ne még!
Sok billiónyi sejtem gyötrő,
édes kötelék.
Lábam még hadd legyen láb,
a kéz is lenge kéz,
ép koponyám viselje arcomat,
legyen szemem, mi ember-szembe néz.
Lehessek örvény színén buborék,
a semmisülést gátló feszülés,
abroncs a tört pillanat peremén –
lehessek még idő-parányig Én!

RÉGI FALUSI KÉPEK

EPERFA

Vénebb a rác kofánál,
jobb, mint a mostohád.
Hogy szőjje lágy selyemmé:
hernyónak gallyat ád.

Kirázza lombkötényét:
„gyertek kis éhesek!”
S kék manáján együtt fal
lúd, kismalac, gyerek.

KOVÁCS

Kormos falak közt dolgozik;
vörös fény táncol homlokán.
Patkót hajlít, rudat vasal:
üllője cseng későn-korán.

Cudar képű, pogány legény;
ha karja lendül: szikra száll.
Azért kalapján ott virit
egy lánykézadta rózsaszál.

JUTALOM

Beírják érkezésed
egy nagy könyvbe, aztán
kinövöd pólyád, egy-két ruhád, és
lekopik rólad a külső nagykabát
s már vésik is neved
deszkára, síma köre.
Arcod, egészed
a feledés zugába hull,
de tetteidből ébredt mosolyok
– mint pókháló selymén a napsugár –
új nemzedék javának fényét lengetik.

Látogatás Várkonyi Nándornál

Hogy az irodalom szétszóródása, vidéki góccok létesülése a vidéket s az irodalmat is gazdagítaná, már fiatal korunkban is hit-tétel volt; az írók azonban továbbra is Pestre igyekeztek, a Nyugat, az Est-lapok, a Centrál és a New-York kávéház körül keresték szerencséjüket. Csak a három egyetemi városban keletkeztek olyan csoportosulások, melyeket a fővárosból is észre kellett venni s nyomuk a két háború közti irodalomban is felfedezhető.

Debrecenben nem az egyetem, hanem négy középiskolai tanár; két sógor: Gulyás Pál és Juhász Géza s két unokatestvér: Kardos László és Pál közül csomósodott össze a későbbi Ady Társaság, melynek a mi nemzedékünk indulásában volt katalitikus szerepe. Szegeden a század eleje óta éltek országos hatású írók: Tömörkény, Móra, majd Juhász Gyula s a harmincas évek elején itt verődnek össze az egyetem körül tevékeny rohambrigádba a Szegedi Fiatalok, az utánuk jövő nemzedék legjellemzőbb, majdan a politikában, s részben a halhatatlanságban is helyet kiverekvő csoportosulása. A harmincas évek végén pedig Pécssett jut tekintélyhez egy összetartó, a súlyosodó helyi feladatok vállalásán túl a beérkezett fővárosi írók felé is szálakat bocsátó, azok közt válogató írócsoport, melyet mi szervezője, Várkonyi Nándor nevére szoktunk emlegetni.

Várkonyi Nándor az idén hetven éves s mostani pécsi látogatásom elsősorban öneki szól, a vidéki irodalom munkásának, s személyében mindazoknak, akik művelődésünkért az újságok fénycsóvjától távol, az övéhez hasonló szívóssággal és önzetlenséggel dolgoztak.

*

A Pécsről Lőrinc fele vezető műút egyik oldalán rendezetlen telkeken hét-nyolcemeletes házak, egy más kontinens ide tévedt telepe: az uránváros; jobbra egyalakos, csinos tisztviselő házak, a Corbusier-i tájra a maga kerítése mögül visszapislogó személyes biztonság. Ennek a telepnek egyik utcájában van a szomszédaitól elütő, emeletes házacska, amelyben Várkonyi Nándor lakik. A szempervnova helyén vedlő vakolat, a csengőgomb helyén tüntetően kiráncigált csengőzsinór, mely mintha a látogatót akarná elriasztani. Minekünk sincs más választásunk: vagy meglátnak a fenti nyitott ablakon át, vagy reménykedve kerülgetjük a házat, végső esetben dörömböléssel próbálkozunk. Erre azonban már nem kerül sor: vártak, észrevettek, s a kapu üvegén át egy fiús, ruganyos alakot látunk a lépcsőn leszaladni: a hetvenesztendős Várkonyi.

Nem tudja, mi vetett ide, de zavara elvész a házigazda s irodalombarát köteles örömeiben. Amilyen kopott, elvarázsolt a ház, olyan csinos, rendben tartott a két emeleti szoba, melybe bevezetnek; izléses régi bútorok. könyvtárosi rendben tartott könyvespolcok. Egy tudós és esztéta otthona, családja; mert mint kísérmőtől az utolsó percben megtudtam, Várkonyi Nándornak (akit én, ki tudja, miért, agglegénynek képzeltem) kedves családja is van: az ősz haj alatt finom, leányos arc, tökéletes modor: a nagymama feleség; a beszélgetést hallgató két kislány, az egyik már gimnazista: az unokák; társalgás közben a Fehérvárt élő orvos fiú, a pszichiáter is szoba kerül, s távozásunk előtt a kislányok anyja toppan be.

Egy negyedszázad előtti beszélgetésre emlékszem, amelyen, a pálosok s a Tettye közt sétálva egész blokkot írtunk tele; s most időkímélésül meg rendtartásul, előre leírtam kis papírokra a kérdéseim. Az első lapon ez a mondat áll: „Én még nem készítettem soha senkivel interjút, hetvenedik születésnapod alkalmából rajtad szeretném

ezt a mesterséget megtanulni". Nem érti a dolgot (csak a beszélgetés végén tudja meg, hogy a Jelenkor kért cikket róla, s én választottam ezt a formát). Ő viszont interjút nem igen adott még, de ha erre jött kedvem, előzékenyen kötélnek áll.

Az első válasz az első meglepetés. – A hetven évből hányat töltöttél Pécsen? – Tudom, hogy itt született, azt gondolom, négy-öt egyetemi, katona-év vonódik le a hetvenből. Ember, aki a Mecsek alatt bújt ki a földből, tán a Tettye valamelyik régi utcájában játszadozott, még a Timár Virgil nevét is odaírom a lap szélére, hátha olyanféle emlékek fűzik valamelyik pécsi iskolához, mint Babitsot. Várkonyi számol. – Negyvenkettő – húzza keresztül interjú patronomat. Tisztviselő gyerekek nem ott születnek és nem ott nőnek föl, ahol az elődeik, hanem ahova az apjukat helyezik. Várkonyi épp olyan véletlenül született Pécsen, mint én Nagybányán. A gyerekkora Nyitrához köti; ott volt az apja kataszteri mérnök, ő ott tette le az érettségit; Pécsre csak huszonnyolc éves korában került (Nyitrán viszont csak az ötven éves érettségi találkozóján volt azóta). Úgy pécsi hát, mint több „ösvásárhelyi” ismerősöm, akiket lokálpatriotizmusuk s bogaraik alapján a bennszülöttek bennszülöttjének hittem volna s kiderült, hogy felnőtt korukban asszimilálódtak oda s váltak a város jelképévé.

Miután a gyökérrostopok, amelyeken át Pécs – a magyar Dubrovnik – a gyermek lelkebe felszívódhatott, ilyen szépen elmetsződtek, magáról a gyerekről igyekszem megtudni valamit. – Heten voltunk testvérek, én három fiú közül a legkisebbik, a lógós. Magányos, s makacs is, olyan pulykamérgű mint ez itt, mutat a nagypa valatását okos, sőt kritikus szemmel hallgató gimnazista unokára... A gyermekkori emlékekben ott támad elevenség, ahol a tanárait kértem; volt-e aki hatással volt rá? – Volt – tör ki lelkesen a jellegzetes hang, mely mögül a hallás kontrolja fél százada elveszett már. Nemcsak hatással volt, de foglalkozott velem, nevelt: Hölbrigl József, a rajztanárunk, műtörténész. Ő volt a nyitrai megyei múzeum vezetője. Régészetre, néprajzra tanított; vele jártam mint laboráns. – Újabb szép példa arra, amit tanárnak, diáknak annyiszor mondok: rossz tanár, igaz, van elég, de egyetlen jó egy egész tantestület megvált. Várkonyi Nándor életében is mint tápláló erek futottak tovább a rajztanár példája, ösztönzései!

Az érettségi után apja nyugdíjba megy, Budára költöznek, a Márvány utcába. Új érintkezési pont az emlékezetünkben. Ő is elment nap mint nap a Horváth-kert faszinháza s a Philadelphia kávéházi kirakata előtt, amelyben Szabó Dezső trónolt a húsos nyakát tartó magas gallérjában, mint én új házas koromban. A bölcsészetet is ismerem egy kicsit, amelybe a háború első őszén beiratkoztam, hisz én is bekukkantottam oda, a Múzeum körüti házba egy félévre, s épp magyar–franciára. Az akkori bölcsészetről neki sincsenek nagy emlékei. – Autodidakta vagyok. – Lehet ennél súlyosabb bírálatot mondani egy bölcsészeti fakultásról? – Beöthy elmaradt ember volt. „Ne szalmázzon, kérem!” – jut eszébe a vizsgai mondása. Haraszti, akit én már mint a katedrára kirakott múmiát hallgattam, még rosszabb emlékeket hagyott. Érdekes, hogy Pauler Ákost sem szerette. A szenvedélyes fiatalembert nyilván az zavarta, amit én a könyvében kedveltem: mint egy tizennyolcadik századi közepes szonáta, minden ellentmondás olyan szép könnyű összhangba van komponálva benne. – S három és négy közt tartotta az óráit, rója fel neki, amikor minden civilizált ember emészt. Simonyi Zsigmondot, a nyelvészt dicséri, akit én már nem hallgattam s persze Riedl Frigyes, akire mindkettőnk arcán ugyanaz az ellágyulás jelenik meg. A tudományba tévedt költő; jóság, széperzés s készség ritka szerencsés öntvénye. Hosszú haj, hosszú körmök, fejét tenyerébe támasztva bontja ki képeit (első Petőfi-órája egyetlen látomás volt), a katedra alól pedig egy rossz cipő kandikál ki, a meztelen lábáról ráhajló, összegyűrt zoknival. A híres Négyes órák, a Babits, Kosztolányi élet-történetébe belékerültek (melyeknek egyike az én elugrásom közvetlen oka volt), akkor már hanyatlóban voltak; Zsolt Béla volt az „író” s Várkonyi testi-lelki barátjával, Pogány Bélával a másod csillagok; a Riedl-óra volt a sötétben derengő elizeum. – A bölcsészeten különben nem is hallgattam csak öt félévet, a többi a katonaságról számították be, s húszban, szakvizsga nélkül abszolutoriummal távoztam... Akkor már teljesen süket volt.

Ezt persze nem lehet megkerülni. Mindig vonzottak azok az emberek, akik valami nagy fogyatkozást úgy tudnak az életükbe beépíteni, hogy az, ha nem is lesz előny, de nem is korlát többé. A lélek erejét az ilyen esetek mutatják legszebben, s ini lehet tanulságosabb, mint utánajárni, ki hogy dolgozta fel. – Te melyik fronton harcoltál? – tapogatózom affelé, ami érdekelt; mert többen úgy tudják, hogy légnyomás következtében vesztette el a hallását. – Nem harcoltam én egyikén sem, nevet föl, mint akit egy lényéből idegen, képtelen igével hoztak kapcsolatba. Hát nem légnyomás ért? Én úgy hallottam. – Nem, dehogy. Vérhasam volt, meg tüdő- és középfülgyulladásom, s kotródtam haza, mihelyt csak lehetett. Különben Galiciában voltam. A jobb fülem hamarosan tönkrement, s másik négy év alatt. Kísérleteztem gépekkel, de hiába; a családban hajlam volt az ilyesmire... – Mint Beethoven, szóval. – Igen, olyasformán – hagyja rá, de nem úgy, mint aki ebben a hasonlóságban tetszelgett valaha. – És készültél rá? – kérdem. Arra gondolok, hogy amikor még hallott, próbált-e felkészülni hallása végleges elvesztésére, ahogy én a második szemfenékvérzésem után bekötöttem a szemem, úgy jártam, tapogattam a sajki kisházban, mintegy összebarátkozva a vaksággal, amely szerencsére nem következett be. De ő mást ért a kérdésen. – Kezdetben, ha olyanokkal kerültem szembe, akik nem tudtak a süketségemről, elfogódott, zavart lettem. Bementem egy boltba, tudtam, mit akarok, láttam az árut s nem bírtam megszólalni. De aztán elmúlt nyomtalan ez is. A vesztés persze nagy volt. Ismereteink huszonöt-harminc százalékát a fülünkkel szerezzük. Én teljesen a könyvekre szorultam. A zene például kiesett az életemből. – S a versek zenéje? – kérdem. – Az úgy hiszem, megmaradt. Az orvos fiam csodálkozik, hogy a gyerekkorban tanult dallamokat, ha rossz hangon is, milyen tökéletesen reprodukálom. A verseket feltűnően ritmizálva olvasom... Elfeledte a fél század előtti szenvedéseket? Vagy a csapás valóban csak egy energia átcsoportosítási probléma volt a számára, hogy lelkét mivel táplálja s tartsa mozgásban ezután? Valaki azt írta róla, hogy hallásának az elvesztése krízist okozott az életében. Nevet rajta. – Kríziseim voltak, de filozófiaiak... S az összképbe beleillik ez a gúnyos tiltakozás. Az, hogy van-e isten s mit kezdjen, nem ő de az ember a világban magával: a fiatal Várkonyit jobban izgathatta s nagyobb szakadék szélére vihette, mint egyik s nem is legnélkülszerűbb érzékszervének az elvesztése.

Íróvá válásáról, első nyomtatásban megjelent művéről faggatom. – 19-ben a Felvidéken voltam grófi nevelő, onnét küldtem be egy álmomat a pozsonyi Tavasz című lapnak. Közölték... – De a komolyabbak, amiket már vállalhatás? – A Weininger és Peer Gynt (a fiatalon öngyilkossá lett Weiningernek volt tétele, hogy a nő csak a férfi kivetülése, Szolvejg tulajdonképpen Peer Gynt; így került össze a két név). Egy jó tájékozottságú fiatalember előtt különben akkoriban egymás után nyíltak meg az esszéit éhező folyóiratok. – A Nyugatba is írtál? – Ez a kérdés megint az emlékek közös áramára visz. Osvát Ernő! Volt-e a húszas éveknek fiatal írója, akinek nem voltak vele kapcsolatban, ha nem komplexusumai, legalább emlékei. Várkonyit barátja, Pogány Béla viszi el Osváthoz. Az egyik nagy emléke: a csodálatos szűkszavú segítő. Várkonyi akkoriban fordítja le Huysmans Úton című regényét, s minthogy nem volt élelmetlen, igen kedvező engedélyt is szerzett a kiadására. Magyar kiadó azonban nem akadt rá. A papírnyaláb Osváthoz került. – „Fogja, nyomja a kezébe Osvát, amikor bemegy a véleményéért. Megyünk...”. S átviszi az Athaeneumba Heltai Jenőhöz. „Ezt ki kell adni.” Heltai elolvassa a francia levelet s engedelmessékedik. Az előszó, amit a regény elé írt, lesz bemutatkozása a Nyugatban. A másik emlék: megnevette Osvát Ernőt. Előbb feldühösítette, aztán megnevette. Anatole France-ról vitt fiatalosan tiszteletlen cikket a Nyugatnak, melyben olyan mondatok is voltak, hogy Anatole France a nyárspolgárság dekadenciájának az írója, aki büszke volt koponyájának a vastagságára. Osvát vitatkozott, tűzbejött, fölháborodott, s végül is elnevelte magát, hogy így kihozták a sodrából, mintha ő volna a fiatal író s amaz a szerkesztő. – Sosem gondoltál rá, hogy ezeket a szétszórta, fiatalkori tanulmányaidat összegyűjtsd? – kérdem kortörténeti kíváncsiságból inkább, hogy mi is forrt egy másik, nálam jobban tájékozott, a vélt vagy való igazságot vakon követő elmében, az

én ifjúságomban. – Íme, vesz le egy vékony kötetet a polcról. Az egyetlen példány. Egy amatőr kiadónak (s a hirdetések szerint önjelölt írónak) jutott az eszébe évek múlva, hogy vállalatát ezzel indítsa meg.

S ez a fiatalember, akit mint Weinigert is az izgatja, hogy az ő mikrokozmosza milyen viszonyban van, legyen a makrokozmossszal, aki jól értesült tanulmányban követi a francia s német katolikus megújulás történetét s Claudelben (aki belőlem akkoriban inkább ellenszenvet váltott ki) a mennyei harmóniát ünnepli, mely a teremtet dolgok gazdagságát tudja a misztika másoknál tölcserként szűkülő magasába emelni; a mi tudatunkba a húszas évek végén mint egy modern magyar irodalomtörténet írója nyomul, aki az Arany János haláláig jutó irodalomtörténetek után először meri a részben még élő irodalmat az élők sziszegése közbe irodalomtörténeté rendszerezni. A fiatal Várkonyit két tulajdonsága bátoríthatta erre a feladatra. Az egyik: olvasottsága s emlékezete. – Nyitrán, az érettségi idején, már a legolvasottabb emberek közé tartoztam. Pogány Béla lexikonként használt. S az egyetemi évek végén kész voltam könyvem anyagával... A másik, amit az esszékötet bizonyít: az európai háttér, a modern irodalmat tápláló irányok ismerete. Ami hiányozhatott, az a körültekintés, bölcs arányérzék, amely Szerb Antal könyvének néhány év múlva olyan nagy s egyre növvé népszerűséget szerzett. – Hogy gondolsz ma vissza rája? Várkonyi megérzi a kérdésben a kételyt s lecsap rá. – Jobban lehetne, de mást nem. A részeredmények változhatnak, de a szemlélet ugyanaz lenne. – Mit érzel könyved legnagyobb érdemének? – Hogy elsőül hoztam össze az anyagot. – S a botlások? – Botlás az van bőven. Legtöbbjük a közellátásból ered; túl közel voltam a tárgyamhoz. Nagynak láttam, ami nem az. – Konkrét példát! – Gyóni Géza! – Mást! – Raith Tivadar! Folyóirata volt, a Centrálban a programját vitatták. Túlbecsültem... – No, ilyen hibákra én is hozhatok fel példát a fiatalkori kritikáimból. Legfeljebb a közellátás helyét foglalta el nálam a nagyotvárás. S az is megvolt, amit Osvát Várkonyival kapcsolatban így fogalmazott meg: „Akit nagyra tart, alaposan megbírálja.”

Az irodalomtörténet már a pécsi évek eredménye. 24-ben került Pécsre, mint az idetelepített pozsonyi egyetem könyvtárosa. – Milyen volt akkor a pécsi egyetem? – Kezdetleges viszonyok, kitűnő tanárok. Thienemann, Birkás Géza, Tolnay Vilmos, a nyelvész; idejárt le hamarosan Kerényi Károly is, a világhírűvé vált klasszika-filológus... 1930-ban az ő kezűkből kapja meg az akkor már neves ember a doktorátust. – Tolnay készült a vizsgára, könyveket hozott be, de Thienemann rászólt: ugyan, hiszen csak formáság az egész... Hogy süketsége ne feszélyezze, a tanácsteremben egyedül avatják fel. Ez a tapintat, ahogy elmondja, még ma is megindítja. 25-ben magántanárt csinálnak belőle, az elveszett antennákért munkahelye, a könyvtár kárpótolja. Lajstromozott, szakozott. – Százezer besorozatlan könyvet találtam s két-háromszázezer könyv ment át a kezemen. S minthogy nehezen tudom megállni, hogy ha egy könyvet kézbevettem, bele ne tekintsek, a legtöbbhöz lett valami közöm... Két-háromszázezer könyv! Egy érdeklődő agy két-háromszázezer retina csapja, tapintó testecskéje. Ha ezt akkoriban tudom: Várkonyinak hívom az irigységet. A tájékozottságnak ez a teljessége, ezt éreztem én esszéírói munkásságom legnagyobb hiányának. Én csak a negyedét olvastam, a háromnegyedét kitaláltam. Az a fél év, ami alatt az Eötvös kollégium könyvtárába bejárásom volt, de még a vásárhelyi gimnázium olvasóterme is később ízelítőt adott abból a mámorból, amelytől a Várkonyi óriási emlékezete még most is részeg: panaszkodik, hogy az asszociációit nem tudja megállítani, az álmat feltóduló adatok késleltetik. Amit ma csodálok: hogy érdeklődését ez a könyvözön nem ronsolta szét. Mint éhinségben kapott élelmiszer-csomagokat emlegeti a külföldről kapott ajándékkönyveket.

Engem persze elsősorban az érdekel, hogy csomósodott össze e könyvtáros körül a Dunántúl legtevékenyebb íróköre. – Volt olyan tervek, hogy Pécs a Dunántúl irodalmi fővárosává tegyék? – Hogy a fővárosává, az tán nem – hátrál meg az ízlését sértő nagy igényű szótól. – De hogy sok mindent megcsináljunk, s azt minél jobban: igen. – Melyek voltak a legfontosabb lépések? – Az első: az irodalom s főként az itt élő vagy írásaikkal idehúzó írók ismertetése. Második: könyvek kiadása.

Mi adtuk ki például Weöres Sándor egyik korai kötetét. Aztán következett a tömörülés. – Kiből indult ki a Janus Pannonius Társaság terve? – Lovász Pál ment el Surányi Miklóshoz... Ma már kevesen tudják, ami Várkonyinak s nekem is magától értetődő: mit jelentett ez a név 1930-ban (Pécsett ma is van utcája); s hogy Surányi jelenléte az előkészítő bizottságban, hogy olvasgathatta meg a tervtől húzódó egyetemi tanárokat s városi előkelőségeket. A Sorsunk, a Társaság lapja azonban csak tíz év múlva indult meg. – Mi tette ezt akkor szükségessé? – Elsősorban, hogy a kormány a pécsi egyetem bölcsészeti karát megszüntette... Ez olyan sérelem, amely fölött Várkonyi ma sem tud napirendre térni. Akkor azonban bátyarobbantás volt, kapitulálás a támadó némettség előtt, amely Baranya s a Dunántúl elnémetesítésére itt akart kultúrközpontot létesíteni. A német középiskola s a bundista kollégium már megvolt, ezt követte volna a német egyetem. A kiesett fakultás szerepét a Janus Pannonius Társaságnak kellett vállalnia s hatásának a fokozására alapították a Sorsunkat, amelyben a helyi írók mellé mint veszélyeztetett résre, Kodolányival az élén, nemzedékünk íróit is felvonultatták. – Kiből indult ki a lapindítás terve? Várkonyi most a Makay Gusztáv nevét tolja maga elé; ő fordult vele a társaság világi elnökéhez.

A személyes kapcsolatokról vallatom, amelyek e csomósodásban kohézióvá összegeződtek. Kodolányit első könyvéről, a Szép Zsuzskáról írt bírálata tette barátjává. Aki ezt írta, jósolta meg, annak szava lesz a magyar irodalomban. – A Nádor szállóban volt a találkozás, – őrizte meg emlékezete a jelenetet. Kodolányi a lépcső tetejéről mért végig az ő vizsga karvaly pillantásával, aztán odalépett hozzám, s megtapogatta a karom, elégedetten, hogy van izom is a kabátujjban... Weöres Sándor akkor kereste föl, amikor egyetemi hallgatóként Pécsre került; a barátság azóta is tart, az elmúlt évben két tanulmányt is írt a nagy költő ötvenedik születésnapjára. Csorba Győzőt, a Pécsen élő vonzó, tiszta hangú költőt is mint egyetemi hallgatót szólította föl, hogy vegyen részt egyenrangúként a társaság életében. A szekszárdi Mészöly Miklóst, akinek a regénye most jelent meg egyszerre Párizsban s Budapesten, öleléssel üdvözölte első novellái után. Ezek persze az idősebb nagyok, én elsősorban rájuk vagyok kíváncsi, ő azonban elmondja még, mennyi szoros kapocs fűzi idestova húsz éve az ifjabb, háború utáni nemzedéknek azon tagjaihoz, akiből ma szűkebb baráti köre áll."

Várkonyi Nándor nevét azonban az olvasóközönség nem az irodalomtörténetéből, nem is a Sorsunk címlapjáról tanulta meg, hanem egy képzelet felzaklató könyvből, amelyben nagy asztrofizikai katasztrófákról s egy elsüllyedt maqas kultúrájú világ-részről volt szó. Én velem is ezt olvastattá el, ha jól tudom, Kodolányi. – Hogy lehet az, hogy egy kritikus, szervező irodalomtörténész egyszer csak ilyen munkával áll elő? – kértem, egy kis „csomorkányizmust” lesve a válaszban. De Várkonyi mint magától értetődőt vezeti le a téma családfáját. – Már Nyitrán is érdekelt – hisz elmondtam – az archeológia; az egyetemen is hallgattam Mahlert. – Az egyiptológust? – örülök meg. Nemrég olvastam el a könyvét. Ma sem érdektelen. – S attól, hogy irodalomtörténész lettem, nem adtam föl a többi frontjaimat. – S most hogy gondolsz vissza a Sírriát oszlopaira? – csúszik ki a számon ugyanaz a kérdés, mint irodalomtörténetével kapcsolatban. A reakció most még elevenebb. – Egyáltalán nem gondolok vissza, hanem előre. Új, átdolgozott kiadást készítek belőle... Ez a makacsság, jogos vagy sem: tetszik és ismerős. – S az újabb, östörténeti eredmények nem borították föl a feltevéseid? – Egyáltalán nem, csak a túlzásokat tördelték le. Ezért van szükség az átdolgozásra, újabb munkák átolvasására, az egyeztetésre. – Tulajdonképp mi is a tézised? El tudnád mondani egy mondatban? – kértem emlékeim felrészítésére, mert hát a Sírriát oszlopából csak egy merész elméletnek az izgalma s gyanúja maradt meg bennem. – A nagy keleti kultúrák, Egyiptom, Sumir, India fénykora s közvetlen östörténeti elődjek közt kiáltó hézag van. – Ez igaz, örülök meg, hogy helyeselhettek. – A Cheops piramisok túl hamar nőnek a thiniták előtti kor maradványaiból... S te ezt a hézagot tömöd be? – jut eszembe fiatalkori válaszem. – „Isten pénze” – ugyanerre a jelenségre. A civilizációk kibontakozásukban kapják meg a tökét, amelyet később vállalkozásaikba befektetnek és fölének. A fiatal Várkonyi a nagy keleti civi-

lizációk egyidejű, gyors fölemelkedését látva, egy elveszett magasabb civilizációt keresett mögöttük, amelyet egy nagy tehetségű mithológia teremtő nép hozott létre.

Gyanakvó kérdések helyett frissebb egyidejűsége fordítom a szót. – Nem különös, hogy Magyarországon a harmincas években, egymástól függetlenül az őstörténet, a mithológia iránti érdeklődés egyszerre annyi önálló agyvelőben tört föl? A te barátaid közül: Kodolányi és Weöres Sándor. Az egyik ekkoriban fordul a magyar majd a keleti őstörténet felé, a másik itt lesz nemcsak Gilgames-fordítóvá, de eleven mithológia teremtő költővé. Kerényi Károly ekkoriban kezdi a görög mithológiát belülről, a vallásos érzés felől megfejteni, újra élni, Gulyás a Kalevaláról, Eddáról ír. S ha szabad idetolnom magam: a Gyászban és Iszonyban én is ekkoriban akasztom a regényt a „mitosz emléire”. De ha jobban megnézzük, Szabó Lőrincben, József Attilában, Illyés Gyulában is ott dolgozik ez a hajlam, Tamásiról, Sinkáról, Erdélyiről nem is szólva. – Nem gondolod, keresek támasztékot egy nemrég leírt gondolatomhoz, ez is annak a jele, hogy a magyar irodalom élő alkati híd Európa s az Európa alatti világ közt? Másutt nem tudom, lehetne-e ennyi és ilyen példát felmutatni. – A franciáknál alig, talán az angoloknál, mondja ő, de érzem, hogy a gondolat nem harap át rá. – Abban volt részed, térek vissza személyes dolgokra, hogy Weöres Sándor és Kodolányi ilyen irányba fordultak? – Párhuzamos dolog volt, ijed meg tőle, hogy a más szellemi kincseire, ha csak hatás alakjában is igényt formáljon. Nagyon kérlek, hogy erre ne célozz, fogja meg a karomat könyörgőn... Mint szerkesztő s szervező, látom, kiismerte az írói természetet.

Igy hát egy másik, mostanában felvetett gondolatomhoz hívom meg köszöri-korongul. – Mint vidéki író, kíváncsi volnék, miben látod a vidéki irodalom misszióját?... Meg sem magyarázhatom a kérdést, már jön a kipróbált elhárító válasz. – Ma más a vidék. Az írók egyéni sorsában sokkal kisebbek fővárosban és vidéken a különbségek. – Akkor hát mit tartottál annak idején a vidéki író-élet sajátos lehetőségének? Egy kis provincia irodalmi tudatosítása? Vagy bizonyos fővárosi egyoldalúságok, boszorkánykonyhák ellensúlyozása? – Regionalizmusra persze hogy szükség van – kap a kérdés első fele után –, gazdagítja az irodalmat. – De a másik, az ellensúlyozás, az elgondolkozás a feldobott eszméken, műveken? – Hát épp ebben kisebb a különbség. – Vagyis a vidéki írók is fővárosiak lettek, eltűnt az otium, a szellemi önállóság hibaigazítása.

Bár szomorúak a tapasztalataim, lehetetlen, hogy ki ne mondjam a Gulyás Pál nevét. – Ismerted? – Azt a három napot, amit Debrecenben voltam, majdnem mind vele töltöttem. Azt hiszem, sokkal több volt benne, mint amit mutatott. Pedig hát mitológiákkal foglalkozott, hozza fel mint jó pontot. Írt egy Kalevala-tanulmányt, valahogy széteső... A kitérő egyenesek, gondolom magamban. Akik egyfelé haladnak, azok is elmennek egymás fölött. Az én ismeretségi körömben ők ketten voltak a „vidéki író”. Gulyás Pál tökéletesen megfelelt (tán mert az ideát is róla alkottam) a vidéki író ideájának; költő felfedezője volt Debrecennek s ellenlábasa a „metropolitizmusnak”. Várkonyi nem vonta írói tartományként Pécsét, Baranyát maga alá, de bátorította, segítette az érvényesülésben az ittenieket s az idekerülteket; termékeny ellenzékiesség helyett egy magas nyomású helyett, szellemi pezsgést iparkodott fenntartani a vidéken. Milyen magyar dolog, hogy egymást nem becsülték. Mert hisz igen valószínű, hogy Palinak is volt egy olyasféle sajnálkozó formulája Várkonyira, mint annak óréa.

Az idő jól eltelt, a kis unokák, a figyelmes szemű gimnazista is el-elszöknek vissza-visszajönnek a messze kódokba tért beszélgetéstől. Ideje befejeznem a faggatást. A nyugdíjas koráról hiányzik egy színfolt. – Mikor mentél nyugdíjba? – 1956. szeptemberében, nyomja meg mosolyogva a szeptembert. – S mik a nyugdíjas passzióid? – A passzióim? – ismételteti furcsálva. Nekem nem voltak soha passzióim. Amióta meg nyugdíjban vagyok, többet dolgozom mint azelőtt. – Igaz, két-három órákor

fekszik, bizonyítja a feleség s unoka egyszerre. Lassan azért mégis csak kisütünk a régi Dunántúl kerüléseken túl is valami passziót. Szereti az állattörténeteket. Az unokája könyvét: az „Elza az oroszán”-t olvasta legutóbb. – S írod a tanulmányaidat. Szép tanulmányod jelent meg Dantéről az Életünkben. – Hát az volna, egész sorozat, mondja, mint akinek Danteről s másokról is régesrég megvan a képe (mint a magyar írókról az egyetem végén), s ha kéri, leakasztja. Többet tud, mint amit mutat, fordítom magamban dicséretként az élő kincstár ellen a tulajdon szavát.

Ahogy eljövünk s a sötét városra át a Mecsek kapu felé kapaszkodunk, az a benyomásunk, hogy egy boldog ember vendégei voltunk, akit testi csapás, félsiker, öregkori robot nem tudott megtörni; élet és kor ellen is védi a beléköltözött lobogás, a szellem tüze s az ártatlan szeretet, amellyel az emberek közt járt.

TÜSKÉS TIBOR

Írás és szolgálat

A Janus Pannonius Társaság 1941-ben ünnepelte tív éves fennállását. A társaság régi és új tagjai a hajdani barokksárga megyeháza faburkolatos dísztermében gyűltek össze. A jubileumi est műsorában a vendég Németh László készülő Széchenyi-könyvének egyik részletét mutatta be. Pécsi utazásának emlékére *Eklézsiajárás* című írásában így tér vissza: „Pécsett két napot töltöttem. De ami megérte: egy fél óra séta a pálos kolostor és a Szathmáry palota romjai közt. Kisérőm, Pécs szent embere, a háborúban hagyta hallását; egy papírblokkon kell beszélgetnünk. Mégis több gondolatot váltottunk, mint éjjel a három vagy négy órás bankett alatt . . .”

Ki volt Németh László pécsi kísérője a „város Tabánja fölött, az édesen kékező Baranyába nézve . . .”?

Várkonyi Nándor.

*

A nyolcadik gimnáziumba jártunk, még a tanév elején történt, 1947 őszén, egy másik dunántúli városban. Valamelyik fizika – vagy filozófia? – órán parázs vita kerekedett az osztályban. Az anyag szerkezetéről, a relativitás elméletéről, az okság elvéről lehetett szó, s mi a vita tüzeiben izzítottuk első önálló – vagy inkább csak annak hitt – gondolatainkat. A véleménymondás, a szellemi torna elmemozdító ízeibe kóstoltunk. Az iskola, a tantárgyak és tankönyvek kiparcellázta ismereteken túl a tudomány felé nyújtózkodtunk.

A következő órán tanárunk új érveket és ellenérveket szállított a vitához: egy tanulmányt olvasott föl. Akkor jelent meg az egyik folyóiratban, *Tudomány és mitológia* volt a címe. Belőle értesültünk először Heisenberg, Jeans, Planck nevére a Maxwell-féle démonról, az élmény, a ritus és a mítosz összefüggéseiről. Az írás fölvilágosított, elkértem a tanártól, s némi büntudattal vallom meg: máig elfelejtettem viszszaadni. Most itt van előttem, s az emlékezést könnyíti meg. A folyóirat a *Diárium* volt, a tanulmány szerzője Várkonyi Nándor. Nevét akkor hallottam először.

A mai emlékező ezt még azzal egészítheti ki, hogy a tanulmány részlet volt a szerző készülő könyvéből, *Az elveszett paradicsomból*. A könyvet az Egyetemi Nyom-

da a Magyar Könyvbarátok előfizetőinek következő évi illetménykötetül hirdette. A könyvbarát-mozgalom megszűnése miatt azonban már nem jelenhetett meg. Annyit tudunk róla, amennyit a *Diárum* hirdetése elárul: „Várkonyi Nándor új könyve kiegészítője a *Sziriát oszlopainak*. Az *elveszett paradicsom* a régi ember világképét tárja fel s igyekszik rekonstruálni a szellemi és lelki alkatot, amely ezt a világképet megalkotta és a mítoszaiban ábrázolta.”

*

Tíz év telt el, amíg személyesen is megismerkedhettem vele. 1957-ben jelent meg Várkonyi Nándor Petőfiről írt tanulmányait összefoglaló kötete, *Az üstökös csóvája*. Akkor már nekem is ez a város adott otthont. A pécsi lapba ismertetést írtam a könyvről, s Lovász Pál lakásán találkoztam a szerzővel, aki a könyvbe írt kedves ajánló soraival tisztelt meg.

*

Csaknem újabb évtized telt el. 1964 februárja... Németh László ismét Pécssett van, feleségével három hetet tölt a mecseki szállóban. Elutazásuk napján, délelőtt, Várkonyi Nándort föl kísérem a hegyre. A hajdani mecseki séta után majdnem negyedszázaddal találkozok megint Németh László és Várkonyi.

A hegyre kapaszkodó autóbuszban a párás üvegre írt szavakkal beszélgetünk. Várkonyit az 1941-es találkozásra emlékeztetem. Ő Németh egészségéről faggat. Aztán elmondja, hogy Kododányi egyik ókori témájú regényében Némethet, Szabó Lőrincet is szerepelteti. – Engem is beleírt. Én vagyok a „süket könyvtáros” – mondja.

A megállónál Németh vár bennünket. Gyalog indulunk a Fenyves szálló felé. Útközben ismét előkerül a füzet és a ceruza. Szavak, félmondatok kerülnek a papírra, a Várkonyihoz intézett kérdések és az ő kérdéseire adott válaszok: a beszélgetés rekonstruálásához a kövek.

- Egészség? – írja az első szót Németh a füzetbe.
- 68 éves vagyok.
- Én 63.
- Ilyen korban ez már nem nagy különbség – mondja Várkonyi.
- Aztán kölcsönösen a munkáról kérdezik egymást.
- Puskind hoztam. Könyvet írok róla a Gondolat kis esszé sorozatában – mondja Németh, s visszakérdezi: – Hát a te irodalomtörténeted? Továbbírod?
- Várkonyi a fejét rázza.

Majd nevek kerülnek a kockás füzetbe, mai fiatal költőké, olyané is, akit valaha a *Sorsunkban* Várkonyi közölt először. A hajdani szerkesztő most egyikre sem bólint.

- Rossz nevük van. Nehéz őket megjegyezni. „Takács”, „Fodor”, „Nagy”... annyi van belőlük!

Megérkezik a szálló vendégeit az állomásra szállító autóbusz. Fényképezőgéppel kattan. Az egymást negyedszázada látott barátok búcsúznak.

*

... Íme, négy villanásnyi kép Várkonyi Nándorról. A Janus Pannonius Társaság és Dunántúl hajdani irodalmi életének szervezőjéről, a *Sorsunk* szerkesztőjéről; a művelődéstörténet, az elsüllyedt kultúrák tudós kutatójáról, vitára, gondolkodásra ösztönző könyvek szerzőjéről; az irodalomtörténészről, a magyar irodalmi múlt hagyományainak ápolójáról és – a mai emberről.

*

Várkonyi Nándor 1896 május 19-én született Pécsen. A Felvidéken, Nyitrán érettségizett. A világháború idején katonának hívják be, a fronton szerzett betegség következtében fokozatosan elveszti hallását. Egyetemi tanulmányait Pesten végzi. Amikor a pozsonyi egyetemet Pécsre helyezik, Várkonyi Pécsre jön, az egyetemen kap állást. A pécsi egyetem könyvtárosa, majd magántanára lesz. 1956-ban megy nyugdíjba.

Az az írása, amelyre nemrég bukkantam a győri folyóirat, a *Röneszánsz* 1922-es évfolyamában, egyik első publikációja lehet: budapesti kiállításról írt beszámoló. Még a fővárosból küldte szerzője. Várkonyi 1924-ben költözik Pécsre. Ez életének legfontosabb lépése.

A világháború, majd az ellenforradalom után éledező nemzet szellemi térképén egyre határozottabb vonalakkal rajzolódnak ki azok a törekvések, amelyek a vidék felemelkedését, önállósulását mutatják. A trianoni békével megkisebbitett országban új szellemi mozgalmak érnek, sűrűsödnek. Főként vidéken, s főként a Dunántúlon. Ezek az erők egy-egy rövidebb-hosszabb életű folyóirat, irodalmi társaság köré kristályosodnak. Másutt is már szóltam róla, milyen szembetűnő, hogy 1920 és 1924 között öt dunántúli városban indul folyóirat a kezdődik verseny, hogy a félországnyi táj szellemi-irodalmi vezetését valamelyik város magához kaparintsa.

A versenyt az dönti el, hogy 1923-ban a pozsonyi egyetem jogi, bölcsészeti és orvosi karát Pécsre helyezik, s az egyetemmel együtt néhány kiváló professzor s egy sereg tehetséges diák költözik a városba.

Juhász Gyula szegedi híve és tanítványa, Nagyfalusi Jenő hozza Pécsre a folyóirat gondolatát. Juhászt 1924-ben Pécsre hívják, s a látogatás után írja *Pécs* című költeményét. „A város régi, ó de örök ifjú – Remények gazdag lombjai borítják, – Öreg kapukból fiatal hit indul – És jobb jövőbe lelkesedve hírt ad.” E fiatal hit élesztője volt Nagyfalusi és baráti köre, melyhez többek között a fiatal Várkonyi Nándor is tartozott. 1925 januárjában jelenik meg a *Symposion* első, s 1926 májusában második és egyben utolsó száma. A folyóirat a háború után föllépő tudós–kritikus – író-nemzedék egyik legjelentékenyebb vállalkozása. Fiatal munkatársai – egyikük sincs túl a harminc éven – az ún. szellemtörténeti irányzat hívei, s hangjukban, szemléletükben, tájékozódásukban némileg a *Nyugat*tal is szembefordulnak. Amit Várkonyi akkori önmagáról mond – radikális polgári demokrata voltam – az egész vállalkozásról elmondhatjuk. A *Symposion* munkájában résztvevő, azt támogató nevek – Féja Géza, Halász Gábor, Kerényi Károly, Németh Antal, Sárközi György, Szerb Antal és mások – ma már önálló szellemi arculatot, egyiküknél-másikuknál befejezett életművet jelentenek. Az egyik útja a szépirodalom, másike a színház, harmadiké a klasszika – filológia irányába, a negyediké pedig éppenséggel a *Nyugat* munkatársai közé kanyarodott.

A lapkiadás munkáját Várkonyi végzi; írása mindkét számban szerepel. Érdeklődése és ízlése ekkor még leginkább Halász Gáborral és Szerb Antallal rokonítja. Míg Halász Gábor Berzsenyiről, Szerb Antal Stefan George-ról, ő Claudel-ről értekezik. A *Nyugat*ban a divatos francia-rajongásról Gyergyai Alberttal vitatkozik. Szabó Lőrinc lapjában, az ugyancsak kissé anti-Nyugat *Pandorában* Verlaine válogatott verseinek fordítását bírálja. A *Szintézis* című lapban Babitsról ír. Része van a *Híd* című folyóirat és a *Forrás* című antológia munkájában. Az élő hazai és külföldi irodalomra körbe-nyitott ház ablakai azonban lassan becsukódnak. Legalábbis egyelőre. Míg Szerb és Halász az esztétikai és filozófiai tanulmányokon át egyre szorosabb kapcsolatba kerül a kortárs irodalom jelenségeivel, Várkonyi az irodalomtörténet felé fordul. Szerb és Halász a *Napkelet*, a *Nyugat*, a *Magyar Csillag* munkatársa lesz, Várkonyi irodalomtörténetet ír Pécsen. Írói-vizsgálódási módszerük is egyre jobban eltér. Eleinte a szellemtörténeti iskola iránytűjét tartották kezükben, később azonban Halász és Szerb elsősorban az esztétikai elemzésen alapuló esszé-stílus követője lesz, Várkonyi viszont a rendszerező, főként történeti és földrajzi diszciplinákat figyelembe vevő elemzés gyakorlatát munkálja.

A *modern magyar irodalom 1880–1920* című munkája 1928-ban jelent meg. (Második, átdolgozott és bővített kiadása *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*, mely 1942-ben lát napvilágot.) Alig hiszem, hogy a két háború közti negyedszázadban volt még egy ország Európában, ahol a különféle irodalomtörténeti munkák, kompendiumok, összefoglalások, „kistükrök”, vezérfonalak olyan bőségben jelentek volna meg, mint nálunk. A nemzeti történelem válságba jutása lehetett – gondolom – az egyik oka az irodalomtörténetírás szokatlan föllendülésének. A bizonytalan jelen és a kérdőjelekkel teli jövő a szellemi ember érdeklődését a nemzeti múlt felé fordította. A nemzeti tudat értékeit az irodalmi múltban keresték. – Az irodalomtörténeti fölmérések megszorodásának másik oka az az igény lehetett, amit a modern magyar irodalom értékei és számottevő eredményei váltottak ki. A századforduló és a századelő termésének betakarítása irodalomtörténészekre várt, akik a nagy aratás után rendszerezést és szintézist kívántak készíteni. A sort Várkonyi könyve nyitotta meg. Ezt követően jelentek meg Pintér Jenő, Horváth János, Farkas Gyula, Schöpflin Aladár, Szerb Antal, Féja Géza, Jankovich Ferenc munkái, s a ma már kevésbé ismert, de egykor népszerű könyvek közül Fábián István és Vajthó László irodalomtörténetei. Ha anyagukban azonos földön végezték is a talajforgatás munkáját, módszerük és eredményük eltérő volt. Tulajdonképp bármiféle irodalomtörténeti munka érdekessége ott kezdődik, hogy ugyanarról az anyagról hogyan tud újszerűen, érdekesen, eredeti megfigyeléseket felvillantva beszélni. Ki az, aki a műveket újból vállatóra tudja fogni?

A két háború közti irodalomtörténeti munkák közül nemcsak az elsőség Várkonyi, de munkája módszerében és szemléletében is föllelni az eredetiség bélyegét. Könyvének vázlatát elküldi az érdekelt íróknak, a tervezethez véleményüket kéri, s az adatok nagy részét is tőlük szerzi be. Korszakbeosztása ma is érvényes, s főként abban figyelemreméltó, hogy a modern magyar irodalom kezdetéhez az első cöveket már 1880-nál leüti. Korjellemzései is találóak, de az egyes alkotókra vetett hangsúlyokon az idő jöcskán változtatott, s az íróknak különféle irányokra lebontott csoportosítása, gyakran erőszakolt besorolása is olyan, amit azóta bizonyára maga a szerző is elavultnak ítél. Az a körülmény, hogy Várkonyi könyve írásakor kívül állt az irodalmi életen, ítéleteinek megalkotásában előnyt és hátrányt egyaránt jelentett. Függetlensége véleményének önállóságát biztosította, viszont a kellő tájékozódás hiánya arányérzékét némelykor előnytelenül érintette. Vizsgálódásakor történeti és társadalmi körülményeket figyelembe vesz, de a szocialista törekvésű irodalom értékelése és elemzése kívül reked könyvében. Szemlélete nem követi a történelem és az irodalmi folyamat marxista elemzését, adatokban gazdag s tényanyagban bő munkáját azonban a legfrissebb összefoglalók, például a hat kötetes magyar irodalomtörténet szerzői is forrásul használták.

Várkonyit izlése, érdeklődése a *Nyugat* második és harmadik nemzedékével rokonítja; baráti, később munkatársi kapcsolatait is innét választja. A *Nyugat* első nemzedéke (Ignotus) esztétikai elveivel való szembefordulása és az ún. népi irodalom értékeinek hangsúlyozása különösen irodalomtörténete második kiadásában és későbbi kritikai cikkeiben domborodik ki. A tiszta irodalom jelszavának jegyében született értékeket ugyan elismeri, de rámutat, hogy az elv gyakorlatát maga az élet tette lehetetlenné. Babits és Kosztolányi örökségéről szólva írja: „Belőle táplálkozva nőttünk fel... de nekünk már más igazságért kell küzdeni, írni.” Irodalomfelfogása szembenáll a l'art pour l'art-ral, élet és irodalom számára elválaszthatatlan, az irodalom kollektív jelenség, emberi cselekvés, s az irodalom tudománya: történeti diszciplína. Az író mindig valami adott társadalmi helyzet megjelenítője volt – írja, s irodalomtörténész-ként és kritikusként ezt az elvet alkalmazza a gyakorlatban. A kortárs irodalomból Ady–Móricz–Szabó Dezső „irányát”, a felnövő népi irodalom értékeit hangsúlyozza, azért az irodalomét, amely életközélben maradt, amely a magyarság és a nép problémáit szólaltatta meg, amely az élet és irodalom szorosabb kapcsolatát vallja: Erdélyi, Illyés, Kodolányi, Németh László, Tamási Áron munkásságát. Mindegyiküknek önálló tanulmányt szentel.

Talán legfigyelemreméltóbb Kodolányi-elemzése. Nem is annyira eredményeiben, megállapításaiban, inkább módszerében. Kicsit példája Várkonyi irodalomtörténész és kritikus gyakorlatának. Több tanulságot kínál.

Várkonyi vezérlő elve a történetiség, akár korokat, akár egyes alkotókat szemlél. Az esztétikai minőség elemzése halványabb, a formanyelv, a kifejezés modulációira kevésbé érez rá. A mű genezise érdekli elsősorban, s ennek föltárásához pszichológiai, történeti és társadalmi motívumokat egyaránt figyelembe vesz. Az alkotás minősége helyett inkább az alkotó képességeit keresi: miért olyan a mű, amilyen? Portréi az író fejlődésrajzát adják, az író „magyarázatát”. Intuíció, erudíció a kedvenc szavai. Irodalomtörténetírói és kritikus elveiben, módszerében a Gyulai–Riedl iskolához kapcsolódik inkább, mint a Péterfy névvel jelölhető irányhoz. Az irodalomkritikát is tudománynak tekinti. Számára mindig a téma a fontos. Az adatokat, a tényeket roppant tiszteli, s maga is tárgyilagos, objektív ítéletekre törekszik. Az indulat, a szubjektív véleménymondás alig befolyásolja. A hajlékony, csillogó megoldások távol állnak tőle, az esszé Szerb Antal, Halász Gábor, Németh László művelte formáit nem ölti magára. Stílusa inkább fogalmi, hangja kissé emelkedett, ünnepélyes és nem képszerű. Részletek mikroszkópikus vizsgálata helyett igénye az „egészet” összemarkoló, szintézisbe foglaló mozdulat. Nem kedveli a rendhagyó jelenségeket, egy ötletért nem áldozza föl a rendszerbe helyezés lehetőségét. Ítéleteit „elvi” alapokra helyezi.

Az irodalom társadalmi felelősségét vallja. A tiszta irodalom kultusza irreális – mondja. Mit mond a mű az emberiségnek és a magyarságnak? – elsősorban ezt vizsgálja. Kodolányi-ítéletét is ehhez szabva summázza: „Élményeit az általános emberi és történeti ábrázolás reális eszközeivé tudja tenni – ebben van az ő legfőbb adománya” – írja fent idézett tanulmányában.

Irodalomtörténetírói alkat és a vizsgált anyag szerencsés találkozásából születtek Várkonyi Petőfi-tanulmányai. 1941-ben felfedezi Petőfi daguerrotípijének egy elfelejtett fényképmásolatát s először ír a költő egyedül hiteles arcáról (a képet Móricz Zsigmond is elkéri lapja, a *Kelet Népe* számára), majd a tanulmányt teljes Petőfi-ikonográfiával egészíti ki. Az *üstökös csóvjaja* című könyvében kiadja Petőfivel kapcsolatos egyéb írásait is. Ahogy a *Petőfi arca* című tanulmány több mint adatok puszta egybevetése, tudományos gombostűzés – a dolgozat valósággal a költő jellemképévé kerekedik! –, ezek a részlet-tanulmányok is egy-egy, a költővel kapcsolatos – például a Nemzeti Múzeum lépcsőjéhez fűződő – legenda elosztatásával új eredményekkel gazdagítják a könyvtárnyi Petőfi-irodalmat. – Ha a múlt magyar irodalomról ír, legszívesebben az 1848 körüli eseményeknél időz, ezt mutatja Tancsicsról szóló cikke is. Várkonyi a múlt magyar irodalomban e korban találta meg élet és irodalom leg-szorosabb kapcsolatát.

*

Az irodalomtörténész és a kritikus elvei szabják meg Várkonyi irodalomszervező és szerkesztő tevékenységét.

1931-ben alakult meg a pécsi Janus Pannonius Társaság. Nálunk a felvilágosodás óta a tudós társaságok jobbik része mindig a társadalmi haladás gondolatát támogatta, s a számbajöhető erők egyesítésével a nemzeti nyelv, irodalom és tudomány fejlesztésére vállalkozott. A Bessenyei György megálmodta hazafiúi magyar társaság, a Kazinczy Ferenc körül kialakult kassai irodalmi kör nemes hagyományait tekintette elődjének az a szervezet is, amely 1931-ben Pécsen kezdte meg működését, s névadójául az európai humanizmus legkiválóbb magyar származású képviselőjét, Janus Pannoniust választotta. Valamely szellemi közösség, műhely csak akkor számíthat tartós jövőre, fennmaradásra, ha kapcsolatát az élettel megtartja, ha „szükségletet elégít ki”, ha tagjai a munkát szívesen vállalják. A Janus Pannonius Társaság ilyen volt. A két háború közti ipari-kereskedelmi fejlődés Pécsen tette Dunántúl gazdasági életének „fővárosává”; a dunántúli városok szellemi élete közti versengést pedig az

egyetem bölcsészeti karának felállítása döntötte el. A város tehát elegendő szellemi-anyagi erővel rendelkezett, hogy az irodalmi társaság megfelelő munkatársakat és közönséget kapjon. S ahol az igények és lehetőségek megvannak, a kereteket betöltő, megfelelő emberek, szervező egyéniségek is felbukkannak.

Ilyen volt Várkonyi Nándor.

Van benne valami racionális biztonság, gyakorlati érzék, a helyzetet áttekintő képesség. Céltudatos és határozott ember, nem az álmodozók, a fantaszták fajtájából való, nem épít légvárakat. Ugyanakkor rendelkezik azzal az inspiratív képességgel, a másokat alkotásra serkentő erővel, ami nélkül viszont senki sem válhat jó szervezővé. Elvei vannak, célokat tűz maga és mások elé. Rendszeresség és pontosság jellemzi munkáját, ami alighanem megint a jó organizátorok erénye. Következetes, vitatkozó elme, de hagyja magát is meggyőzni. Tévedései elfogultságából adódnak, ez az elfogultság azonban mindig tiszteletet érdemel.

Már a *Symposion* munkatársai közül a legnehezebb részt vállalja: a kéziratok összegyűjtését és gondozását, a nyomdával való hadakozást, az eladás, a terjesztés megszervezését. Szorult helyzetben, a vállalkozás érdekében, anyagi áldozatot hoz. – Később az irodalmi társaság megalakulását előkészítő bizottságban, majd a társaság tisztikarában találjuk. Kezdetől a társaság irodalmi jellegét hangsúlyozza, s a tehetséges fiatalok, egyetemisták bevonását kívánja a munkába.

1933 nyarán a húsz éves Weöres Sándor a pécsi egyetemre jön beiratkozni. Első dolga, hogy az egyetemi könyvtárban fölkeresse Várkonyi Nándort. Egy évtizeden át – egészen 1943-ig, Weöres Pécsről való végleges távozásáig – tartó kapcsolatuk, barátságuk mindkettejük munkásságán nyomot hagyott. Weöres írói terveit, témáit Várkonyival beszél meg, kéziratait neki mutatja meg először. Várkonyi gondolzza Weöres Péccsel megjelent versesköteteit, nyomdát, kiadót szerez a fiatal költőnek. (Egy alkalommal például egy hizott disznóval egyenlítette a költő a nyomdaköltséget.) Tanácsot ad a versek elrendezésében, több kötetének – *A Teremtés dicsérete*, *Medúza* – címét Várkonyi javasolja.

Várkonyi egyetemi könyvtárbeli szobájába Weöres csakhamar magával hozza Takáts Gyulát és Tatay Sándort. A baráti körhöz tartozik még Kolozsvári Grandpierre Emil, Kardos Tibor, Makay Gusztáv, a fiatalon meghalt, nagyígéretű Kovács József, s később csatlakozik Csorba Győző. 1935 körül már lapot terveznek. A vállalkozásnak azonban csak a címe – *Öttorony* – maradt fenn, s az előszó, amit Weöres Babits Mihálytól kért, s amit Várkonyi csak később, 1947-ben közöl a *Sorsunkban*.

Várkonyi Weöres révén kerül kapcsolatba a Szombathelyen élő s ott a *Vasi (Dunántúli) Szemlé*t szerkesztő Pável Agostonnal. Pável nagy dunántúli versantológia kiadását tervezi s a bevezető tanulmány megírására Várkonyit kéri fel. Ez megint egy olyan hamvába holt kísérlet, amiből csak az előszó készült el, a kötet sosem látott napvilágot. Várkonyi tanulmánya (*A mai dunántúli líra*) előbb a *Vasi Szemlé*ben, majd különnyomatban megjelent, a benne fölvetett gondolatra a *Sorsunk* 3. számában újból visszatért (*A Dunántúl történeti hivatása*), majd pár év múlva önálló könyvben (*Magyar Dunántúl*) dolgozta ki. Ez az írás azért érdemel figyelmet, mert egyrészt a hitleri Németország hódító politikájával, a Volksboden és a Kulturboden elmélettel szemben a táj magyar jellegét, múltját, népi arculatát hangsúlyozza, másrészt az itt kifejtett – jobb szó híján mondom – Dunántúl-centrikus szemlélet lesz alapja Várkonyi szerkesztő-tevékenységének. Akár a múlt hagyományairól, akár Dunántúl jövő hivatásáról beszél, nemes lokálpatriotizmus szól szavaiból. Íme, egy ember, aki nemcsak a lakóhely megválasztásával, hanem egész életével, sorsával elkötelezte magát egy táj mellett, aki történeti, földrajzi, szellemi érveket keres a maga szűkebb hazája értékeinek megmutatására, aki tudósokat, írókat idéz – sokszor elfogultan, máskor eredeti megfigyeléseket, összefüggéseket felvillantva –, hogy szülőföldje iránti szeretetét elmondja. Hiba lenne a magyar irodalmat táji szempontok szerint felosztani, rangsorolni, értékelné, de legalább annyira hiba lenne, ha a táji sajátosságokat, motívumokat nem vennék figyelembe. Várkonyi Dunántúl-szemlélete bizonyára sokban elfogult, de

csak ez az elfoglaltság lehetett alapja annak, hogy életét, sorsát áldozza évtizedekig a félországnyi táj szellemi erőinek szervezésére, a jelentkező tehetségek fölkarolására, az irodalomszervezés, a kritikai támogatás hálátlan munkájára.

Hagyománytisztelet és a reformok útjának keresése – ez az a két jellemvonás, amit Várkonyi unalkodónak vél Dunántúl szellemi múltjában. Hagyománytisztelet és a reformok útjának keresése – ez a két fő törekvés érvényesül az 1941-ben, Várkonyi Nándor szerkesztésében megjelenő *Sorsunk* arculatán.

Amikor a *Sorsunk* megindult, a közelmúlt több jelentős folyóiratkísérlete, a *Válasz*, a *Szép Szó*, az *Apolló* már sorra megszűnt. Nehéz és terhes feladatot vállalt hát a lap a magyar irodalom égboltja alatt. De a nehéz helyzet kívánta a folyóirat létét a szűkebb pátria szempontjából is. 1941-ben a hódító német politika kívánságára megszünteti működését a pécsi egyetem bölcsészeti kara, s a *Sorsunk* című lapot alapítói, a Janus Pannonius Társaság vezetői a hitleri Németország politikája elé szánják védőbástyául. Ezt a jellegét, a fasizmus erőivel való szembehelyezkedést – dicséretére legyen mondva – egész a felszabadulásig megőrizte a lap.

A *Sorsunk* bevezető cikkét Várkonyi Nándor írja. Nem érdektelen, kiket idéz, milyen hagyományt választ a szerkesztő. Széchenyi, a költő Zrínyi Miklós és Kemény Zsigmond gondolatait – a nemzeti önismeret fontosságáról, a bírálatból fakadó optimizmust, a virrasztás, az örökös, a helytállás szükségét. Nem a lázadás, a társadalmi és politikai átalakulás forradalmi gondolatával érez rokonságot, hanem a reform, a lelkiismeretvizsgálat, az önbírálat szellemével. A szerkesztő a nép és a népi gondolat mellett elkötelezettséget vallja. „Erőért odafordulunk minden történelmi erő forrásához: a néphez.” A szerkesztés gyakorlatában ez a népi irodalom támogatásában jut kifejezésre. Bár a bevezető elítéli az irodalom megosztását, a népi és a polgári gondolat képviselőinek szembefordítását, a lapszámok egymásutánja azt mutatja, hogy a *Sorsunk* világnézeti állásfoglalása a népi irányzat támogatása. Hozzátehetjük: egyoldalúság és elfoglaltság nélkül. Erdélyi József és Nagy István, Sértő Kálmán és Darvas József egyaránt helyet kapott a folyóiratban.

A *Sorsunk* a két háború közti idő vidéken megjelenő legszínvonalasabb irodalmi folyóirata volt. Vállalta egész Dunántúl irodalmi életének megszervezését, a szerkesztő legendás levelezése – mely nemrég került a pécsi múzeum birtokába – bizonyítja ezt. Kazinczyhoz mérhető irodalomszervező, szerkesztő tevékenységet folytat ebben az időben Várkonyi. Támogató, biztató, irányító szavára a *Sorsunk*ban bontakozik ki Hunyady József, Kopányi György, Mészöly Miklós tehetsége, s e lap indítja útra az első közlés lehetőségével Simon Istvánt és Fodor Andrást. Egy-egy vallomás, mint például legutóbb Simon Istváné az *Iljúsági Magazinban* a *Győröki halászhók* című versének megjelenéséről, tanúskodik arról a melegszívű, következetes, tehetséget segítő szerkesztő munkáról, amely Várkonyi Nándort – mutatis mutandis – a magyar irodalom legendás szerkesztőivel, nagy irodalmi organizátoraival rokonítja.

A *Sorsunk* 1948-ig jelent meg. Egyetlen folyóiratot sem lehet szerkesztőjével azonosítani (legfőleg ha maga írja az egész lapot), a *Sorsunk* sem volt Várkonyi lapja. A szerkesztőnek gazdjával, a Janus Pannonius Társasággal is el kellett számolnia. A társaság azonban inkább munkatársakat és közönséget adott a *Sorsunk*-nak, mintsem megkötötte volna a szerkesztő kezét. Irodalmi társulat és folyóirat együttműködése a múltban egyébként is szinte szükségszerű volt. Így 1948-ban, az irodalmi társaságok feloszlásával párhuzamosan a *Sorsunk*nak is meg kellett szűnie. Ebben az időben már támadások érik a lapot: az egyre merevebb, sematikus ítéletektől sem idegen irodalomszemlélet, valamint az alkalmazkodás, a változás szükségét föl nem ismerő szerkesztői elgondolás összeütközése miatt Várkonyi visszaadja szerkesztői megbízását.

*

A harmincas évek közepén Várkonyi érdeklődése az elsüllyedt kultúrák felé fordul. Magyar irodalomtörténetének átdolgozása, az élő magyar irodalommal kapcsolatos kritikák mellett, azokkal egyidejűleg az emberiség ősi műveltségéről folytat tanulmányokat. E munkájához Weöres Sándorban is társat talál, kinek költői pályája leg-

kezdetétől nem volt idegen az archaikus kultúrértékek iránti érdeklődés. Várkonyi biztatására készül el Weöres Gilgames fordítása, viszont – ahogy Várkonyi mondja – Weöres kezenyoma rajta van a *Sziríát oszlopain*.

Aligha lehet véletlen, hogy épp a második világháború előestéjén, egy új világ-égéstől való félelem és rettegés időszakában fordul többek érdeklődése az emberiség előtörténete, az elsüllyedt „világrészek” újrafelfedezése felé. Körülbelül azzal egyidejűleg, hogy Várkonyi a magyar olvasók előtt alig ismert tudományos anyagot foglalt össze könyveiben (*Sziríát oszlopai*, *Az írás története*), jelent meg Passuth László ugyancsak az elporladt kultúrák világát regényesített formában megelevenítő könyve, az *Esőisten siratja Mexikót*. Anélkül, hogy bármiféle kapcsolatot keresnénk a két mű között, lehetetlen rá nem mutatni, hogy hajdani népszerűségüknek közös forrása lehetett. Meg kell említeni, hogy Thomas Mann egészen más minőségben és műfajban született bibliai témájú regénysorozata, vagy – hogy ismét hazai példát említsünk – Kodolányi János ókori témájú regényei – szemléletükben leginkább ezek tartják Várkonyi könyveivel a rokonságot – ugyancsak ebből a történeti atmoszférából kapják magyarázatukat.

Amíg azonban a sikerült regényt a művészi megformálás ereje akkor is élte, amikor a benne feldolgozott tudományos eredmények elavulnak, addig a kultúrhistoriai mű, a szaktudományok eredményeit összegező tanulmány elveszti használhatóságát, mielőtt új felfedezések, kutatási eredmények születnek. Várkonyi művelődéstörténeti tanulmányainak értéke, hogy az olvasók figyelmét fölkellette a legrégibb történeti emlékek, az ősi kultúrértékek, a mítoszok világa iránt. A „teljes” ember fogalmát egy eddig elhanyagolt terület birtokbavételével gyarapította. Leegyszerűsítve a dolgot: Várkonyi könyvei rádöbbenetek, hogy az emberiség története nem Homéroszsal kezdődik, az ősi India, Egyiptom, Kína, Mexikó, Peru stb. kultúrértékei is beletartoznak. Másfelől azonban épp a tudományos kutatás fejlődése, új eredmények napvilágra kerülése miatt az effajta kultúrhistoriai művek anyagának egy része nem állja ki az idő próbáját: mulandóságra ítélt. A továbbírás, az átdolgozás, a kiegészítés igényét egyébként maga a szerző is érezte, így született meg a *Sziríát oszlopai* újabb kiadása, valamint a folytatásának szánt, de kéziratban maradt *Az elveszett paradicsom*, melynek kiadását az Egyetemi Nyomda 1947-ben hirdette. A nyomtatásban megjelent bevezetésből sejthető, hogy a mű a modern természettudomány eredményeit figyelembe veszi, de szemléletén az irracionalista filozófia hatása mutatkozik meg.

•

Hetven életév, s ebből csaknem félszázad szakadatlan munkában telt el... Az utolsó évtized is, melynek immár közvetlen szemlélője-olvasója lehettem. Írásai ekkor a *Dunántúlban*, a *Jelenkorban*, az *Életünkben* jelentek meg. Az emlékező, aki a hetven életévnek mindössze a felénél jár, tisztelettel gondol erre az életműre. Elfogultságok és eredeti meglátások, sokoldalú tárgyi tudás és az ismereteket egyéni módon interpretáló képesség adja egységét. A hajdan költőnek indult író nemcsak az ifjúság zseniális tudott keresztüllépni, hanem az érett férfikor csúcjáról nézve életének és munkásságának egyéb – mai ítélete szerint – sikerületlen vállalkozásain is. Az önkritikus szemléletnek ez a képessége teszi hitelessé valóságos értékeit. Egy-egy kérdéshez való többszöri visszatérés műveiben átfedéseket, ismétléseket okoz, ugyanakkor gondolkodásának következetességét, rokonszenves makacsságát is mutatja. Írásai inkább átvevő és közvetítő szellemet sejtetnek, ám munkáin rajta van az alkotó egyéniségének is a nyoma. Tetteit komolyság és határozottság jellemzi, de szavai mögött ott bujkál a humor, az önironia. Egyéniségének talán ez egyik legrokonszenvesebb vonása. Bizonyára ez teszi számára könnyű teherre ezt az évfordulót is, amely az emlékezésre jogot adott...

THIERY ÁRPÁD: *Tájak, lelkek és látszatok*

DÉVÉNYI IVÁN: *Alberto Giacometti*
SZABÓ JÚLIA: *Csernus Tibor; Nádas*
TELEPY KATALIN: *A Dunántúl*
Csók István művészetében

DVORSZKY HEDVIG: *Dél-dunántúli*
művészek kiállítása
MENDÖL ZSUZSANNA: *Egy kiállítás elé*

THIERY ÁRPÁD

Tájak, lelkek és látszatok

I. rész

Kék meg ezüstszőke. Rokonszínek, egyformán ridegek és gyanakvók. Kék vászonzubony. Kék kötény. Hideg, merész tekintet, kék és bizalmatlan. Nyers ezüstszőke haj, a bajusz ugyanaz. Kemény, erőszakos férfi, alig lehet több, mint negyvenéves. Vad, vagy inkább elvadult. Zárkózott, az ember mégis esküdni merne, hogy minden körülmények között számítani lehet rá. Elsősorban a veszély óráiban. Megvárakoztat valakit? Előfordul s furcsa módon ez mégse tűnik udvariatlanságnak. Egyenletes és szétválaszthatatlan; mindent vagy semmit. Úgy tűnik; időzavar nélkül él s zárkózottan, az egyhangúság súlyával együtt.

A szekér az udvar közepén áll, előtte egy rozsdás muraközi, felszerszámozva. Az udvar enyhén lejt a kapu felé, a kapun túl egy cementüzem dolgozik naponta egy műszakban; lapos és tele van kis kavicsos halmokkal, olyan az egész üzem, mint egy zátony. Azon túl a folyó.

Cs. István kelletlenül lemászik a szekérről.

– A szőlőbe megyek, és én nem szoktam a kocsi előtt megvárakoztatni a lovat – mondja.

Egy ideig a szekér mellett ácsorog; megy, marad, mit fog csinálni, az is lehet, hogy belémköt s talán igaza is van, gondolom. A falu legfőbb vezetője a hivatali folyosón megfogta a karomat, a veszélytől tartanak így vissza valakit; Cs. István füvet kaszál az árokparton és teheneket legeltet, ez az erős ember, én mondtam már, hogy csinálni kellene vele valamit, mondta, s kis bizalmatlan fények szivárogtak ki a szeméből. Cs. István a kapuhoz megy, becsukja a két deszkaszárnyat, mintha egy madár álmosan leereszkedett volna a földre, azután visszajön, megáll a muraközi mellett, tekintete a fészert táján egy pontra szegeződik, mintha valamit az emlékezetébe akarna idézni. Egy perc. Talán kettő. Ha öt, akkor se túlzás.

– Nem köszönnek az emberek – mondja. – Sokszor van úgy, hogy én köszönök, azok meg nem fogadják. Elfordítják a fejüket.

Sohase szerették túlságosan, de tisztelték, és ez nem kevés. Cs. István ennyivel tulajdonképpen meg is elégedett. Elsőrendű gazda volt D.-n, idős nénei földjét is ő művelte, a sajátjával együtt körülbelül harminc holdat. A telepesek megszállott hitével dolgozott; feltettem erre az életemet, mondogatta, cselédet nem tartott, a családjá volt a cselédség, s elsősorban önmaga, legfeljebb fogatért biztosított időnként nap-számot. Kitűnő állattenyésztő volt, állandóan szerződésben állt a vállalatokkal. Csoda, hogy milyen gyönyörű jószágot nevelt, mondják ma is. Mindenben a maximumra törekedett, mint egy hegymászó, betegség ez. Villanydarálója volt, s amikor D.-n még meg sem építették a vízhálózatot, ő már motorral, csöveken át vezette a vizet az istállójába a Füsti kútból. A legnagyobb fáradságokat is eltökéltséggel viselte el, úgy érezte: az egyedül igaz, amit csinál, s tudta: a legvégsőig ragaszkodni kell a törvényhez, a tisztességhoz s legfőképpen önmagához. Néhány évvel ezelőtt a gazdasága nagy részét rövid idő alatt felszámolta, amit lehetett, eladott. A mezőgazdasági átszervezés napjaiban az emberek összesúgtak: várni kell, majd meglátjuk, hogy Cs. István mit csinál. Cs. István a népnevelőket beültette a hideg szobába és hallgatott, hallgatott, azután az egyik este eltűnt a faluból. A barátai utána mentek. M.-ben ráakadtak s megkérdezték: mi lesz veled? Egy vállalatnál fogok dolgozni, mondta Cs. István és gyanúsán elfordította a fejét. Elsorvadsz te a gépek között, mondták a barátai, azután visszamentek a faluba, s két nappal később megalakult D.-n a termelészövetkezet. Egy hét múlva Cs. István felesége is aláírta a nyilatkozatot, sőt Cs. István is hazajött, bement az irodába, és azt mondta: egy hold háztájit kérek. Ezerkétszáz négyszöglet adtak neki, a rendelkezés alapján ennyi járt. Cs. István aznap este egy szót se szólt, nem evett, nem ivott, csak ült az öreg széken a szobában, mint aki túl későn érkezett meg valahova, s még nem tudta eldönteni, hogy mit fog csinálni.

Tavasszal berontott két ember a szövetkezet irodájába: Cs. István elzavart benűnkelt a szigeti földről! Később többen elkezdtek zúgolódni: Cs. István feleségének fél év alatt csak 39 munkaegysége volt. Cs. István miért nem dolgozik a többiekkel, miért van még most is öt hold bérelt földje és csaknem egy hold szőlője? Cs. István ügyvédekkel, törvénnyel fenyegetőzött, kártérítéseket követelt. A szövetkezet vezetői szoba se álltak vele. Azután egyik nap elfelejtettek Cs. Istvánnak visszaköszönni. Később három diófa miatt feljelentették.

A következő évben úgy tűnt, hogy minden jóindulatúan tisztázódni fog. Cs. István azt mondta: a feleségem egyfolytában kilenc napig keresztezett a lányommal, a vállalt három hold kukoricát is megművelték, most mondtam nekik, hogy vállaltanak még, én még sohase bújtam a lefüggönyözött ablak mögé, én mindent megcsinállok, amit kell, csak azt ne kívánja senki, hogy odamenjek hozzájuk az irodába és farkasszemet nézzek velük. A termelészövetkezet elnöke, aki egész idő alatt nem kis fölényrel várta a Cs.-ügy fejleményeit, végül is a járás vezetőinek a javaslatára elszánta magát. Egy szalmasárga vasárnap délelőtt volt, elment Cs. Istvánhoz.

– Kellene nekünk egy ilyen szakember, mint amilyen te vagy – mondta. – Van egy agronómus nálunk, de az csak utasítgatni tud. Te mindent megmutatnál. Ezt így kell csinálni, azt úgy...

Cs. István hallgatott. Nem volt gonosz, csak nem tudott mit kezdeni az elnökkel, s ezzel az egész szalmasárga vasárnappal. A lelke mélyén érezte, hogy most tulajdonképpen támadni kellene, valamit mondani kellene arról, hogy csak 153 négyszögöl kukoricája van, átkozottul kevés ez, sohase volt ilyen kevés kukoricája, vagy a lovakról kellene valamit mondani, az elnökre nézett: te tudod, hogy nekem milyen gyönyörű pejlovaim voltak, most meg kölcsönlóval járok, gondolta, azután eszébe jutott a feljelentés és felállt.

– Nincs kedvem odamenni – mondta. – És úgy nem is lehet dolgozni, hogy kiadják a gálcot meg a raffiát: ennyinek elégnek kell lenni.

Azután eltelt két év. A községi párttitkárral M. városban össztalálkoztam egy értekezleten, a szünetben félrehívott.

– Megnézhetné Cs. Istvánt – mondta.

– Mi történt?
– Semmi. Bement a szövetkezet vezetőihez, és érdeklődött, hogy hol lenne az ő helye, mert szó lehetne arról, hogy rendszeresen jönné dolgozni. Az elnökkel megbeszélték, hogy a következő héten Cs. István a tehenészetbe megy dolgozni.

– Nem ment?
– Később találkoztam vele a mezőn, feldúlt volt. Amikor a szövetkezetről meg a tehenészetről kezdtem faggatni, felugrott, elszaladt, visszaszaladt, az idegességtől el se tudta mondani, amit akart. Azt ígérte, ha egyszer nyugodtabb lesz, mindent el fog mondani.

– Mikor volt ez?

– Másfél éve.

Meg akarták leckéztetni. Szidták. Egyre többször és egyre hangosabban. S mind többen voltak azok, akik kezdtek minden korábbi elismerést kétségbevonni, s tulajdonképpen nem is voltak egészen biztosak abban, hogy Cs. István éjszakánként nem ellenséges akciókon töri-e a fejét. Azt mondták: Cs. István semmit se tett a szövetkezetért. Hol volt, amikor 18 forint volt egy munkaegység? Most jó volna a harminc? A termelőszövetkezet elnöke csak áll, zavartan s kissé félszegen, mintha váratlanul egy bonyolult feladványt tártak volna elébe, látszik, hogy alig tud valami pontosat Cs. Istvánról, s az egész ügyből az izgatja legjobban, hogy kié az a kölcsönlő, amivel Cs. Istvánt szekerezni látják?

– Igaz, hogy megegyezett Cs. Istvánnal, hogy a tehenészetben adnak neki munkát?

– A tehenészet? Lehetséges, kérem. Pontosan nem emlékszem.

– Megegyeztek vagy nem egyeztek meg?

– Megegyeztünk.

– Találkozott az utóbbi másfél évben Cs. Istvánnal?

– Találkoztam.

– Megkérdezte, hogy miért nem ment a tehenészetbe dolgozni?

– Nem kérdeztem.

Cs. István megsimogatja a lovat, nem az övé, de ló.

– Elfordítják a fejüket – morogja s nem tudni egész pontosan, hogy mi több a hangjában: a harag, a szégyen, vagy a szomorúság.

Megvizsgálhatnám: lehet, hogy nincs is fejük, de hát érzem is, tudom is, hogy az ember élete nem a kis mechanizmusokon múlik. A döntéseken múlik. Választunk: ez vagy az. Egyszer. Kétszer. Egyszer csak furcsán körülnézünk; az emberek valamiért nem köszönnek vissza, vagy túl nyájasan viselkednek, egyformán cyanús ez, egy nehéz falba ütközünk, vagy túl szélesre tárják előttünk a kapukat. Valami megváltozott körülöttünk, anélkül, hogy bárminek is a megváltozására különösképpen törekedtünk volna.

– Bementem az irodába, ott azt mondták, hogy nem mehetek dolgozni, mert nem írtam alá a belépési nyilatkozatot. Voltunk akkor vagy tizenöten.

Érzem a tizenöt tanú nagy belső jelentőségét.

– A feleségének tavaly 117 munkaegysége volt, az idén csak hatvan.

– Azt mondták a feleségemnek, hogy mindenhova odatolakszik. Én meg azt mondtam; csak akkor menj, ha a brigádfőnök hív.

Cs. István nem példája a közösségi embernek. Mindent legszívesebben a tekintély oldalára fordít; meg tudsz-e inni egy liter pálinkát, fel tudsz-e vinni egy mázsát a padlásra, mit tudsz produkálni a muraközivel? Különösen kemény, makacs ember. A szövetkezet vezetői és tagjai úgy szabadultak tőle, ahogy tudtak, s ismerve Cs. Istvánt ez nem is volt túlságosan nehéz. Nagyösszegű levonásokat kétszer számoltak fel a terhére. A községi párttitkárnak kellett közbelépnie. A lánya szeretett volna elhelyezkedni, hallotta, hogy a cementiparban van felvétel; jelentkezett, de nem vették fel, valami helyi pártszervezeti határozatra hivatkoztak. Nem volt ilyen határozat.

Cs. István csak áll a muraközi mellett, ellenségesen, mintha mind a kettőjükkel szemben valami nagy igazságtalanságot követtek volna el, s egyre csak azt hajto-

gatja: elfordították a fejüket, elfordították a fejüket, egyre gyámoltalanabban, teljes súlyával érezve a bizonytalanságot, ami ránehezedik. Nézem a naptárt: 1964-et írunk és ősz van. Hűvös, szürke ősz.

*

A paprikaföldek s a fiatal nyárfaerdők között le kell írni egy harminc kilométeres derékszöveget, V. és Sz. között át kell menni a Pécs–Bátaszék vasútvonalon, majd az út váratlanul elkezd lefelé ereszkedni egy furcsa kis völgybe. A homokvágatból egy ideig csak az akácok szikkadt, legyezőszerű korongját és az elhanyagolt szürke makadám szalagját lehet látni. A falu közepén az út egy térből többfelé ágazik, az új telep meg az ártézi kút felé, egy köhídon át a plébánia felé, rövid kis zugok ezek, tulajdonképpen nem is folytatásai a völgybe ereszkedő útnak, a leszívargó vizek szoktak ilyen tehetetlenül megtorpanni s szétterülni, ha eléri a földrajzi mélypontot. Zárkózott, magának való vidék ez, mintha a dombokon túl valami egészen más kezdődne, amihez ennek a görbe alakú völgynek semmi köze. A homok és a dombok bozótjának egyhangúságát a völgy végében a halastó és régészek ásatásai bontják meg egy kissé. Néhány éve avarkori temetőre bukkantak itt.

K. Bálint leállítja a piros Danuviát, megtámasztja. A motor fáradtan ledől a fal mellé. Egy ideig a kapuban ácsorgunk, valami árnyék után kellene nézni, gondolom, de csak állunk, mintha nem tudnánk egyelőre egymással mit kezdeni. Nehéz és poros a levegő, a meteorológia reggel plusz 28 fokot ígért, ebben a szűk völgyben legalább 35 fok van. A motor átmelegedve pihen a fal mellett, mintha halálosan kimerült volna, fölötte a falon egy kis ákom-bákom, fanyar is, nagyképu is, mint egy vásári erőmutatvány; a hajó naponta egyszer közlekedik. K. Bálint látja, hogy észrevettem a kedélyes figyelmeztetést; valami részeg legény lehetett, morogja, s a lelke mélyén egy pillanatra talán szétnyílik a domb, mögötte ott van a folyó, talán egy befejezetlenül kék tenger. Cigaretára gyújt. Magas, csontos ember, vadásztípus: türelmes, szívós és érzékeny idegei vannak, mintha állandóan egy lövésre kész fegyver volna a kezében. Kérdezem: merre járt reggel félhat óta? Dúlónevek, szállítógépek, kombájnok, munkabrigádok, legalább húsz kis helyi név, húsz kis munkaizgalom. K. Bálint az egyesített v-i Lenin termelőszövetkezet itteni üzemegységének a vezetője.

- Idevalósi?
- Őslakos.
- Szereti a földet?
- Ebben nőttem fel.

Az ember sorsa itt a tájhoz van kötve, sokkal inkább, mint a város gépei és kövei között, a dúlónevekkel, a furcsa alakú fákkal, a vízmosásokkal nemcsak a nosztalgiai zárják össze az itteni embert. A falusi emberben van valami sorsszerűség, a falusi ember szigorúan aláveti magát a saját törvényeinek, s amire egyszer felteszi az életét, ahhoz a legvégső percig hűséges is marad.

- Hány éves?
- Negyvenegy múltam.

Az ember ebben a korban sok mindenben túl van már, s hajlamos arra, hogy ami még előtte van, azt kinosan rövidnek s közömbösnek értékelje. K. Bálint nemzedéke még úgy nőtt fel az egyéni húsz meg a tizenöt holdakon, sokszor csak tíz volt ez, vagy öt, vagy még ennél is kevesebb, hogy majd örökölnék valamennyit, ami elég lesz talpra állni, azután dolgoznak hozzá másik ötöt vagy hatot, keményen megküzdve és dacolva a természettel, meg a kor gazdasági törvényszerűségeivel. Tudták, hogy az életük örökös harc lesz a biztonságért, az apjuk élete is ilyen volt, a nagyapjuké is, az erő, a munka és a tisztesség törvényei szerint. A társadalmi változás minden korábbi távlatot keresztül húzott. K. Bálinték nemzedékét tulajdonképpen nem is érte ez váratlanul, csak a változások rájuk nehezedő súlya volt nagy, a munkában is, a felelősségben is. A mozgás, a nyugtalanság a háború utáni évtizedek egyik legfontosabb alapvonása. Nálunk ennek a mozgásnak egy elhatározott társadalmi oldala is volt. A legfiatalabbak megkezdtek az áramlást az iskolákba, az iparba, a különböző intézetekbe, a városba, először a társadalmi szükség szerint, később már

bárhová, csak el a faluból. A gyerekkori nosztalgiák és az öregek figyelmeztetése nevetségesen kevésnek bizonyultak. Az akkori középnemzedék, az akkori negyven-évesek valami bölcs, vagy inkább tehetetlen beletörődéssel figyelték az eseményeket; öregek vagyunk már, nem a mi feladatunk, hogy valamit elkezdjünk, mondták. Maradtak K. Bálinték, nem túl fiatalok, de nem is eléggé idősök ahhoz, hogy a felelősséget el tudták volna magukról háritani. Maradtak ők, egy egészen más hangszere-lésű kamaszkor befejezetlenségével s a jövővel, aminek akkor még elsősorban a felelősségét érezték. Ők is megpróbálták elmenekülni a völgyekből s a halastavak környékéről, el az iparba, a vasúthoz, az uszályokhoz, a rozsdatelepekre, az építkezésekhez. Azután egy idő múlva visszamentek a faluba.

– Hogy is mondjam magának? Ezt szeretni kell. Az ember felfedezi az értelmét annak, ha egy tábla 17 mázsát ad, vagy borsóból lejön egy 12 mázsás átlag.

Tényleg, lehetetlen, amit kívánok, gondolom büntudatosan.

K. Bálint negyedik éve üzemegység-vezető Sz.-ben. Az apjának tizenhat hold földje volt, szántó és rét együttesen. K. Bálint elvégezte az ezüstkalászos tanfolya-mot, az apjától megtanulta a föld titkait, s minden úgy kezdődött, ahogy az átlag falusi férfieletek el szoktak kezdődni. Azután jött a háború, a légítámadások, élni már-már fölöslegesnek látszott, közben fellazultak a szokások és a fogadalmak. A há-ború végetért. Furcsa módon egy korosztálynak ezt is meg kellett szoknia. K. Bálint később elment a vasútépítőkhöz dolgozni. Kemény munka volt ez, mint a hajósoké, évekig vidékre járt munkába, háborúból visszamaradt barakkokban lakott, a szombat éjszakát s a vasárnap éjszakát mindig a vonaton töltötte. Azután behívták a járashoz; volna-e kedve, egy szakmai vizsgát kellene letenni a megyénél. Nem volt nehéz, inkább csak elbeszélgettek vele, mint vizsgaszerűen kérdezgettek. Kihelyezték az egyik gépállomásra agronómusnak. Négy év múlva megszűnt a beosztása, brigád-vezető lett ugyanabban a körzetben. Egyik este gyalog jött haza H.-ről. Mászor is megtette ezt az utat, hét kilométeres földút, szeptembertől szinte járhatatlan. Sáros, szeles este volt, barátságatlan és tele minden rút vonással, ami az embert elriaszt-hatja a földtől, a falutól, a természettől. Otthon a falu vezetői várták. K. Bálint hetekig töprengett, ajánlat ez vagy kötelesség, tűnődött álmatlan órákon át, azután elvállalta.

– Mi döntött?

– Én szerettem a gépállomáson dolgozni, de nehéz volt. Télen, nyáron egy szá-zas Csepelen jártam. Nem akarok túlozni, de nézze meg a kezemet. Tíz éven át motoroztam.

– Ez döntött?

– Mondjam azt, hogy ez a falu? Meg a pajtások?

– Megbánta?

– Beleéltem magam.

Az üzemegység területe több mint kétezer hold, a háztájival együtt. Körülbelül négyszáz tsz-tag tartozik a vezetése alá. Százon felül van az öregek száma, az átlag-hoz viszonyítva ez elég sok. Tegnap reggel százan jelentkeztek munkára. Lehet, hogy holnap csak harmincan jönnek el.

Rövid, tehetetlen mozdulat.

– Ha tudnám, hogy minden nap eljön hatvan ember. Vagy ötven. Akkor mindent be lehetne osztani tervszerűen. Így mindig csak reggel dől el, hogy aznap mit csinálunk. Itt önkéntes alapon megy az élet, itt egész másképpen kell irányítani, mint egy üzemben.

Reggel ő az első. A kishitűekbe neki kell erőt önteni, meggyőzni a gyanakvó-kat, s a laza felfogásúaknak is neki kell megmagyaráznia, hogy nem elég, ha ma élünk, holnap is élni kell, és ehhez valami többre van szükségünk, mint eddig volt. Egy fél napot se lehet engedni, mondja gondterhelten, s tudom: példát mutatni nap-mint nap, éveken át: kimerítő. Az ember szinte észrevétlenül felörlődik, hiába szüle-tett munkára, hiába erős, hiába hajtja valami különös belső erő, valami plusz, amit az ember oly naivul csak a sajátjának érez.

– Egészség?

– Jó. Csak az idegek egy kicsit.

A tapasztalt emberek fölényével mosolyog; különben is nyolc év múlva ötven éves leszek, mondja, jönnek majd a fiatalok. Nincsenek fölösleges illúziói. Életcél? A körülményekhez képest a legtöbbet szeretném nyújtani a családomnak, mondja.

– Ha még egyszer húsz éves volna?

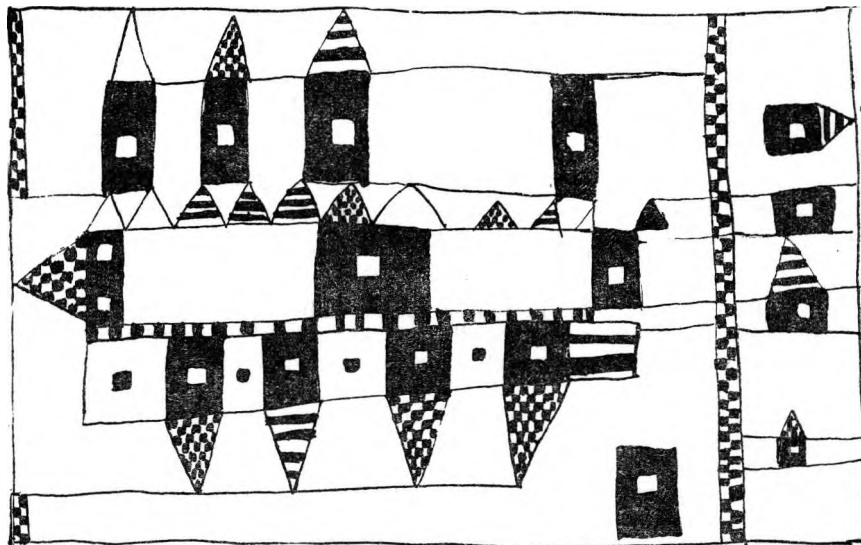
Hallgat, sokáig s hallgat most a kis tapasztalt mosoly is.

– Nehéz erre válaszolni. Nagyon sokat dolgoztam eddig az életemben, dehát ezt szeretem. Csak ezt.

Negyvenévesek.

Menetközben sok minden történt velük. S úgy gondolom, magukra vállaltak mindent, vagy jóformán mindent, megfontoltan és zúgolódás nélkül, mint a misszionáriusok. A multat a fiatal kor belső töréseivel s az apák végrendeleteivel. A jelent az indulás görcsősségével és roppant energiaigényével, az emberi maradisággal és a lehetőségekkel együtt. S a jövőt is a távolságok kékes derengéseivel, az „egyszer győzni fogunk” biztos hitével s kiforratlanságaival együtt. Később elfáradtak, idegesek lettek, titokban operáltatták meg magukat, egyik is másik is időnként szemérmesen a szívére panaszkodik. Mindezt valami oknál fogva nem nagyon vesszük észre. Mennyit dolgoznak? Mióta? Meddig? A kezdet és a vég, mint dátum elveszítette már a jelentőségét, éppen úgy, minthogy az ember sem önmagában és nem önmagáért van.

(Folytatjuk)

R. FÜSTÖS ILONA: Faliszőnyegterv

Alberto Giacometti

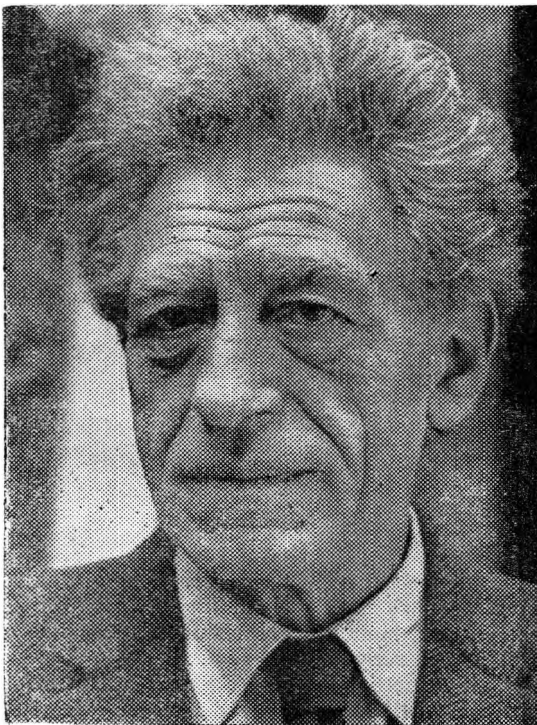
Az 1966-os év első napjaiban meghalt *Alberto Giacometti* svájci származású szobrász, festő, grafikus, költő és esszéíró, – napjaink nyugat-európai szobrászatának – Henry Moore mellett – talán legjelentősebb egyénisége. Ez év októberében lett volna 65 éves.

Az 1901-ben született Giacometti művészi környezetben nőtt fel. Atyja – Giovanni – Svájc egyik kiváló impresszionista festője volt, nagybátyját: Augusto Giacomettit is jeles festőművészként tartják számon a kis közép-európai ország művészeti annálészei. Alberto Giacometti egyik fivére – Bruno – építész, másik testvére – Diego – kerámikus.

Genfi művészeti stúdiumok után az első világháború utáni években Itáliában tartózkodott Giacometti. Két évet töltött el Velencében. Firenzében és Rómában; megragadta őt Tintoretto és általában a barokk művészet csakúgy, mint az ókeresztény mozaikok világa. Olaszországból a húszas évek elején Párizsba ment, ahol Bourdelle tanítványa lett; majd a kubizmus, expresszionizmus és szürrealizmus érintette meg. 1930

körül közeledett, majd 1933-ban hivatalosan is csatlakozott a szürrealista mozgalomhoz. Ezekből az időkből valók André Breton és Tristan Tzara verseskönyveihez készült illusztrációi. E periódusának jellegzetes művei „A megölt asszony”, „A lányomok órája” és „A palota, hajnali négy órakor”, – ez a bizarr című, fantasztikus, álomszerű kompozíció, amely a New York-i Museum of Modern Art gyűjteményébe került. Méltatói többnyire Edgar Allan Poe kísérteties történeteivel és mágikus költeményeivel, Franz Kafka elbeszéléseivel és az olasz „metafizikus” festő; Giorgio de Chirico dermedt világú képeivel, kiürült városaival, titokzatos portikuszaival szokták párhuzamba vonni Giacometti szürrealista munkáit.

A 30-as évek derekától kezdve Giacometti művészetének középpontjába az emberi alak ábrázolása került, s a művész távolodni kezdett a szürrealista iskolától. Sok álló és lépő női figurát alkot, amelyek erősen deformáltak, ösztövére nyújtottak, rücskös, foszlós felületek, minden behizelgő vagy tetszetős mintázással, formadással ellentétben állóak. Ugyanakkor azonban nyilvánvaló: Giacometti szuverén, nagy tudású birtokosa a „métier”-nek; munkáinak formai megoldásai maradéktalanul adekváltak az alkotó szándékaival, lelki habitusával, érzelem- és gondolatvilágával.

Szobor

Morbid, keserű ízeket, az esendőség és zaklatottság hangulatát fejezik ki e kétségkívül igen őszinte, mélyen hiteles, jobbára kisméretű munkák, amelyekre nemcsak az *izmusok*, hanem a prehisztórikus-archaikus szobrászat (pl. az etruszk szarkofágok) szelleme is rányomta bélyegét.

Giacometti mint festő és mint a rajz mestere is az elsők közé tartozik. Grafikai közül kiemelkednek a nagy festőről: Henri Matisse-ről, valamint Jean-Paul Sartre-ről és James Lord amerikai íróról és esztétáról készült lapjai, valamint női aktjai, férfifejei. Festményei főként csendéletek, pár egyszerű tárggyal, edénnyel, továbbá kontemplatív, magukba mélyedő ülő férfiak ábrázolásai. Piktúrája színben tartózkodó (Giacometti nem kolorista), rajzban fanyar, ideges, érzékeny. Oly kiváló művészettörténészek, mint Marcel Brion („Neue Kunst nach 1945”, Verlag DuMont, Köln, 1958) és Pierre Courthion („Art indépendant”, Éd. Albin Michel, Paris 1958) megkülönböztetett elismeréssel szólnak Giacometti festői oeuvre-jéről. Brion, a Francia Akadémia tagja – aki a közelmúltban szép tanulmányt szentelt Csontváry Tivadar művészetének („Jardin des Arts”, 1964. évf. áprilisi szám) – Giacomettit, a festőt „magános vándornak”, „nagy titkok tudójának”, „egy magasabb világ hírnökének” nevezi, olyan művésznek, akinek „látomásaiban zavartan ismerünk önmagunkra”. A Giacometti-festményekről és -rajzokról egyébként leolvasható, hogy a művész figyelmesen tanulmányozta a korai barokk hatalmas technikai tudású graviszát, Goya és Daumier előfutárának: Jacques Callot-nak (1592–1635) munkáit. A vallásháborúk és a harmincéves háború korszakának e nagy rézkarcolója egyike volt Giacometti legkedvesebb művészeinek.

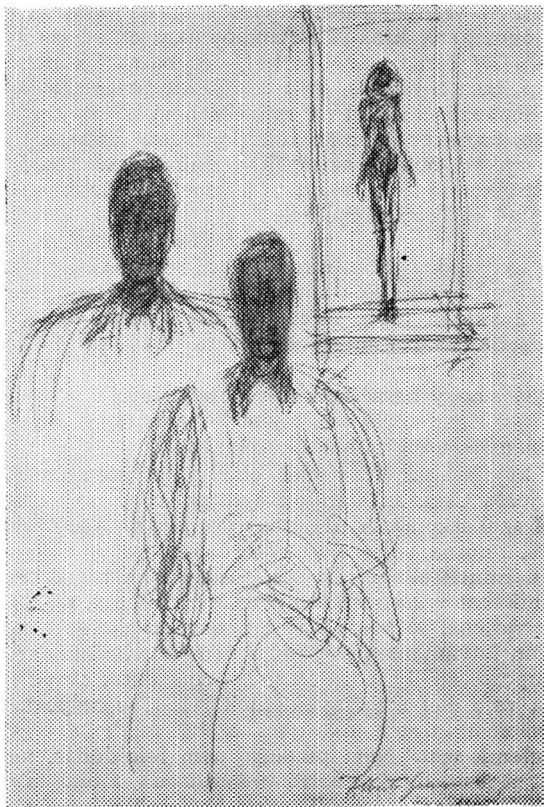
Giacometti elnyerte az 1962-es Velencei Biennálé szobrászati nagydíját, és sok egyéb díjat, kitüntetést. A vezető galériákban (így Henri Matisse fiánál: Pierre Ma-

tisse-nál New Yorkban vagy a párizsi Maeght-galériában) rendezték meg kiállításait, monográfiák és egyéb elaborátumok jelentek meg róla, – ő mégis megmaradt szerény embernek. Útött-kopott párizsi műtermét – amelynek berendezése egy olcsó vaskályhából és pár öreg bútordarabból állott – sosem cserélte fel másikra, elegánsabbra. Nem kívánt nagyvilági ember lenni, – a művész (artiste) és a jó kézműves (artisan) puritán életformája volt az övé.

Munkáival gyakran elégedetlen volt. Előfordult, hogy összenyalábolta hosszú hónapok termését, és könyörtelenül megsemmisítette. Nem tartozott a művészi engedményeket tevő vagy babérjaikon önelégülten megpihenő alkotók közé. Picasso szavait ő is elmondhatta volna: „Onnan kell vennünk a javakat, ahol találjuk őket, – *kivéve persze saját műveinket. Irtózom attól, hogy magamat másoljam...*”

Giacometti jellegzetes alakja volt Párizs művészeti életének; gyakran tűnt fel – olykor szép nők társaságában – a párizsi utcákon és kávéházakban. Különösen a hosszú esti és éjszakai kószalásokat kedvelte. Simone de Beauvoir, az egzisztencialista író, aki jól ismerte őt, „A kor hatalma” című önéletrajzi munkájában Giacomettiről is megemlékezik, „bozontos hajáról, ásványkemény, szép, nem mindennapi arcvonásairól”. A művész – írja a francia író – „fűtyült a sikerre, a dicsőségre, a pénzre... Az emberi arc újjáteremtéséhez akart visszatérni, ezt tartotta a szobrászat igazi, alapvető kérdésének... Eszébe sem jutott, hogy a művészet megelégedhet a látszat megcsillogtatásával”. Giacomettinek még a kísérletei is izgalmasabbak voltak, „mint kortársainak legtöbb eredménye”, – jegyzi meg Simone de Beauvoir, aki ebben az ítéletében – azt hisszük – aligha tévedett.

DEVÉNYI IVÁN

Vázlat

Csernus Tibor: Nádas

A tizedik magyar képzőművészeti kiállításon bemutatott festmények közül soknak feltűnt ez a mű. Egyetlen alkotásként is jelentős egyéniségnek mutatta be mesterét, s olyan eszközökkel készült, amelyeket kiállításainkon korábban alig láthattunk. Közelebről vizsgálva mégis sok hagyományos elemet fedezhettünk fel a képen. E furcsa kettősség nemcsak új és régi, de nemzeti és nemzetközi elemek polarizálását sejteti, és festészetünk múltjára is jelenére egyaránt érvényes általános jellemzőket érzékeltet.

*

A Nádas gondosan megfestett kép. Ez volt az első benyomásunk. Nem pillanatnyi hév, indulati kitörés, hanem lassú, átgondolt, talán hónapokig tartó munka gyümölcse. S ami mögötte van: tapasztalat, ismeret, felkészültség: akadémiai szinten. A művésznek nem lehettek kétségei: a képet így *kell* megkomponálni. Kiválóan ismeri a kiegyensúlyozott kompozíció arányait, még azt is tudja, hogyan kell a megbillenő egyensúly látszatát kelteni. A kép előterébe szélesen megfestett tájrészletet, a mikroszkopikusan feltárt nádasat kicsit szándékosan félrecsúsztatott deszkapalló köti össze a középben egyetlen tömeggé formált alakok csoportjával, akik a „stégen” szorongnak, s akiket kiemel és közelebb hoz a végtelenbe vesző háttér, az éles színekkel megfestett égbolt. Az arányok, összefüggések kikerekítettek, zártak, hagyományosak. A téma szinte önmagától kínálja az analógiákat ötven-száz évre visszamenőleg: Alakok a szabadban, Déjeuner sur l'herbe, sőt bátran kimondhatjuk: a Majális! Még a dús vegetáció, még a rálátás, még a tobzódó színorgia is megvan, csupán ellenkező nézetből, ellenkező előjellel. A művész nem a nap sugarainak fényt, életet adó, kontúrokat oldó, színeket felbontó tulajdonságait kutatja, hanem kicsit a mélységből kiindulva komponál, mintha az algák, vízínövények, kövek alatt megbúvó vízbogarak világából emelkedne fel a tekintete a vegetáló hústömegeken keresztül a nap disszonáns rózsaszínnel csillogó fénye felé.

Csak a látószög változott meg, vagy ez valami többet is jelent? A kép főszeplői a mikrovilág nyüzsgő, egocentrikus, változó halmazállapotú apró lényei, amelyek növény, állat és ember alakjába épülve bomlasztják az állandó formákat. A művész szándéka nyilvánvalóan több, mint hangulati hatás keltése, vagy fényproblémák megoldása, filozofikus tartalmú gondolatsora bonyolult és csupán lépésről-lépésre megközelíthető.

Felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e ábrázolásról e képnél, amelynek számos részleteleme bizonyítja, hogy a művész olyan képzettársításokkal dolgozott, amelyek csak gondolati előzmények után válhatnak vizuálissá?

A kompozíció tagolásának fővonalai első pillantásra érezhetően látványléptékek, látványlogikájúak. Csak az arányok nyúltak kissé meg és az alárendelés elvei érvényesülnek kissé szokatlanul. A nézőpont csupán mélységben közeledik vagy távolodik a tárgytól, mintha változó távolságú kamera emelné helyenként premierplanba a részleteket. Ennek ellenére a kompozíció nem montázsszerű, bár a művész felületmozgató technikákat is használ: collaget és frottaget, de ezek is beilleszkednek a látvány naturalis rendjébe. Jó példa erre a nádasban eldobott újság, ahol a bravúros technikának azért van látványmagyarázata, s nem tölt be más szerepet, mint például a „stég”, a deszkanapozó, amely a víz felett lebegő aktok csoportjában a metafizikus jelentések szféráit a való élet megfigyelésének rétegébe helyezi. A stégen jól összehozott, egymás előtt semmit sem takargató, szemérmetlenül egymás életére jére számító kis társaság jelenik meg. Nem pihenés, nem feloldódás, nem vasárnapi vidám kirándulás hozta össze őket, de életük, fennmaradásuk, mohó és gyors anyagcseréjük élettere a stég. Csak látszatra dőzsölő istenek ők, akik a burjánzó természettel egyenesülnek, valójában egymásra utalt, egymásbaolvadó, egymásba kapaszkodó, undortkeltő élősködők, akiket csak pillanatnyi helyzetük emelt a nádas gyorsan fejlődő vízínöv-

neyei felé. A bizonytalanul összeolvadó kettős jelentés egyszerre teszi megfoghatatlanná és valóságossá az alakokat, egyrészt emlékekben és élményekben ellenőrizhetővé, éppúgy, mint a tájat, másrészt idegenné, különössé: szür-reálisá. Az ember-állat-növény biológiai összefüggése is egyszerre szembenállássá válik, s a művész érezhetően az embertől undorodva a természet „pártjára” áll. Csak egy lépés, csak egy hirtelen mozdulat, s a Dejeuner összes szereplőjét elnyelné a hidegen csillogó víz, vagy befonná csúszós növényeivel a nádas.

A nádas a legkisebb fűszálig és a legapróbb bogárig érdekes, csodálatos. A tárgyak, amelyeket az emberek eldobtak, vagy elvesztettek a nádasban, új életet nyernek. Értékük, rendeltetésük megváltozik, de egyben különös jelentőségűvé válnak létük metamorfózisa árán. A művész szemmel láthatólag e rész megfestésével, rétegezésével, ragasztásával töltötte a legtöbb időt. A dús zöld árnyalatok, a gondosan felcímkézett üvegek, a csillogó óra-számlap és az érzékletesen megformált dinnye-héj az alkotás furcsa, de izes örömeiről árulkodnak. A fűszálak egymáshajlása, az eldobott újságlap belesimulása a sás levelei közé, a napszitta betűk, és a filmsztár elmélkedővé halványuló tekintete mind a pontos megfigyelés és az érdeklődés, s a viszszafojtott, de meglévő érzelem megnyilvánulása. Ezért talán nem erőltetett a párhuzam, ha a palló jobboldalán a víz felszíne alatt csak körvonalaiiban felfedezhető békaember alakjában, nem a stég egyik volt lakóját, hanem magát a művészt sejtjük, aki a vizek mélyére merülve, szinte minden érzékszervével együtt tapintja végig a természet bonyolult organizusát. Élményének ereje időnként le is győzi gondolatosságát. A levegő lágy lesz, selymes balatoni levegő, s a napfény minden különössége ellenére hódolatraméltó. A natúra bővére megjelenítésében feloldódik a gondolatosság makacsul ismételtgetett tartalma. Ezt akkor is meg kell állapítanunk, ha érezzük, hogy e tartalomhoz a művész ragaszkodik, mint számára érzelmileg egyedül elfogadhatóhoz.

*

A kép gondolat és térrétegeiben, ritmusában és terjengősségében egyaránt epikus jellegű. Szemléletében és módszereiben tudatosan a szürrealizmushoz kapcsolódik. Konkrétan talán leginkább Max Ernst különös tájaihoz és „örökké nyugvó és mégis hideg feszültségű” városaihoz áll közel a művésznak abból a korszakából, amikor nem a felszabadult látvány elemeiből építi teljesen újjá bizzar alkotásait, hanem belül marad a látvány léptékein. Elvben ez a módszer lehet teljesen szürrealista. Cernus képét vizsgálva azonban, a hosszabb szemlélés és gondolkodás után kiderül, hogy szürrealizmusa éppúgy csupán részévé válik az organikus egészben, mint bravúrosan alkalmazott technikái, s filozófiai tartalmát is fel-felszívja az érzékes telítettséggel megjelenő természetélmény. A szürrealisták azt próbálták érzékeltetni, többek között, hogy az egymástól legtávolabb álló dolgok is összefüggnek, de éppoly végzetesen idegenek egymástól, mint a legközelebbiek. Cernus képen viszont megjelennek az összefüggések reorganizálásának lehetőségei, s intim kapcsolatba kerülnek az egymás mellé helyezett dolgok. Nem olyan bizzar és elképesztő ez a valóságot körüllebegő bizonytalan megfogalmazás, mint amilyeneket az első szürrealisták teremtettek, akiknek ideálját szellemesen körvonalazza a híres mondás: „Olyan szép, mint egy varrógép és egy esernyő véletlen találkozása a műtőasztalon.” A vakmerő, bizzar játékoság, amely még a Dada öröksége, alig érinti már Cernus világát. Következtes képi gondolatmenetének a tudatalatti automatizmust és a technika spontán eredményeit is aláveti, s így módszerében szinte akadémikus racionalizmus dominál. Ez a vonás jellegzetesen érzékelteti, hogy Cernus már a mozgalom virágzásának tetőpontja után csatlakozik a szürrealizmushoz, s a festészet gondolatilag, szemléletileg nagyon távoli területeiről érkezik e mozgalomhoz. Emberábrázolása is inkább a szürrealizmus más irányzatokkal keveredő korszakából, a harmincas évekből származtatható. Könyörtelen, mindenféle illúziótól mentes emberfelfogása nemcsak a pszichológiai-biológiai létezés különválasztása a moráltól, amely tipikusan szürrealista emberfelfogás, hanem társadalmi vonatkozásban is valami kritikus keménységű, negatív formában kifejezett humanitás, amely éppen minden hazug, álpátoszos „heroikus” embereszmény makacs tagadásából keletkezett. Ez a magatartás nem az ábrázoltakat, hanem

a művészt helyezi a humánumért destrukcióval harcoló individuum szerepébe. Ezt az egzisztencialista jellegű társadalmi bírálatot korábban a szürrealizmus manifesztumai és kiadványai is kifejezésre juttatták és egyben igyekeztek közérthetően humanista állásfoglalásukkal egyensúlyba hozni, de a művekben érezhető tagadó szellem sok esetben ellenszenvenné, meg nem értetté tette a mozgalmat, nemcsak az avantgardtól általában idegen közönség, de a társadalmi haladásért harcoló gondolkodók, kritikusok előtt is.

Ma már a történeti kutatások szélesebb kiterjedésével a két világháború közti években elfogadhatónak, sőt tiszteletreméltónak érzik ezt a felfogást, azok is, akik idegenkednek a stílus eszközeitől, de korunk művésztől tévedésnek minősítik, vagy teljességgel félreértve emberellenesnek nyilvánítják. A teljes elutasítás, vagy félreértés pedig csak újabb talajt ad az egyén „idegenségi komplexumá”-nak, amely a szürrealista ember és társadalomfelfogás alapja.

Csernus képen e probléma a képen belül oldódik fel, s éppen természetélményének intenzitása sejteti, hogy erősebb ösztöneinek dinamikus életigenlése, mint egyetemes érvényűnek érzett fanyar filozófiája. Így nemcsak témájának, de művészi módszereinek is messzirenyúló gyökerei vannak a magyar festészetben.

Hiszen nálunk a végletes expresszionizmus is – kevés kivétellel – lírai kitöréssé, majd meditatív feloldódássá csendesedett, a kubizmus tiszta racionalizmusa a natúrban felfedezett geometria apoteozisává, s a natúrától elszakadó anorganikus konstruktivitás csupán néhány meg nem értett művészünk egyéni kísérlete maradt. A modern magyar művészet egyik legkiválóbb teoretikus-kritikusa, Kállai Ernő állapította meg 1925-ben: „Hiába járnak festőink Párizs, Wittebsk és Berlin csodálatára, az idegen világ fölött végül is úrrá lesz a bőséges nedvű és dús matériájú hazai természet.” E megállapításnak a húszas évek közepén különös súlya volt, de számos jel arra mutat, hogy ma sem vesztette el érvényét.

Egy ilyen jel Csernus Tibor képe is. Kállai a tizes-húszas évek magyar festészetének főproblémájaként a naturalizmus expresszív és konstruktív átszervezését fedezi fel. Csernus, mint a Nagybányát követő harmadik nemzedék illusztris tagja a naturalizmus szürrealista átszervezését oldja meg. (Meg kell jegyeznünk, hogy a naturalizmus festészeti stílusfogalmát eredeti értelmezésben használjuk, nem pejoratívan, mint ma általában szokásos; Kállai idézésével egyidejűleg nem is lehet másképp beszélni!) A magyar századforduló szecessziós színezetű, áhítatos természetimádata nosztalgiákat ébreszt Csernusban és legalább olyan hatással van rá, mint a húszas években megjelenő, s a második világháború után helyenként másodvirágzását élő európai szürrealista festészet.

A húszas-harmincas évek magyar művészetében is elsősorban e hagyomány továbbéltetésének lehetőségét fedezi fel, de többre vállalkozik akkor, amikor nem mesterei eredményeit követi, hanem módszereit hasznosítja. E sajátos szintézisben monumentalitásra tör a hagyományos táblakép intim műfaján és méretein belül. A Nádas „szélesvásznú”, impozáns mű, koncentrációjában az elődöket túlszárnyalóan igényes. A szürrealizmus gondolatai, törekvései alig érintették a húszas-harmincas években azokat a magyar festőket, akik a natúra érzékletes megjelenését tűzték céljukul. Még a tizes évek metafizikus festészetének nyomait sem nagyon fedezhetjük fel e körökben, s ahol felfedezhető, ott valószínűleg véletlen az összefüggés. (Például a Csernus képéhez hangulatilag leginkább hasonlítható korai Bernáth művön, a monumentális Rivierán!) Csernus esetében éppen fordított helyzet előtt állunk. Ő tudatosan és módszeresen dolgozza bele magát a szürrealizmus gondolatvilágába, de nem hagyja el a természetelvű festői nyelv sajátos ízű magyar tájszólását. Valószínűleg nem is akarja elhagyni, hiszen így lehet szinte élményeihez, biztonságosan használhatja ismereteit, teremthet meg egy dúsán rétegzett világot. Vállalkozása elég bonyolult és cseppet sem könnyű, amit az átlagból kiemelkedő szinten csak igen gondos aprómunkával lehet véghezvinni. De Csernus szívós és biztonságérzete erős bázis. A Nádas tisztán megfogható következménye az elmúlt hetven-száz év polgári piketúrájának, de ellentmondásait is magában hordja.

SZABÓ JÚLIA

A Dunántúl Csók István művészetében

Csók a Dunántúl szülötte volt – a gyermek a Fejér megyei táj szelíd lankáit, füzesborította patakpartjait népesítette be kedves mesefiguráival, az ifjú ide tért meg lelki felüdülésre külföldi tanulmányútjairól, és később az ismert nevű, beérkezett festő is kitaró hűséggel ábrázolta szülőföldjének sokszínű változatosságát. Képein a dunántúli táj jellege még akkor is felismerhető lenne, ha azt a szereplők népviselete nem árulná el. A párás, zöld, füves legelők, mezők, enyhe dombok, dús lombú fák, futó patakok és könnyű felhők – mind a Dunántúlt idézik. S mennyi festői öröm tárulkozik ki előttünk ecsetje-nyomán! A derű mindent átható, erőteljes sugárzása vonja be ezeket a műveket.

Nem élt hosszú ideig a Dunántúlon, de itt töltött évei meghatározó erejűek életében és művészetében. Apja – a jómódú pusztáegresi molnár – szívesen áldozott fia jövőjéért, külföldön taníttatta, így fiatalon elkerült a szülői háztól. Az otthoni élmények azonban elmélyülten jelentkeznek már korai műveiben is.

Amikor 1890-ben *Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre* című képével a Munkácsy-díjra pályázott, nem a városi kisasszonyok finomkodó kávéházi vizsgaünnepét festette, hanem a pusztáegresi parasztlányokat, viseletük vasárnapi díszében, komoly, áhitatos elmerülés közben. Az előbbi témával Halmi – akinek nevét ma már csak a lexikonok lapjain találjuk meg – elnyerte az ösztöndíjat, Csóknak pedig a magyar festészetben újszerűen előadott művével el kellett szenvednie a sokkal kisebb képességű vetélytárs győzelmét. Egy évvel később ugyan aranyérmet nyert művével, a visszautasítást azonban a későbbi diadalok sem feledtették el teljesen.

Az *Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre* alkotása közben már némileg felszabadult a Müncheni Akadémia hatása alól. Előző művein (pl. Krumplitisztogatók) bebizonyította, hogy a technika elsajátítható gyakorlatát teljesen magáévá tette. Párizsi látogatása azután tovább gazdagította látásmódját, új lehetőségeket adott elképzeléseinek. Barátaival, Ferenczy Károllyal, Iványi Grünwald Bélával együtt a szabadfelfogású Julian akadémiát látogatták, ahol Európa különböző tájairól származó fiatalok új festői tanulságokat sejtve gyűltek össze. Lázongtak a sötét galériatónus ellen, s a szabadabb, kötetlenebb előadásmód irányában tájékozódtak. A továbbhaladás útját Bastien Lepage mutatta meg. Az ő gyöngyházás, szürke árnyalatai, pasztelles, világos színeinek újszerűsége nagyon sok fiatal festőt vonzott. Az *Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre* Csóknál az újabb festői törekvések megértését jelenti. A világosszürke templomfalak, a belső térben egyenletes fényelosztásban szereplő alakok, leheletszerű tónusok újszerűen hatottak. A kompozíció minden eddigi sémának ellentmond, a geometriai rend szerint alkotott, háromszögbe szerkesztett csoportosítás helyett itt az Űr asztala képezi a kép centrumát, szilárd pontját. E köré építette fel eleven áramlatként a tempós méltósággal, megilletődéssel vonuló fiatal lányok sorát.

Az új festői törekvések irányában sokkal erőteljesebb előrelépést jelentett a *Szenagyűjtők* (1890). Ez a kép is az otthon emlékeit eleveníti fel – gyerekkori játszótársainak déli pihenőjét, a pusztáegresi rét illatos szépségét. Míg előbbi képe és az ugyan-csak ez időben készült *Árvák* eléggé érzelmesek, narratív tartalommal, itt szokatlan szenvtelenséget találunk. Ez a vonás különben a későbbiekben is felfedezhető Csóknál. A kép festői kibontakozását tekintve érdekes kettősséget tapasztalhatunk. Az előtérben a szénahalom szinte szálankénti megfestése ellentétben áll a háttér sokkal lazább ecsetkezelésű megoldásával. Az alakok ruházatának naturalis visszaadása még Münchenhez tapad. Az árnyéknélküli, egységes, szórt fény Ferenczy, Iványi, Grünwald

egyes korai műveiben is megfigyelhető (*Kavicsot hajigáló tiúk, Isten kardja*). A szerkesztés merész esetlegessége pedig impresszionisztikus sajátosság.

A dunántúli nyarak emlékét idézi néhány nagyzerű, korai családi portré is. Apja, anyja arcképe komoly, kissé fanyar szigorúságában tiszteletet parancsoló. Eszmei tartalma: a mély, belső érzelemmel kifejezett szülői tekintély. Csak a felületes szemlélő figyelmét kerülheti el, hogy Csók a számára oly kedves arcokat milyen szeretetteljes hűséggel adja vissza. A régi, patriarchalis családi együttes uralkodópárja áll előttünk. Úgy ábrázolja őket, mint aki fiúi tisztelettel elismeri szavuk megdönthetetlenségét, tanácsaik, utasításaik kötelező szigorát. Arcukat nem akarja szépíteni, megmutatja a szeretett vonásokon az idő múlását, a ráncokat és barázdákat, egy életen át tartó derekas, munkás élet megannyi hieroglifjét.

Később, mint ünnepelt festő, *Emlékezéseim* címen megírja ifjúkora történetét. Egyik lapon ezt olvashatjuk apjáról: „Apám magas, erőteljes alak volt, utolsó éveiben inkább szikár. Szemei világoskékek, melyekkel oly áthatóan tudott nézni vastag, bozontos, Széchenyi Istvánéra emlékeztető szemöldökei alól, hogy mindenki rögtön tisztában volt vele, ez az ember parancsolásra született. Egész fogalommal vált szilárd-sága s hajthatatlan akaratereje, mely jellemének két fő alapvonása volt.” Csók rajongással ragaszkodott édesanyjához, s apja halála után gyakorta volt vendége a cecei háznak, melyet édesapja még életében vásárolt, s melyben ma a Csók István emlékmúzeum kapott helyet. „Szabad kilátás nyílt a Sárreitre innét, az egresi malomra, azért is tetszett apámnak ez a hely, amíg csak élt. ...képzelné sem tudtam volna ideálisabb asylumot ennél a szívemnek oly drága házikónál” – írja könyvében.

Az elmúlt év őszén a Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás a mester születésének 100 éves évfordulóján reprezentatív anyaggal mutatta be festészetének java termését. A szépszámu, elsőízben kiállított vázlatok, festmények között szerepelt az otthon meghitt részleteinek egy-egy emléke, a *Malomréti, Malompataki, Cecei kert, Cecei udvar* stb. A két előbbi kép gyermekkori álmodozásainak színhelyéről készült. Képelete már ifjan magával ragadta a tudatalatti álomszerű világába, s ez tér vissza később a *Vampyrokból, a Nirvánában s a Boszorkánytáncban*. De nem ez a téma-választás tipikus művészetében. Festői érdeklődését elsősorban a himes, tarka népviselet szemet kápráztató színessége köti le. Hosszabb időt tölt Ócsényben, a Dunántúl e kis falujában. Ehhez fűződő legnagyobb műve az *Ócsényi keresztelő* (1902). Itt is áhítatos pillanatot örökít meg: a pap áldását adja a színes ünnepelőbe öltözött lányok, asszonyok gyűrűjében keresztvíz alá tartott csecsemőre. Ugyancsak ebben az időben jelennek meg vásznain az etnográfiai hűséggel festett fiatal ócsényi lányok, asszonyok is.

Csók festészete ekkor már erőteljesen kibontakozik, bár időközben többször jutott válságos korszakba. Az 1895-ben festett Báthory Erzsébet rémséges tetteit idéző kép, mely bravúros felkészültségét csillogtatta, az áhított sikert nem hozta meg számára. Akkor még nem tudta, hogy két évvel később Münchenben aranyérmet nyer ezzel az aktfestészeti terén feltétlen kiemelkedő alkotással. A sok kínlás után megalkotott hatalmas méretű történelmi mű – mely a második világháború folyamán Székesfehérvárról elveszett – csak festői elégedetlenségét, nyugtalanságát fokozta. Tudatában volt annak, hogy többre hivatott, mint hogy idejétmúlt gyakorlat szerint szerkesztett, sötét hangolású történelmi képeket hozzon létre.

Sóvárgása Nagybányára is elvezette, ahol Ferenczy, Hollósy és Grünwald társaságában a természet bensőséges felfogású festői műveléséhez fog. Bár itt festett képeit elégedetlenségében feldarabolta, néhány későbbi műve mégis tükrözi a nagybányai tanulságokat: a *Kettős arckép* (1901), például, mely nővérét és sógorát ábrázolja – a háttér lombsátorával, az erős fény-árnyék kontraszttal Ferenczy korai nagybányai felfogásához áll közel.

A nagybányai esztendő után visszatér népi témáihoz. Bebarangolja a Dunántúlt, így jut el Tolnába is. Itt készült *Teknővájú cigányok* (1903) című képe sajátos helyet foglal el művei sorában. Egyike azon ritka képeinek, ahol több férfialakot szerepeltet. Az erőteljesebb színek, különösen a vörös, ezidőtől kezdve figyelhető meg piktúra-

jában. A faragó, álló, ülő alakok teljesen esetlegesen helyezkednek el a kép terében. Előre elhatározott szerkesztéssel nem vesződik, a napfoltokban gazdag kép megoldása szintén nagybányai örökség.

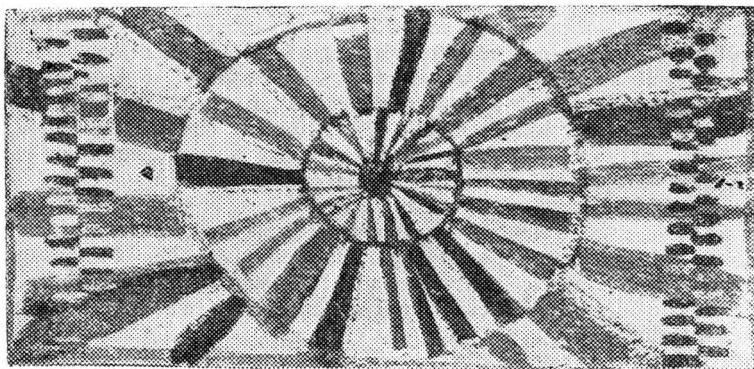
1903-ban hét esztendőre Párizsban telepedett le, a nyarakat azonban a Dunántúlon töltötte. A Dunántúl falusi életének gazdag motívumkincse ragyog a *Tulipános láda* című művén, mely még 1910-ben Párizsban készült. A hazai föld vonzó erejének kétségtelen megnyilvánulása a láda színes mustráinak dédelgető ábrázolása. A népművész annakidején kedvét lelte megfestésében, s Csók újra átérezte ezt. De nem elégedett meg ennek a kedves bútornak a megörökítésével: népviseletben pompázó bábut állít rá, hatalmas, a kép terét teljesen kitöltő két cserépkancsóba rendezett színes virágcsokor közé. Harsognak a vörösek és sárgák, a rózsaszínek és zöldek, túláradó örömet sugározva.

Itthon hosszú évtizedek munkálkodása alatt keletkezett sok ismert remekművét tartjuk számon. Az aktok, csendéletek, életképek festése mellett jelentős sikereket ért el a Balaton ábrázolásával. Hányszor kísérletezett friss, zöld partmenti táj és a víztükör megjelenítésével, hogy ezernyi mozdulatát rögzítse, utaljon kaleidoszkópszerű fény- és színjátékára, váltakozó kedvének százféle mozgására. Hosszú évtizedeken át küzdött, hogy festői nyelven fejezze ki mindazt, ami színben, formában, hangulatban, természeti jelenségekben a tó életének jellemzője. Megjeleníti villámok fényében, haragos, fekete felhők alatt, tajtékzó kedvében, szivárvány ívével vagy csupafény, atmoszférikus sziporkázásában. A változatos sorozat néhány darabja Egry balatoni levegő-nap probléma tanulmányaihoz hasonló.

A második világháború után a már idős mester Dunaföldvára látogatott. Ott is a szűkebb szülőföld egy részletének tájszépsegei ihlették. A *Dunaföldvári Kakashegy* apró házaival, lilás színnyalataival újszerű, szinte Cézanne-os megoldásra törekszik. Utolsó festménye a *Háború és béke* triptichonja, amelynek középterében visszaállmodja a Szénagyűjtők modelljeit, s a pusztategresi rét ifjúkori emlékeinek szénailatú szépségét.

Csók érzéketlen az élet árnyékos oldalával szemben. Gyönyörködtetni akar, harsogó életszerelmét tombolva kifejezni, a ragyogást megörökíteni. Humánuma nyilvánvaló, s akik ma idegenül tekintik problémátlan életörömét, elfelejtik, hogy az élet szépségébe vetett hitének kifejezése olyan örökség, mely mindenképpen megbecsülendő.

TELEPY KATALIN

R. FÜRTÖS ILONA: Szőnyegterv

Dél-dunántúli művészek kiállítása

A csoportos bemutatkozás mindig különös értékelést is jelent, hiszen nem csupán a művészek egyéni alkotómunkájának időről időre való lemerésére nyújt alkalmat, hanem az egyéni felfogások közösségen belül elfoglalt helyének, jelentőségének megnyilvánulása is. Három éve már, hogy a Szövetség vidéki területi szervezetei, bizonyos mértékig tájegységeket is jelentő művészi csoportosulásai, a jelenlegi formában tevékenykednek. Vajon mennyit sikerült itt, a Dunántúl déli részén élőknek együttesen és külön-külön hozzáadni a magukéból a művészi tevékenység egészéhez?

Azok a képzőművészeti hagyományok, melyek jelentős mértékben éreztetik hatásukat napjaink művészi alkotásaiban is – az idők folyamán néhány pont köré kristályosodtak. A nagybányaiak, vagy az alföldi festők nagy alaptételei, vagy a szentendreiek különös atmoszférájú világa – ma már többé-kevésbé tisztán látható színvonalat és önálló gondolatkört jelentenek. Jelentős bázisok a továbbfejlődés számára, ugyanakkor számtalan árnyalatot tartalmaznak önmagukban is. Ezek mellett a nagyjából körvonalazható művészeti alkotásmódok és felfogások mellett, más források is táplálták a hazai művészi tevékenységet, melyeknek mai hatásait azonban még nehezebb követni. A művészi élmény megközelítésének ezerarcúságából lassan bontakozik csak ki az egymással rokon törekvések meghatározó vonala, amely idővel újabb szilárd alappá alakulhat.

Ha a pécsi kiállítást egészében tekintjük, úgy tűnik, sokkal inkább az egyedi és magányos útkeresés jellemző az alkotókra, mint valamely közösen kialakított szemléleten alapuló tevékenység. A vidék atmoszférája a táji élményeket rendkívül intenzíven sugallja, de egészen másfajta érzéseket kelt, mint a végtelen terű Alföld, vagy a kis apró falvakkal elszórtan behintett Mátra. A kiállítóművészek egy része is ezt a táji élményt ragadta meg – a kisvárosok, dombok, csendes, lejtős utcák, apró tavak, falusi templomok hangulata tér vissza változatosan guachokon, olajképeken és grafikákon. Ezek az impressziók az egymástól eltérő koncepciók kaleidoszkópján keresztül, különböző formai megjelenítésben beszélnek a kis meghitt hangulatok szépségéről.

A legtisztább élményt *Martyn Ferenc* két olajképe jelenti a tárlat egészében. Martyn mester munkássága már az évtizedes benső művészi küzdelmek leszűrt eredményeit mutatja. Élményeinek absztrahált képi kifejezéseiben sohasem annyira elvont, hogy ne venné komolyan a valóságot –, s ebben a valóságban minden lényeges számára. Képi gondolkodására a konstruktivitás és a tárgyak belülről való átlelkésítésének különös hatása a legjellemzőbb. A „Tapolcai emlék” lírai hangulata és a „Madarak” című olajképe képviseli itt ezt a vonzó sokarcúságot, az élmény mély átélését, gyengéd kifejezését, a szigorú formarenden belül. A gondolat következetes végigvitelét megválasztott színei szinte észrevétlenül húzzák alá, finoman árnyalt komponálásukkal a rajzi szerkezet fegyelmét meditáló hangulattá oldják. Mindig tud újat mondani, tartalmi-formai gazdagsága, érzékeny reagálása biztonsággal vezetik a látszólag hétköznapi dolgok szimbolikusan költői értékeléséhez. Martyn Ferenc székesfehérvári önálló kiállítására készül, nyilván ez volt az oka, hogy csupán e két művel szerepelt a tárlaton.

*Soltra Elemér*nek a kiállításon szereplő Radnóti-illusztrációja Martyn grafikáinak emlékét idézi – sajátos átélésben. Szimbolikussá váló fa és gyökerek, a természet összhangjának élménye szépen bontakozik ki e lapon. Soltra Elemér festői munkáiban

is új utakra tért. Korábban meghitt hangulatú figurális képeket alkotott, most a színekkel konstruált, egyszerű, összefoglaló elemekből alkotott témák felé fordult, mint ezt „Baranyai táj”-a mutatja.

Egészen más egyéniséget jeleznek *Lantos Ferenc* művei. Bemutatott képein nem érződik a korábban jellemzőnek tartott szűkszavúság. A tavalyi tárlaton szereplő munkáihoz képest gazdagabb tartalmi-formai igényekkel jelentkezett. Eleven színteknőrajzú képeivel a konstruktív hagyományokhoz nyúlt vissza –, intenzív színkomponálása azonban lírai érzékenységgű művészt sejtet. Úgy tűnik, nehéz utat választott, mikor nagyméretű képekben próbálta a látványt és gondolatot összefogó mondanivalóját kifejezni, s talán azok a legmesszebbre mutató alkotásai, ahol sikerül a rendező gondolatnak felülkerekednie a néhol esetlegessé váló, robbanó színeken.

Bizse János már korábban is finom vonalhálózatba beépített színfoltokkal konstruálta tájakat, szerkezeteket ábrázoló képeit. „Architectura” című képén ezen az úton próbál továbblépni, határozottan jelezve programját: a szerkesztettséget. Dekoratív hatású képei azonban bizonyos mértékig túlmutatnak a táblakép műfaján, erősen tükrözve sgraffito és gobelin munkáinak visszahatását.

A dél-dunántúli képzőművészeti élet kiemelkedő pécsi művészei mellett két fiatal kaposvári festőre lehettünk figyelmesek: Szabados Jánosra és Szekeres Emilre. Valójában igazi kaposváriak mindketten: itt születtek, s a főiskola elvégzése után ebbe a sajátos hangulatú kisvárosba tértek vissza. *Szabados János* monumentális vonásokat magukba foglaló grafikái a további kibontakozás figyelemre méltó lehetőségeit tartalmazták. „Tavaszi készülődés” című monotípiája meghitt hangú, sokoldalú művészre vall. *Szekeres Emil* eleven – szomorú szemű házakat festett vibráló, nyugtalan, de borongós színekkel. Úgy látszik az ő egyéniségére, sajátos útjára a kis motívumok összeinte vallomássá váló póztalansága jellemző, amit „Alkony” című pasztelljének hangvétele is érzékeltet.

Színvonalas, bár esetenként átlagos egyéni teljesítmények alkotják a kiállítás másik jelentős részét, melynek hangvételére továbbra is a tájat idéző témaválasztás a jellemző, művészi formálásában pedig inkább hagyományos piktúránk vonalát követi.

Kelle Sándor és *Simon Béla* a kis faluk, szántóföldek, megkapó városrészek hangulatát keresi fel – vagy intim belső terek kedves tárgyain szemlélődik. *Kelle Sándor* piktúráját élénkítették jugoszláviai útiélményei – a dalmát városok dekoratív festőisége gyakran visszatérő, kedvelt témája lett.

Érdekes komponálású *Horváth Olivér* „Horgászok” című tusrajza, de már kevésbé érte el kitűzött célját *Ungváry Károly* kissé túlkomponált formavilágú grafikájával (Létküzdelem). Hangulatos tájképekkel szerepel *Ruisz György*, *Lázár Pál*, *Gerő Kázmér* és *Völgyi Dezső*. A csendélet örökösén újszerű formalehetőségeket nyújtó témáját *Staub Ferenc*, *Cseh László*, *Timár István* és *Kolbe Mihály* közelítette meg néhány teljességre és újszerűsége törekvő gondolattal.

A résztvevő művészek további felsorolása nélkül is megállapíthatjuk, hogy a dél-dunántúli művészek is sok mindent vállaltak abból a nehéz feladatból, ami a mai művészet korszerűségéért, különbözőképpen, de az azonos kötelesség érzéséből fakadóan megtehető. Sok szó esett már arról, hogy nem csupán a mindenáron való újszerűség a művészet feladata. A legnehezebb mégis úgy beszélni a művészet nyelvén, hogy azt sokan értsék, ugyanakkor az „alkotói szótárat” gazdagítva továbblépni a már elmondottakon. Nehéz vállalni az útkeresés kemény munkáját és buktatóit is, helytállót és maradandót mégis csak ezáltal alkothat a művész. A pécsiekéről elmondható, hogy bátran fordulnak az újfajta formanyelv kialakításának eszközeihez, eszmei köréhez. Éppen e gazdag variánsú formai megoldások juttatják azonban a szemlélő eszébe azt a hiányosságot, mely ugyan itt e kiállításon szembetűnő, de nem egyedülálló jelenség: azt, hogy talán túlságosan is a *hogyan* kérdése köti le néha a művészek figyelmét, s ezért gyakran a legáltalánosabb témák felé fordulva igyekeznek ezekre a művészalkotói problémákra választ keresni. Távol álljon tőlünk bármilyen igény, mely a „tematikusságot” keresné, jelen helyzetben azonban azt hiányolhatjuk, hogy az alkotómódszerek sokfélesége nem áll arányban a mondanivaló hasonlóan eleven igényével.

Ez egyaránt vonatkozik a hagyományos formavilágú és a modernebb törekvések alkotóira. A szűkkörű témaválasztás önmagában még nem hiba, de könnyen azzá válhat, ha súlyos és felelősségteljes gondokkal teli világunkban jobban szétnézünk, s az ott élő, újra és újra felmerülő problémák művészi visszhangját szeretnénk hallani, látni. A művészeti tevékenység ilyenfajta felelősségét most ezen a kiállításon alig találhatjuk meg.

Másik általános észrevételünk inkább a kiállítás jellegét és szervezését érinti. Úgy érezzük, a kiállítás közel sem ad teljes képet a Dél-Dunántúl képzőművészetéről, ha csupán festőművészei mutatkoznak be. Különösen feltűnő ez, ha arra gondolunk, hogy olyan tehetséges fiatalok is dolgoznak itt, mint például Fürtös György és Nádor Judit keramikus, Rétfalvy Sándor, a nemrég Pécsre költözött szobrász, Fürtös Ilona textiltervező, vagy Bors István, a Kaposváron dolgozó szobrász.

Nem ismerjük távolmaradásuk okait, de ezzel nemcsak a kiállítás műfaji összetétele vált szegényebbé, hanem az itt dolgozó tehetségekből is kevesebbet ismert meg a tárlat látogatója. Iparművészek közül csupán *B. Honthy Márta* néhány nagyon szép gobelin tervét láthattuk, melyek méltán képviselhetik majd a fiatal magyar iparművészeket az eszéki cserekiállításon is. *Németh János* néhány kerámia kályhacsempéje is magányosan képviseli e műfaj nemes hagyományait.

A dél-dunántúli művészeti élet több figyelemre méltó értéket adott már az országnak. Képzőművészei is úttörő feladatot vállalnak és vállalhatnak: gazdag lehetőségeik mellett tehetségben sem szegények.

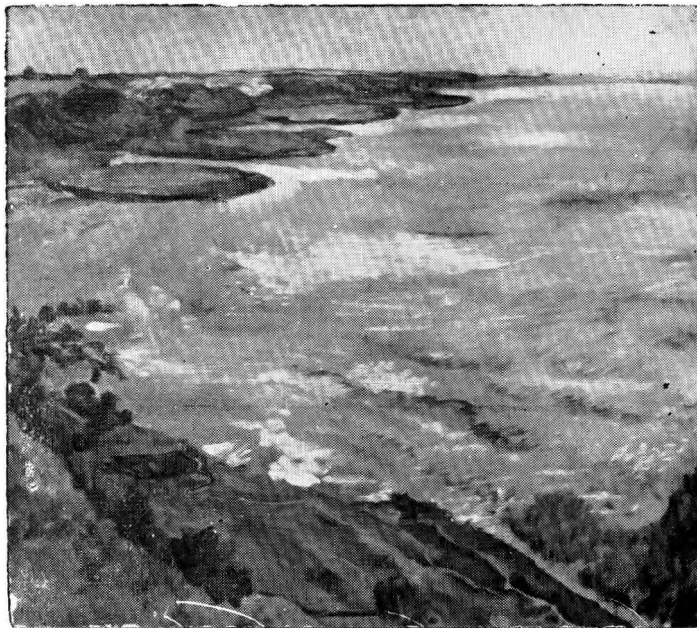
DVORSZKY HEDVIK

ERDŐSI ANDRÁS: *Zrinyi Miklós (fametszet)*

CSERNUS TIBOR: *Nádas*

CSÓK ISTVÁN: Akarattyai part

CSÓK ISTVÁN: Teknővájó cigányok

KELLE SÁNDOR: *Hajnal Pakson*

RUISZ GYÖRGY: *Szőlőmetszők*

LÁZÁR PÁL: Kisváros éjjel

CSEH LÁSZLÓ: Csendélet

pátosztól. Az emelkedett tartalomhoz a legmegfelelőbb formai megoldás a maximális egyszerűségű lapos relief. A figurák belső formái elnagyoltak, kimélyített kettős kontúrok adnak hangsúlyt az alakoknak. A kontúrok kimunkálásának látható jellege, a vékonyomok „csipkézettsége” nem válik előnyére.

Átéltebbnek, megoldottabbnak, egyéniségéhez jobban illőnek tűnik a „Kékszakállú” című féldomborműve. A terrakotta natúr-vöröses színében, a sima alapra rakja fel, mintázza egymás fölé az alakokat. A figurák finom rajzossága, tördeltebb, szagatottabb, szinte „csurgatott” felületei, formái a tartalom megjelenítői, az érzésbeli zaklatottság, emberi szenvedélyek, érzések mélységét fejezik ki. Nem csupán a bartóki muzsika élményének illusztrálása, tolmácsolása, hanem vallomás az emberről. A figurákban, elrendezésükben ott érződik Bartók zenéjének feszült drámaisága, ritmusa. A dombormű finom plasztikai megjelenésében szerepe van a matt alappal kontrasztáló sellak-máz tompa fényeinek. Mindkét dombormű azt a gondolatot kelti a szemlélőben, hogy mesterük monumentális, murális feladattal is sikerrel próbálkozhatna. Bronz „Golgotája” (1964.) művészségével, mély érzelmi hangulatával, expresszivitásával ragad meg.

A kő, a bronz beszerzési költségei, megmunkálása bonyolult technikát és megfelelő felszerelést kíván, ezért érthető, hogy pályakezdő, fiatal művész ritkán dolgozhat ezekkel az anyagokkal. A kiállításon bemutatott plasztilin, festett gipsz, terrakotta tervei többnyire nőalakok. Az anyaság témájának új kifejezési formái izgatják. Felémelt kezű, kék színű anya szobra megnyúlt törzsével, a lelógó kendőszárnyakkal zárt kompozíciós vonalával izgalmas térkivágásokat ad. Szimmetriája időtlenség, nyugalom hatását kelti, amit az igen jól társuló kék szín is támogat.

Rétfalvit sokat foglalkoztatja a szobornak a színnel lehetséges kapcsolata. Milyen szerepe lehet a színnek a szobrászatban? Mikor a kérdést felvetjük, nem az anyag adta természetes színhatás szobrászi hasznosítására, kiaknázására gondolunk, hanem a festett szoborra. Megléte már a görögöknél kimutatható, akik terrakotta szobrocskákon túlmenően a kőszobraikat is színezték. A barokk szobrászok is színezték faszobraikat. Létjogosultságát mindaddig indokoltnak vehetjük, míg nem hat a természetes anyagszerűséggel szemben, nem hazudja például bronznak a gipszszobrot. A szoborfestés előnye lehet, hogy adott környezetben az erőteljes szín jobban életre kelti a formát, a plaszticitás hangsúlyozójává lehet, hangulati tartalmat közvetíthet, de hátránya, hogy a megmunkálást, felületkezelést kissé elleplezi, s festői értékekkel akár kárpótolni ezekért a szobrászi erényekért. Nagy távlati hatásra szánt szobrok-nál, ahol a felület megmunkáltsága nem érvényesülhet, a plaszticitás erősítésére indokolt lehet. A formának általában velejárója a szín, s ez nem mindig azonos az anyag természetével. A szobrok színezésébe erőteljes szubjektív mozzanatok, a művésznek az adott formához társuló színeképzetei is beleszólnak.

Sikerül-e Rétfalvinak a ma emberéről mélyebbet, többet mondania a színes szoborral, vagy csupán egy érdekes próbálkozás, amit majd erőteljesebben a formára koncentráló törekvés követ? – még nem lehet eldönteni. Az anyag sajátosságainak alapos ismeretét, a művész biztos formaérzékét példázza fatörzsből kibontott nőalakja, melyben szinte tovább él a fa, erezete, göcsörtös sebhelye a figurának is szerves része. Műtermében még dolgozik első köztéri szobrának tervén. Szürkésfehér harszti mészkőbe faragja majd a fél könyökre támaszkodó nőalakot. Erőteljes formai ritmusa igen jó benyomást kelt, ha az arc most még kissé részletezett is, kőbe faragva bizonyára még egyszerűsödik, nagyvonalúbbá válik.

A fiatal, tehetséges művészpár eredményes munkássága gazdagítja Pécs képzőművészeti életét. Örömmel tekintünk bemutatkozásuk elé, mely egyéni fejlődésük számára is bizonyára hasznos lesz.

MENDŐL ZSUZSANNA

SZEDERKÉNYI ERVIN: *Pákolitz István költészete*

KABDEBŐ LÓRÁNT: *Élni – szemben a halállal*

SERES JÓZSEF: *Várkonyi Nagy Béla: Egyszerű
varázslat*

ARATÓ KÁROLY: *Demény Ottó: Örömet, könnyű
álmot*

POMOGÁTS BÉLA: *Kazimierz Brandys: Levelek
Z. asszonyhoz*

STENCZER FERENC: *Szucsich Mária: A lányok
elindulnak*

Pákolitz István költészete

Olyan csendesen és szerényen érkezett az irodalomba, mint elkésett hívó a szentmisére. Belépését legtöbbször észre sem vették: elég hangos volt éppen az ének, s az orgona is ugyancsak búgott. 1949-ben jelennek meg első versei, harminc éves korában. A bemutatkozó önálló kötet még kilenc évvel később. Születése jogán a Nyugat harmadik nemzedékével együtt indulhatott volna, ám az irodalomtörténet – helyesen – az 57 után kiteljesedő szocialista költészet áramához kapcsolja. A Tűztáncban megjelent versei alapján sokan fiatal költőnek hitték –, a lényegben igazuk volt.

A templomosan félénk jelentkezésnek nincs köze sem a szépielkes finomkodáshoz, sem a misztikához. Kezdetől máig éppúgy idegen költészetétől mindenféle homály, mint a lábujjhegyen járó ájtatosság. Sohasem tagadta a világ s az ember bonyolultságát, a költészetben sem a gúgygő egyszerűség híve, de makacsul ragaszkodik a kifejezés tisztaságához és érthetőségéhez. Maga írja: „templomban nőtt fel”, mitológiaija ma is a biblia, gyermekkorának egyik legmaradandóbb élménye – „egyetlen öröksége” – a harangzúgás; az életet s a történelmet azonban sohasem tévesztette össze sem a nagymisével, sem a körmenettel.

Pedig furcsább tájról kevés mai szocialista költőnk indult. Pakson született 1919-ben; közművesként megrokkant harangozó apjának hetedik gyermeke. Anyja csak a nevét tudta leírni, könyvtárak egyetlen kalendárium volt. A könyvek hiányát – ezt is maga vallja – a sok vallásos szertartás pótolta, „ami ugyan elsősorban dráma, de költészetnek mindenképpen költészet”. A világ hangulati, zenei érzékelésére sem a gyermekversek ritmikája, hanem a harangszó tanította. „A harangszó árnyalatait gyerekszívvvel is megéreztem: másképpen” – szöveg a harang, ha temetésre húztuk, ismét más volt a hangja, ha a jeges felhőket riogattuk a villámcsóvás nyári éjszakákon” – írta néhány éve a Jelenkorban.

A „forrásvidék” fokozatosan bővül: a középiskolában, majd a kalocsai tanítóképzőben hozzájut az irodalmi alpműveltséghez, a lassan már sorjázó zsengek azonban az irodalmi fórumoktól távoli vidéken nem juthatnak megmérő nyilvánosságához. Az érlelődő tehetség burokpattanásakor pedig – ez az indulás igazi ideje, most kellene széttörni a vidék korlátait – közbeszól a háború. A hosszú éveket a hadifogság

ideje toldja, majd hazatérve egy kicsi falu horizontjába zárt tanítóskodás –, és máris elrepült a legfontosabb évtized: Pákolitz István harminc éves, s tulajdonképpen még nem költő. Vagy már nem az: maga se tudja. A történelem mély rétegmozgásai közben egymásra torlódnak az esztendő, egész életre elég múlt emlékei sűrűsödnek a lélekben; s most kellene nekivágni a jövőnek, amikor már a következő nemzedék gyors sikerétől hangos az ország.

Az indulópont egyedi és különös, ez a gond azonban, tudjuk, egy nemzedék gondja. Azé a nemzedéké, amelynek elkésztettsége tudatában kellett szembenéznie múlttal és jövővel. Pákolitz az 50-es években Pécsre kerülve végre elindulhatott pályáján. Itt is meg kellett azonban küzdenie a vidéken élés minden hátrányával. Aki ebben a gazdasági és kulturális szempontból egyaránt szerencsétlenül centralizált országban megpróbált valaha vidéken irodalmat csinálni, az tudja, hogy ezek a hátrányok az elmúlt évtizedben már nem voltak olyan súlyosak, mint 45 előtt. De az egészséges decentralizálás felszabadulás utáni helyes programjából és megvalósulásának nehézségeiből azt is látnia kellett, mennyi konzervativizmus, szűklátókörűség és ostobaság fékezte ezt a folyamatot. A *Dunántúl*, majd a *Jelenkor* rendszeres megjelenést biztosított az induló költőnek, lassan megnyílt előtte a többi folyóirat is, kibontakozását azonban érezhetően tovább késleltette a vidéki „fekvés”.

•

Pákolitz 1958 óta rendszeresen megjelenő kötetei igen bonyolultan és szövevényesen, nem a linearitás, hanem valami spirál-elv szerint nyújtanak képet költői fejlődéséről. A *Szüret* az 1953–56 között keletkezett verseket tartalmazza, a *Fény és árnyék* (1962) már a 49 és 60 közötti egész évtizedet átfogja, az *Esti dal* (1963) pedig 44-től 62-ig ennek majdnem a kétszeresét. Legújabb kötete, a *Messzenéző* (1965) is csak látszólag mond ellent ennek az elvnek. Igaz, hogy a kötet első fele az utóbbi két év termését foglalja magában, a második félkötetnyi *Évgyűrűk* azonban – ezúttal témájával – még szélesebbre tárja a látószöveget: egészen a gyermekkorig nyúl vissza.

A szerkesztési elv mögött jól érezhető a megkészttség okozta időzavar, mely lehetetlenné teszi a kezdőpont rögzítését, szüntelen önkorrekcióra, újabb és igazabb „bemutatkozásra” kényszeríti a költőt. (Nem egyedülálló jelenség ez mai liránkban: gondoljunk Juhász Ferenc újabb kötetére, melyeknek megszerkesztésében hasonló, de más okból bekövetkezett időzavar és önkorrekció-szándék játszhatott közre.).

A megkészttség s az állandó mérleg-készítés érzése, igénye természetesen a költeményekben is minduntalan felbukkan. Csak néhány sort idézzünk a *Szüret* első három verséből: „mérlegre teszem már az éveket” (*Szeptember*), „ott maradt lenn a völgyben / az ifjúság; / elszállt harmincnégy éven, / bizony, el ám!” (*Domb*), „a jelen már a múltba vesz . . . / több lesz az árnyék, mint a fény . . .” (*Dél*). Ez az érzés néha önmarcangolásig fokozódva a hatvanas évekig kíséri. Tartalma azonban fokozatosan intellektualizálódik, nem reked meg az elkészt ifjúság, az elfecsérelt évek okatlan siratásánál. Keresi a mélyebb okokat, s ezeket nem csupán a környezetben és a körülményekben, hanem önmagában is felmutatja. Nem tagadja világnézeti kételyeit, a visszahúzó eszméket, melyek *belülről* késleltették. Még 1952-ben írta, *Széljegyzet* c. költeményében:

„Krisztus és Buddha, Nietzsche, Freud, Lenin
összekuszáltak ifjú éveim.

Repedt, kicsorbult pohár a szívem:
keserű *nem* és mérgezett *igen*.

Szüzességétől megfosztott leány:
csak ödöngök az őszi éjszakán.

Félelmeimre mázsás ráadás
a vigasztalan önmarcangolás:” –

A személyi kultusz időszakában ezek a belső konfliktusok nem oldódhattak fel. A történelem ellentmondásaiból egyidőben *előre s visszafelé*, az elbocsátó közösség felé keresi az kiutat. Mennyire jellegzetes mozdulat ez az 50-es években! A faluról indult fiatalabbak hangja is ekkor komorul, egymás után érkeznek hazulról a riasztó hírek, szaporodnak a látogatások, kevesbednek a versek. A lassan születők képei pedig ziláltak, töredezettek; a kedves, tiszta tájakat dér bolyhozza. Pákolitz önmarcangolása is csak 57 után szűnik, ekkor már tisztán látja megkésettsgőének társadalmi összefüggéseit, és saját felelősségét is közvetlenül megfogalmazza. 1962-ben írja *Ol-doztól től végre* című versében:

„Nem csak a nagy távolság miatt értem ide ilyen későn,
volt néhány hiábavaló kerülőm, még keservesebb kitérőm;
rajtam is múlt, hogy az erő- és embertékozló évek útvesztőjében
a megalázott emberség magányánál nem volt biztosabb menedékem.
A Másképpenlehetett volna, a Sokkalelőrébbrelehetnékn
kettős terhét hordom . . .”

A sorok messze túlmutatnak az egyéni megkésettsg konfliktusán; a terhek nem kisebbednek, de az időzavar megszűnik, amikor a költő szinkronba kerül a történelemmel s a társadalommal, saját gondjait alárendeli a közösségének. Világossá válik, hogy az egyéni sors, a származás, a hozott eszmék s a magával szemben támasztott új világnézet igényének konfliktusán túl a történelmi múlt és jövő ütközött meg indulásakor. Az egyéni és történelmi időzavar, a hamleti „kizökkent idő” helyretolása költői pályájának lényege. S ebből az aspektusból válik egyéni lírája tipikus történelmi út kifejezőjévé, közösségi érvényűvé. Az idézett verset Moszkvában írta a költő, novemberben, Lenin mauzoleuma előtt, „a világrasugárzó bíborcsillag alatt . . .” Időpont nincs, de időszak van, amikor már érezzük: Pákolitz, aki a türelmetlenkedőknek sokszor leírta: az ember nem az anyja méhében lesz kommunista – becsülettel megküzdött, megszenvedett érte, hogy ma szociadista költőnek nevezzük. A *Széljegyzet*-re később a *Jegyzet* felel. Ebben már nem érzünk többé semmiféle megkésettsgét, bizonytalanságot, önmarcangolást. A szocializmus iránti emberi és költői magatartást a leghatározottabban polarizálja: vagy érte élünk, vagy csupán belőle.

*

Pákolitz korai versei – sőt az egész Szüret – alig valamivel jobb, de összehasonlíthatatlanul becsületesebb, őszintébb és tisztább, mint amaz évek magyar költészetének átlaga. A legtöbb jelző itt valóban nem esztétikai, hanem etikai, de ez szándékos: az őszinte egyszerűség, az érzések és az eszmények tisztasága, a szerényen de szilárdan őrzött humánus a legmegragadóbb ebben a kötetben. Öröm és bánat, fény és árnyék ellentéte is ott bújkál a versekben, valami belső harc visszfénye, de mindez homályosan, letompítva. Emellett a költő sem tagadja, hogy elkövetett „néhány ártatlanabb merényletet az egészséges optimizmus ellen”, talán azt is elismerné, hogy van benne némi érzélgősség, impresszionisztikus tájversei pedig nem mentesek néha az idillizmustól. – Talán túlságosan is óvatosan válogatta össze a költő a legkevésbé problematikus verseket? Vagy a szerkesztői szigor kéjelgett a negyven felé ballagó, s első kötetére váró költő kiszolgáltatottságán?

Néhány kritikus vitatkozott rajta annak idején, nem provinciális-e kissé ez a költészet. Érzésünk szerint van ebben a kötetben némi provincializmus, ez azonban sokkal nemesebb és értékesebb, mint némely azidőtájt megjelent kötet sivár sematizmusa. S tegyük mindjárt hozzá: nem ad ez a kötet teljes képet az induló Pákolitzról. A *Szüret* kulcsa a spirális következő ívén, a *Fény és árnyék*ban közölt, de ebben az időszakban keletkezett versekben van, amelyek intenzív belső küzdelemről, világnézeti változatról, fény és árnyék élesebb kontrasztjáról vallanak, emezeknél oldottabb, változatosabb, szuggesztívabb formában. Éppen azzal egészítik ki a képet, amely a *Szüret*ből kimaradt: a zártság helyett a továbbmozdító nyugtalanságot mutatják.

A *Széljegyzet* belső válságról tanúskodó sorait már idéztük. A *Fény és árnyék* egész *Szélről hányatott nád* ciklusa ezt a képet árnyalja. Szerénység és alázat (*Bo-gáncs*), a megváltó ige utáni sóvárgás reménytelensége, kínja (*Látni akartalak!*), az árulástól való félelem (*Vigilián*) váltakozik a kétkedéssel, lázadással (*Meddő, Felnőtt, Bölcsesség nélkül*). Az összkép még felemás: istent nem találja, a személyi kultusz idején azonban a marxizmussal sem tud azonosulni. Marad a gyötördés, és védekezésül a visszahúzódnás egy szűkre-zárt világba.

„Istenes” verseiben a katolikus vallás világgépének nyomait sem érezni. Az egyházi szertartások külsőségei viszont – gyermekkori nosztalgiákkal keverten – sokáig vonzzák. A misztika nem. Helyette inkább protestáns színezetű, racionalisabb és közvetlenebb kapcsolat-keresés jellemzi. Érdekli a bibliai képalkotás, később is szívesen fordul a példázatokhoz, s hisz benne, hogy képanyaga a korszerű költészetbe is beleépíthető. Néhány, a 60-as években keletkezett verse alapján kísérleteit nem tekinthetjük reménytelennek.

Szólunk már Pákolitznak a kötet szerkesztésekben is szembeötlő állandó önkorrekciós, újra-bemutató szándékáról. Nem véletlen, hogy ezt a ciklust is két később keletkezett verssel zárja. A *Janus Pannonius* – felidézve a nevezetes dunántúli költő-ös példáját – ezzel a tanulssággal fejeződik be: „Zuhog szívemre félelmes szavad: / A JÁMBOR EMBER / KÖLTŐ NEM LEHET!”. A *Könyörgés szép halálért* pedig a terméketlen vívódással szemben a cselekvő humanizmus, a másokért való szolgálat értékes megfogalmazása:

„Isten, Sors, vagy mint tudom én mi:
az a jó, hogy el kell itt égni;
szép elmúlás legyen a végem:
még a halál is tettenérjen!”

Hasonló felépítést tapasztalunk a *Fény és árnyék* *Akvarell*-ciklusában is. A *Tél*, az *Olvad*, a *Gesztenye*, vagy az *Alkony* még a *Szüret* időszakához és szintjéhez kapcsolódó, baranyai képeket festető impresszionista tájvers. Klasszicizáló dunántúli hagyományokat követ bennük Pákolitz, melyeket tisztesség őrizni, továbbfejleszteni azonban nem nagyon lehet. A költőt mégis sokáig kísérik pályáján ezek a versek, teljesen akkor sem apadnak el, amikor költészetének súlypontja már rég a közéletiség. Ekkor azonban harmonikusan simulnak – az idők folyamán finomra csiszolt stílusokkal, képalkotásukkal – a súlyosabb mondanivalókkal terhes kötetekbe.

*

A fejlődési vonalat tekintve az impresszionista tájköltészetől ível Pákolitz útja az intellektuálisabb közéleti líra felé. Pályájának fordulópontját 1957 körül helyezhetjük el, a *Fény és árnyék* nagyobb része, *Hűség, Szobrász és Békét!* ciklusa tartalmában és formájában egyaránt újat hoz az 50-es évek első felében megszületett költeményekhez képest. 1957 tanulsságai nyomán fogalmazza meg először költői hitvallásként a közösségi feladatvállalást, ekkor kezd túllépni a polgári humanizmus eszmekörén. Maga is „formalista-impresszionista” indításúnak tartja költészetét, már idézett vallomásában írja: „Mivel irodalmi tájékozottságom nagyon hiányos volt, természetesen, hogy a polgári-nosztalgikus irodalom hatott rám, mert ez hozzáférhető volt. Nem csoda, ha a verset a forma felől közelítettem meg, s bár a formát ma sem akarnám lebecsülni, a vers leglelkesebb lényeg mégis az eszmeiség, a gondolat; ettől lesz a vers súlyos, vagy súlytalan.

Líránk fővonalat vezetett rá a költői feladat-vállalásra, arra, hogy nem lehet el futni, „nem lehet nem menni, ahová Te küldtél!”

A 62-ben keletkezett sorok Babitsot idézik, de már korábban többször felbukkannak a Jónás könyve gondolatai, jelezve érzését, szándékát: onnan kell elindulnia, ahol Babits befejezte. A Babits-i végponton való túllépés bizonyos felülemelkedést követel azon a hagyománykörön és művészeti közvéleményen is, amely Pécssett a köl-

tót körülvette. Nem lehet persze túlbecsülni egy vidéki város hagyománykörének és irodalmi életének orientáló hatását, de teljesen figyelmen kívül sem hagyhatjuk. Mint ismeretes, Pécs irodalmi életét az utóbbi évtizedekben két ellentétes szellemi hatáskör befolyásolta. A mélyebb hagyomány a Janus Pannoniusig visszavezetett, később Babitscsal fémjelzett polgári humanizmus, amely a 40-es évektől egyik meghatározója volt a *Sorsunk* szellemi arculatának. A másik – kevésbé mély – hagyomány a népies irányzat, amely ugyancsak a *Sorsunkban* és a Pécssett működő irodalmi társaságokban igen fontos szerephez jutott. Ez a két eszmekör – a felszabadulás után módosulva, színeződve – hosszú ideig hat a pécsi irodalmi életben, s ismeretük nélkül nem érthető meg sem a *Dunántúl*, sem a *Jelenkor* „története”. Ismeretes, mennyi értéket épített bele mindkét irányzat felszabadulás utáni irodalmunkba, nem tagadható azonban, hogy a szocialista irodalom erősebb hagyományának hiánya, a kialakuló irodalmi-művészeti közvélemény túlnyomórészt polgári vagy népies színezete késleltette egy szilárdabb szocialista bázis kialakulását. Ennek következményeivel Pákolitznak is szembe kellett néznie . . .

A polgári költészettől való eltávolodását megkönnyítette viszont régi idegenkedése a misztikától és az öncélú modernkedéstől. „A lila-kék füst andalog: / szövésre váró friss selyem; / gombolyítják az angyalok. / – Csak így mondom, hogy szebb legyen.” – gúnyolódik *L'art pour l'art* című négysorosában. A modernkedő, indokolatlan képzettársításokról pedig így ír egy másik négysorosban: „Bivaly-neutron: kancsal rozsmaring / A zongorád: felbőgő szennyes ing / Rézorrú bolha: ballagó vaságy / Az értelem: csak megtűrt marhaság.” (*Asszociáció*)

Verselési formái ekkor már jóval változatosabbak, oldottabbak, mint a *Szüret* idején, képalkotásában az impresszió mellett egyre több az intellektuális elem. Különösen eddig még nem érintett szerelmi költészetében jut túlsúlyra az intellektualitás. A *Hűség* szonett-ciklusa helyenként Szabó Lőrincire emlékeztető tömörséggel és gazdagsággal villantja fel a hitves iránti szeretet és hűség – költészetünkben nem éppen egyedülálló, de meglehetősen ritka – hosszú évek alatt sem fakuló érzéseit. Pályája során elég kevés szerelmes verset írt a költő, de szerelme – mint Aranyé – nem is tűri a sok szót. Szemérmes is; a szenvedélyek lángolását nem érzi versbe-valónak. Ami a legfőbb érték benne, az átsugárzik egész költészetébe. A szerelem Pákolitznál sohasem tárgyaltan vagy mindegy-ki-tárgyú him-robogás, hanem személynek szóló törvény-vállalás:

„Kihúnyt a villany tompa-sárga fénye,
körülzizegnek halk, finom neszek:
a leskelődő-ámuló sötétbe
szoknyádat, blúzod lassan leveted;
az éjbe rejtett s tudott bizonyosság
több, mintha látott-ruhátlan a tested;
a melleden a fehér-piros rózsák
kinyúló boldog bizsergése reszket;
s a boldogságnál több, valami más,
ha indaként fonódik rám karod:
ez a halálos összetartozás,
amelyben én: te és te: én vagyok;
e boldog törvény-vállalás varázsa
örökre őriz, mint csigát a háza.”

(*Szerelem*)

A Fény és árnyék Pákolitz újjászületése, szocialista költészetének kiindulópontja; ez a kötet hozta meg számára az országos elismerést, a József Attila-díjat is. S ami még fontosabb: olvasói szeretetét, versei népszerűségét. És persze, ami ilyenkor elkerülhetetlen: új ellenségeit. A vád ugyanaz, mint legtöbb szocialista költőknél, aki elszakad a polgári költészettől és szívükbe zárják az új olvasók: a művészi színvonal. Mivel a költő már rég kijárta a mesterség iskoláját, maradt a vád: a szimpla egysze-

rőség. A kötetben is elmondta erről már a véleményét *Homérosznak* című hosszabb versében. Most prózai vallomását idézzük: „... egyes komplikáltabb lelkek a gügyögés kategóriájába sorolnak olyasmit is, aminek csak az a baja, hogy véletlenül – érthető. S ez általában a közéleti írásokra vonatkozik. Mottójuk körülbelül így hangzik: »Nem kell beleszólnom semmibe, ezt majd elintézik mások, akik pusztán azért szükségesek, hogy én valami igazán nagyszerűt, mindenekfelettit írhassek.« – De a kor problémái elől senki sem menekülhet az általános-emberihez, aki számot tart az író névre.”

*

A legutóbbi öt esztendő termése Pákolitz költészetének gyors és egyenletes, de egyáltalán nem gondtalan és problémátlan továbbfejlődését mutatja. A költő terhei ugyancsak megnövekedtek ezekben az években! Tanácsi foglalkozása mellett jelentős szerepet vállalt Pécs irodalmi életének irányításában; 1961 óta az Írószövetség déldunántúli csoportjának titkára, rovatvezető a folyóiratnál, a Jelenkor–Magvető kiadó szerkesztője, s közben „önmaga iránti adósságát” is törleszti: diplomát szerzett a tanárképző főiskolán, most pedig az egyetemet végzi.

Esti dal és *Messzenéző* című köteteinek legértékesebb versei mai liránknak Garai Gábor és Váci Mihály nevével jelezhető áramához kapcsolódnak. Velük egyidőben indít harcot az elkényelmesedés és a cinizmus, a kétlelkűség és lelki elhúzózkodás ellen. A két világ és két ideológia határán várakozó semleges magatartás elemzése foglalkoztatja a legszívesebben. Ez kapcsolja össze a két kötet *Pilátus monológja a kézmosás előtt* és *Dürrenmatt magánbeszéde* című kitűnő költeményét. Maga a költő – hosszú küzdelem után – ekkor már túljutott a döntésen, de éppen a keservesen megszenvedett múlt miatt érzi, hogy ezektől az emberi lelkekben megszülető döntésektől függ a szocializmus továbbfejlődése. A döntés nála az életre-halálra szóló azonosulás, ahogy még 61-ben írta:

„Ó, te semleges fontolgatás,
megmosolyoglak,
mint feleslegesen aggódó,
túlön-túl óvatos felnőttest
a magabiztos gyerek,
aki nem játékból, de komolyan,
életre-halálra játszik;
megmosolyoglak,
mint aki semmitől se retten vissza,
mert mindent elvégzett már önmagában,
és a sokáig keresett,
végül is megtalált egyetlen igazságra,
az emberi boldogulás beteljesedésére
tette föl múltó kis életét.

(Félúton)

Az itt még eléggé általános magatartásformát később többször konkrétan is újra-fogalmazza, árnyalja. A *Költő*-ben a halálíg vállalt igazsághirdetésben összegzi hivatását, a Doktor Sándor emlékének ajánlott *Messzenéző* pedig azt a tudatos és tevékeny eszményt ünnepli, amely „elébe megy az időnek, nem ölbetett kézzel várja.”

Új témákkal és szélesebb látókörrrel gazdagította az elmúlt évek költészetét Pákolitz külföldi utazása. Az *Esti dal*-ban elhelyezett *Berlini anziksz* ciklus színes képsorozata a társas-kirándulás felszínes élménylehetőségei mögött felvillantja a még eltemetetlen és sohasem feledhető múlt apró jeleit, s szorongást keltő képzettársításait. Az egész kötetet történelmi szélességűvé növelik azonban e ciklus mellett a fasizmusra emlékező színet-koszorúja, a *De profundis*, és a költő addig nem ismert, a háború idején keletkezett versei. Két évtized emberi és költői feltérképezésével válik ez a kötet is új „bemutakozássá”.

A kötet csúcspontja, *A sárga fal*, félelmetes áradásával, megdöbbentő asszociáció-

ival költészetének mindmáig legnagyobb teljesítménye. A lélek néhány pillanata bomlik képekre a központozás nélküli hatvannégy sorban, a képek laza asszociációjú halmazából mégis összeáll a költő egész lényege, s azé a történelmi pillanaté is, amelyet megragad. Összegezi ez a költemény Pákolitz formai eredményeit is: hol vannak itt már a rövid-soros, gondosan rimelő, feszes jambikus strófák! Akik a modernséget kérték számon a költőtől, itt megtalálhatják a huszadik századi líra számos vivmányát. Az értelmességből azonban most sem enged: a látszólagos kuszaságot szigorú rend fegyelmezi, az áradás csak első pillantásra parttalan. A legbonyolultabbat ragadja meg – a legtermészetesebb eszközökkel.

Minél messzebbre tekint a költő a jövőbe, annál jobban nyomasztja, honnan indult el. De még fontosabb: ha elébe akar menni a jövőnek, fel kell mérnie a teljes múltat. Az *Évgyűrűk*-ben ezt teszi Pákolitz. Gyermekkora emlékeit idézi, szüleit s a templomot, első szerelmét és a kis barátokat. A mű 1919-nek, a költő születésének felvillantásával indul, s a hamvába hullt, de el nem pusztítható forradalomnak a kiindulópontonra helyezése jelképes értelmet is hordoz. Még egyszer szembenéz megkésztetésének okaival, újra-méri sokáig cipelt terheit, de most már gyötörődés nélkül. Nem kell többé megtagadnia a múltat: a halálunkig kísértő „égszín-szemű riadt kisgyerekekkel”, „a szívünkéből felsíró anygallal” békességben élhet. Múlt-megidézésének legfőbb értelmét maga a költő is a jövő szolgálatában látja:

„A tűnt idő el nem tűnő varázsa
belülről övez: évgyűrű a fát:
a megmért emlék erő is, remény is,
szépsége akkor éltet majd tovább,
ha lombom nemcsak hús árnyékot ad
és csíz-, rigó-zenével takaródzik,
de – mint a biztos célú szerelem –
jóízű, áldott gyümölcsöt terem.”

*

Életéből, egyéniségéből barátai sem látnak sokkal többet, mint amennyi költészetében tükröződik. Nem mintha túlságosan zárkózott lenne, inkább arról van szó, hogy pontosan olyan Pákolitz a valóságban is, mint költészetében. Élet és mű ritka teljes egészét valósította meg, verseiben nem elérhetetlen eszményeit adja, hanem hétköznapi önmagát. Alighanem ez a titka közvetlenségének, könnyen érthetőségének – és népszerűségének. Ha a szerelmi hűségről énekel, olvasói biztossak lehetnek benne, hogy a *valóságban* is hűséges, nem csupán vágyait fogalmazta meg. Ezért meggyőző közéleti, politikai költészete is.

Vannak művészek, akik alkotásaikban sohasem érik el egyéniségük értékeinek szintjét. Mások műveikkel ellentétes életükkel, vagy nehezen elviselhető önteltségükkel csökkentik saját alkotásuk hitelét. Nem esztétikai szempontok ezek, az alkotások maradandóságát és abszolút értékét ilyen eszközökkel nem mérhetjük. A művek mögött álló ember erkölcsi tartása, a mű és az élet egysége azonban – valahol az értékre is visszahat.

Rövid a történelmi távlat, de lassan már bizonyossá tisztul a kép: a szocialista költészet az ellenforradalom legyőzését követő konszolidációs évek után 1960 körül jutott arra a magaslatra, hogy minden más eszmekörből származó, s jegyeit még magán viselő költészet mércéjévé válhatott – tartalmi és formai szempontból egyaránt. Költők nőttek fel, akik elválaszthatatlannak érezték hivatásuktól, hogy vállukra vegyék egy kisebb közösség minden gondját-baját, s országos ügyekbe szóljanak – a legnagyobb felelősséget is vállalva. Költészetük nem csupa fény és öröm, de szomorúságuk a „terebélyesedő szabadság” féltő szeretetéből fakad. „Félek, hogy azt kell féltennem, / amitől félttem valaha.” – írja Pákolitz. S ezért ha „morog” – cikornyák és finomkodás nélkül fogalmazza meg hűségét: „nem kőbor eb, / de házőrző kutya, / kit nem csábít a ringyó érdek: nagyobb csont, jobb szuka!”.

SZEDERKÉNYI ERVIN

Élni — szemben a halállal

Vas István: *A Földalatti Nap*

Már fiatalon, pályája elején a briliáns szavak ezüstkori csillogásával szakítva a valóságot mindennapjaiban próbálja verse-fogni. Feladatául nem a „költői témák” technikás kidolgozását, hanem a szürkére kényszerített életek panasz-szavának elmondását vállalta. És ez – önéletrajzi regényéből és verseiből tudjuk – nem kis áldozatot jelentett: hisz nem sokkal előbb tanulja meg Berzsenyi, Vörösmarty költeményein épp a nemesveretű klasszikus magyar vers-nyelvet. A pályakezdésnek ez a képlete aztán általánossá válik: valahányszor egy-egy divatosabb, hálásabb, gyorsabb sikert jelentő költői kaland befonna varázsával, visszatér a hálátlanabb, látszólag színtelenebb, de mindig életközeli földi vonzáshoz. Így lesz példája Ulysses, aki kereső-kíváncsi útjain sokfelé megfordul, szétnéz, le is horgonyoz időnként, de a folytatásról sosem mond le, sikerül magát megújítania mindig a következő egészséges utakra. Ez a magatartás egyszerre jelent védettséget, de beszűkítettséget is. Olyan hajótörésekben ment maradt, ahol generációja javarészt is néha zátonyra juttatták divatosnak látszó, káros elméletek, pusztító kalandok; és átúszott nem egy örvény felett, mely más pályatársait elnyelte, akik bukásukban nemegyszer megrázóbb, döbbenetesebb vallomásokot hagytak, mint a továbbjutó Vas István, bárha ő sem nélkülözte útján a gyakori tépettséget. De hisz minden költői továbblépést áldozatok segítenek. Vas István is tudja, hogy a panaszos angyalföldi elégiái nyomasztó világát József Attila tragikus halála is hitelesíti, a fasiszták üldözése közben írt verses jegyzetei igazi szenvedését Radnóti élte át (versben is), népünk sorsának felelősségteljes figyelésében Illyés Gyula költészete járt előtte, az ötvenes évek első felében asztalfiókban tartott meditációival egyidővel a fiatal Juhász Ferenc költészete telt meg a bomlás látomásaival. Mégis *Vas István pályája átfogó, egy emberöltő változásai egészére reagáló*. Így lesz számára – saját szavaival – minden kezdet egyúttal folytatás, és ebben a folyamatban áll össze életműve állandóan teljesedő, gazdagodó nagysággá. Költészetének jellemzője nem a kor tragédiáiban való szüntelen meqmerülés, hanem az eseményekre való emberi reagálások nyomkövetése. Ez a költői magatartás hozza létre lirájának kettős pólusát: a mindennapi létezés biológiai és társadalmi eseményeinek pontos érzelmi nyomkövetését és az ezt elemző, felülvizsgáló értelmi ítélkezést. Egyszerre bensőséges és leleplező ez a költészet, a szentimentális önsajnálatot az ironia ostorával büntető, vagy az érzéki tenyésztést emelkedett etikai követelményekkel korbácsoló.

Élete ötödik évtizedében úgy látszott csapdába esett ezzel a magatartással. Egy betegség rádöbentette az emberi élet megkerülhetetlen eseményére, a halálra. Maradhat-e minden szenvedés mellett itt is csak néző, rezonőr, vagy végre felborul ez a szinte emberfeletti intellektuális erővel magára vállalt nyugalom? A drukker izgalomával figyeljük, meddig bírja erővel, fogy ki a lélegzete, esetleg elkezdi kapkodni. Nem, végül is sikerült úgy megtartania egyensúlyát, hogy közben mesterré, példává emelkedett. Előbb csak a közvetlen élmény, a biológiai tapasztalat jelentkezett a „Rapszódia egy őszi kertben” kötet, a test őszére ébredő ciklusában: az ember tervei-nek ellenálló, mind több zavarral, fennakadással működő test pontos, kicsinyes, orvosi rendelőkben didergő, szakvéleménytől félő megfigyelése. Kicsinyes? de hisz ebben az állapotban mindnyájan ilyenek vagyunk. Az ember talán leggyarlóbb, legelesettebb pillanatáról, amikor valóban mindnyájan „kicsik” vagyunk, erről készített pontos, pózolástól mentesen őszinte képet. De ez csak a nyersanyag volt, közben felfedezte az anyagot és a búcsút, hogy a betegség múltán e kettő összefonottságából szője to-

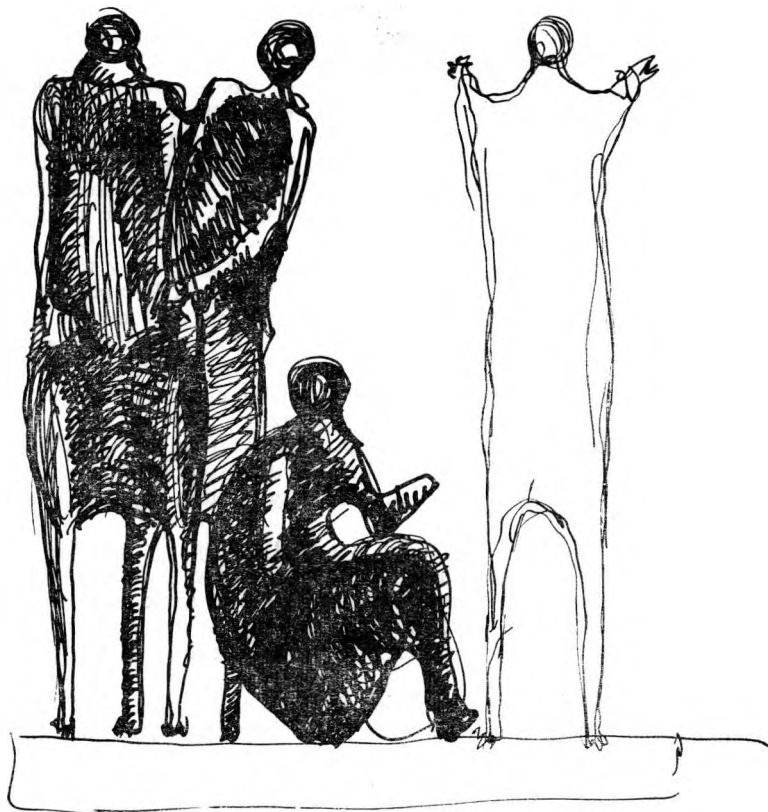
vább lírája fonalát. A test az anyag egyik megjelenési formájává válik verseiben, melynek minden jelzése egy-egy filozófiai általánosításra, az élet-halál viszony vizsgálatára ad alkalmat, de ugyanakkor az egyéni mulandóság tudatába meríti a költőt. A mostani kötet ennek a közvetlen élménynek az utórezgéseit adja, az ember helyét keresi a halállal szemben. Örjögő tiltakozásokat, fásult beletörődést, öngyilkos vergődést kaptunk már az irodalomból, Vas István emberivé – bár paradoxon –, elviselhetővé akarja idomítani ezt az élményt.

Az első lépés ez úton a búcsú. Az eddig volt számbavétele. Ebből alakul a kötet egy részének lírai polarizációja is: az életről elmélkedő, és az elmúlt éveket fájó nosztalgiával újrarendezni akaró, kicsit szentimentális költő. Leltározás ez, amelyben a legkisebb tárgy, mozdulat, kép is fontossá válik: a záródó életet ők hordozzák immár magukban. Persze a tárgyak néha visszaütnek: bennük mérve túl kevésnek tűnik az élet, hiányzik az elkerült tragédiák izzása. De nem így áll-e közelebb a látszólag jelentéktelen, de bensőséges emlékekkel súlyosult tárgyakhoz idomult életünkhöz ez a búcsúzás? És az emlékezésben nem mindenkinél értékke nemesedik-e a múlt, a tegnapi asszonyok, barátok, pláne ha ilyen embert-próbáló időket kellett együttesen végigélni. És ismerjük ennek a búcsúnak másik formáját is, hitelesítőjét a múlt- és életelemzés klasszikussá érett példáját, Vas István prózai művét, a Nehéz szerelmet. Azt a nagyívű munkát fonják körül ezek a verses indázások, egy élet kitárulásának szemérmesen bezárt lírai pillanatai.

A búcsút aztán a szembenézés követi. A test és az emlékek bomlása után annak morális velejáróját kezdte vizsgálni. Szenvedélyességükben, a megragadás erejében ezek a versek adják a kötet új hangját. Bár még továbbra is a halál képei kísértenek, élményben és gondolatban egyaránt, most már nem a test vacogó félelmével találkozunk, vagy a búcsúzás megilletődött leltározásával, hanem az ember számvető szembenézésével. És ebben ismét megnő az ember, bátor és eltökélt lesz, aki a lemondó beletörődés, örök halál-várás helyett az utolsó percig kihasználja teljes életet hirdeti. Jobb elesni a halál branyiszközi ütközetében, mindig előre lépve, a magunknak kiválasztott zászlók alatt, mintsem visszavonulni a test fegyverletételéig; ahelyett, hogy lefosztanánk magunkat az eloszló lényegig, lemeztelenítenénk magunkat az élet kötöttségeitől, éppen színesebbé kell dúsitani egyéniségünket az utolsó percig. Ez az a férfias mérték, ami kritikusan szembenáll a kötet önsírató, csak emlékekből élő variációival.

Mégsem öregkori líra az őszi kertnek e pusztulása, télre készülő napjai. A későbbi életrajzíró megállapíthatja, hogy egy betegség elindította hangulat ideiglenesen gyűrte csak le a költőt e versekben. Minket inkább csak az érdekelt, hogy sikeresen elkapta ez a számadásra készítő hangulat – mielőtt az életkora rákényszerítette volna. Mert ez a probléma nincs életkorhoz kötve, kopogtat hosszabb-rövidebb ideig mindnyájunk ajtaján, el-elhagy, de csak azért, hogy időnként ismét visszatérjen. Ezért jó ez a kötet, hogy legközelebb magam is leemeljem a polcra, ha szükséges, erősítőül. Nem egy öreg ember mondja ezeket, a számára már tudott halál előtt (mint akivel hasonlítani szokták e kötetet: Babits), saját magunkat halljuk belőle, akikre ez elkerülhetetlen még ismeretlen időben vár. A halállal szembenézés józan és fantáziátlan, mindennapi leckéjét oldja meg számunkra. Példája nem annyira tragikus egyéniségekhez, mint inkább az általa sokratartott, és vállalt „átlag életnek” szól.

Intellektuális racionalizmusa sikeresen védi meg attól, hogy fantáziája a föld alatt maradjon, beleveessen a halál világába. Pokoljárása távol marad a divatos pszichózisoktól, rémítő, elijesztő vízióktól. Nem az alvilági szörnyeknek hódol, a „fényhozók, napbanézők” útjára kívánczik, harcait követi. Ha nem is megváltó, poklot döntő hősként (mint példái, az előtte járt istenek, vagy József Attila), de becsületesen, horatiusi bölcsességű férfiként kerül ki az embertpróbáló vívódásokból. A napra készül, ragaszkodik az élethez, de tudja jól, hogy szükséges ehhez időnként leszállni a föld alá, megmártózni a borzalom és pusztulás élményeivel, megismerni a halál szorítását is, de csak azért, hogy végül az élet adott perceit, óráit értékelhesük, mert „az nyeri meg az életet, aki új játékba kezd a halállal”.

RÉTFALVI SÁNDOR rajza

Egy kiállítás elé

Fiatal művészházaspár, Fürtös Ilona textiltervező és Rétfalvi Sándor szobrász bemutatkozó kiállítása nyílik májusban Pécsen a Janus Pannonius Múzeumban. A kép-, kerámia-, szoborkiállítások után örömmel üdvözlünk egy olyan tárlatot, amely az iparművészet fontos területéről, a textilművészetből is ízelítőt ad. „Ha meggondoljuk, hogy a vizuálisan észlelhető világnak mily nagy részét tölti be a textilanyag, hogy naponta hányszor és hány különféle fajtájával kerülünk kapcsolatba, és ha meggondoljuk azt is, hogy a textil a színnek, mintának természetes hordozója, hogy mindez látásunkon keresztül a lényegünkbe hatol be, akkor világossá válik számunkra az az erő, amellyel a textil korunk esztétikájára és etikájára, a kulturális életre, s az egész egyetemes életre kihat.” Kybal cseh iparművész idézett, a textilművészet jelentőségére utaló sorai Fürtös Ilona diplomamunkájának mottója, bizonyítéka egyúttal annak, hogy a fiatal művész világosan látja feladatát. Célja: aktív részvétel mai lakáskultúránk megteremtésében.

Kiállításra kerülő anyagának jelentős részét változatos, gazdag megoldásokat felvillantó textiltervei képviselik. E tervek 1964 óta, főiskolai tanulmányai befejezése után készültek. Több szőttesét máig is a főiskola őrzi, egyik nagyméretű szőnyege az

1966. évi budapesti iparművészeti kiállításon, másik a dunaujvárosi bemutatón szerepel. Megszótt textiliái anyagbeli változatosságuk miatt is figyelemre méltóak. Fürtös Ilona sokirányú érdeklődése, a praktikum iránti érzéke még a pillanatnyi anyaghiány esetében is ötletes megoldást talál. Ilyen alkalommal próbálkozott az épp kéznél lévő, egyszerű spárgából szőni. A próbálkozás izgalmas kísérletté vált. Keresi e rusztikus anyaghoz illő formát, technikát. Néhány kisformájú faliszőnyeg dokumentálja e kísérlet eredményét. Keskeny, tört-fehér faliszőnyegén geometrikus barna-szürke formák igen szépen harmonizálnak az anyagszerű, a görög szumák technika következtében kiemelkedő, rusztikus felülettel. A különböző vörös, narancs és fehér színű pávas gobelin (A boldogság madara) már líraibb, oldottabb, finom dekorativitását.

Szőnyegei, terítői, valamint terveinek jó része erős konstruktív törekvést mutat, a foltokat, geometrikus formákat ritmikus rendszerré építi, a kompozíció lezártága magától értetődő. Az erőteljes ritmusban megnyilvánuló zeneiség munkáinak alapvető tulajdonsága. A szövés-technika változtatásával egy darabon belül is a mintának és anyagának megfelelő, érzéketes, sima, vagy kiemelkedőbb, rusztikusabb felületet ér el. A háromszög motívumú, „csirkés” szőnyegét a karakter ügyes megragadása, finom anyaghatás, dekoratív ritmus, derűs színvilág jellemzi.

Terítői anyagául olykor a selymet választja. A szövött selyem gondos, sok munkát igénylő, reprezentatív lakásdísz. Fürtös Ilonánál az anyag sajátosságából magától értetődő természetességgel adódik a terítőkön az egyszerűbb, rajzosabb megoldás, a mértéktartó színvilág.

A figurális, szövött falikép problémája is foglalkoztatja. A gobelin, a falkép a műfaj követelményeinek megfelelően a figura egyszerűsítését és a dekoratív elrendezést kívánja. Ezért tematikailag és formailag is szerencsések azok a tervei, amelyeknél a két dimenziót hangsúlyozó ikonokból indul ki. Az anya és gyermek figuráinak szép vonalritmusa fogja meg a szemlélőt ezeken – a problémát még nem teljesen tisztázó vázlatokon.

Kiállított terveinek technikai megoldása is igen változatos. Hol kartonra felragasztott színes papirokkal fogalmazza meg első elképzeléseit, máskor hideg fényű sztanoliára tussal rajzol. A tempera, a zsirkréta és a papírlap változatossága lehetőséget ad számára ahhoz, hogy tervein a textil felületére vonatkozó elképzeléseit is érzékeltetni tudja. Vonalakra és geometrikus formákra épített tervei közül némelyik játékos mozgalmasságával, vibráló felületével az „Op art”-hoz közelít. Ügyes ötlete művészi meglátással párosul színes reklámcédulára tervezett, erős nagyítást is elbíró, dinamikus faliszőnyegtervén.

A megszótt darabokból, tervekből elénktároló kulturált színvilág, a változatos technikai, anyagbeli megoldások, a dekoratív rend iránti érzék megannyi biztató ígérete Fürtös Ilona további munkásságának.

Rétfalvi Sándor szobrai alig másfél év termékei, nehéz műtermi körülmények között készült, többnyire kisméretű bronzok, terrakották, gipsz- és agyagtervek. Rétfalvi Sándor 1964-ben fejezte be tanulmányait a főiskolán, ahol Somogyi József, Szabó Iván, Pátzay Pál voltak a mesterei. Már szobrásznövendék korában sikerrel szerepelt a hódmezővásárhelyi kiállításon. Az Európai Szobrász Szövetségtől kapott háromhónapos ausztriai ösztöndíjának szép eredménye Burgenlandban álló kőszobra, amelyet csak fényképről ismerünk. A régi római kőbánya zordon, sziklás környezetében álló, erősen geometrikus, két egymás felé forduló emberalakot idéző formák humánus tartalmat sugallnak, az egymásra utaltság, a nyugalom megtestesítői.

Rétfalvi mondanivalójának fő hordozója az ember. Humanista, realista talajon fogant művészete. Himnikus hangvételű reliefje „Az ember dicsérete” az élet nagy témáit sűríti az összecsukható, szárnyasoltárra emlékeztető fatáblákra. A középső mezőn a dolgozó ember, a magvető; a két szélső táblán a kísérőalakok az ember szellemi tevékenységét megtestesítő, belső tartalmait leginkább kifejező művészetek: az irodalom és zene női allegóriái kaptak helyet. Alattuk a fiatal szerelmespár és a tavasz a megújulást, a másik szárnyon az anya gyermekével, az aratás, gyümölcsvívók – az élet örök törvényszerűségeit jelenítik meg. Munkája mentes minden érzélgősségtől,

Ez, a *visszanyert élet* biztathatja a költőt (és van ereje ezt átsugározni olvasóiba is) végigjárva a földalatti Nap útját. Ennek ajtaját nyitogatja előtünk ismét a költő: „Flaccus, te is tudod, ugye, hogyan kell megújulni?” Ez a megújulási vágy adja a kötetben jelentkező legújabb élmény alapját, az elkövetkező évek irányát. A betegség szorongató élménye leszakadt már mögüle, és számotvetett immár az elkerülhetetlen halállal is, „a szervezet a szorításból szabadulva... és mielőtt vonulását újrakezdené, vakmerő gázlókön át a vigasztalan vég felé... – észrevenni ilyenkor érdekes, élni éppen ilyenkor érdemes az egészség hirtelen tudatát”. A kései férfikor szabad virágzása várja, ismét az őszi kert, ahol ott vannak még a futórózsák, „bár viszonylag gyéren”. Az emlékekkel és ködökkel teljes téli nap végére, ahogy „erőre kapnak a város fényei”, ő is „kiváncsi búcsúzóvá” lesz. És ebben a kifejezésben a hangsúly már a kíváncsiságon van, az ismét szétnézésen, amely mindnyájunkban átsüt, az élet minden percében, a búcsúzáson.

KABDEBŐ LÓRÁNT

Várkonyi Nagy Béla:

Egyszerű varázslat

Várkonyi Nagy Béla előző kötete kellemes meglepetésként hatott, ez érezhető volt a róla megjelent kritikákban is. De volt, aki fölvetette a kérdést: nem esik-e túl messze tematikája jelenünktől, mai világunktól; vajon nem csupán az ifjúság emléke, varázsa tört föl ilyen váratlan szépséggel; várhatunk-e a költőtől többet? Tud-e még a jelenhez s a jövőhöz szólni? Ez a kötet pompás felelet erre is. Nem azért foglalkozik itt sokat önmagával, hogy önmagába zárva elhúzódjon a világtól.

„Gyökereim a tölgyek, bükkök, jegenyék
nedvszomjas gyökerei,
a honi föld melegét keresik;”

írja, de ugyanakkor látja a közel s távol
„küszködő hajókat”

„a véradók szerepét vállalom a kimondott
szóval,
vágyaim magas-töltetű hangjegyek,
úgy szólalnak meg az idő sodrába dobva,
mint a teremtés
telten kizengedett szimfóniái.”

(Vázlat – önmagamról)

Igy szemléli a költő önmagát s a világot:
meg nem alkuvó tennivágyással, harccal és
bizakodással. Költészetének frissességét, vitali-

tását bizony sok fiatal költőnk megirigyelhetné. S talán még az állandó ódai, vagy legálább elégiai magaslatú hangvételt is. Erről azonban bővebben kellene szólni, mert ez megkönnyen póznak tűnhet, vagy a hétköznapiok küzdelmes mindennapjai elől való menekülésnek. Pedig erről szó sincs. Igaz, az ember valóban nem élhet örökké fölajzott, ünnepre feszülő idegekkel s nem nézheti hegy-magaságból a lent zajló, küszködő világot. Kellene a föloldódások, a szürkébb, mindennapiabb hétköznapiok. Kell versben is az egyszerű pátosztalan valóság tükrözése. – Kétségtelen, hogy Várkonyi verseiben csaknem állandó a feszültség, az ódai hangvétel akkor is, ha önmagáról ír, akkor is, ha a legegyszerűbb, mindennapiabb dolgok illetik. Egy lármás diákcsoport kirándulását írja le az „Egyszerű varázslat” c. versében. Megcsodálja a dere sedő hajú „atleta-termetű” férfit, aki úgy bírja az iramot a fiatalokkal. Megcsodálja az erdő, a nap varázsos egyszerűségét s a hatalmas tölgyfát sokasodó évgyűrűivel, amely „mintha mesét mondana / a térdét csiklandozó / fiatal csemetéknek.” De mikor eddig jut s kimondja: „Egyszerű varázslat!”, már át is lendült az ódai hangba. A belső monológ, amivel folytatja, már magas hőfokú líra: „addig vagy fiatal, amíg / túllátsz a tűnő évek romhalmazain, / s a múltó percek bontási anyagából / új hajlékot emelsz a jövőnek.” – biztatja önmagát s csodákat „nessel” már „minden dombhajlat mögött.”

Humanizmusa nem marad meg jámbor óhajoknál, a bajok, veszedelmek, a lelkek mélyén még leselkedő vad indulatok nem rémítik, nem ejtik kétségbe, hanem harcra ösz-

tönnik. Nem a sötétet, hanem a fényt és bizakodást szereti. Talán ez az oka annak is, hogy mintegy ars poetikaként ebbe a kötetbe is bevette „A szabadság aranyfésűje” c. versét, amelyet előbbi kötetében már láthatunk. Itt azonban valóban ars poetikává, s mintegy a kötet kulcsává válik. „Ha bánatom van – írja ebben a versben – nem sírom tele a várost, / s nem osztom szét barátaim között / szomorúságom röpcéduláit.” Sokkal többet, nagyobbakat akar: érezni az „adakozás örömét” és fényt, fényt, örömet mindenüvé, s mint ahogy vallja, versének is csak akkor örül,

„ha több, mint önös kis gondjaim lomb-
zizegése,
ha érzem benne az égövek lüktetését.”

Talán túlságosan is sokrétű ez a könyv! Kezdve a természeti szépségek dicséretén (Anakreoni ősz, Nyárvég), folytatva fölhevített érzelmek, aktualitások lírai visszhangjával (Egyszerű varázslat, Egy új lakóház harmadik emeletén stb.), egészen a társadalom s az emberiség életének, létének legnagyobb gondjaira adott szenvedélyes kérdésfeltevésekkel, elmélkedő, választ kereső versekig. (Hidak bölcsessége, – Birtokba venni, ami éget, – Születésnap téma variációkkal stb.) És még folytathatnánk a gazdag tematikát, hiszen a múlt, jelen és jövő hullámzanak ezekben a versekben, mintha a költő indulna neki, – most, élete hetedik évtizedében, hogy birtokba vegyen mindent, most indulna neki, hogy kövesse a lángoszlopot.

Lehet, talán mint kritikusnak jobban kellene keresnem a hiányokat is. Mérleget kellene készítenem, s lelkesedés helyett lemérve eszmei és művészi súlyát, bölcsen elhelyezni Várkonyi költészetét az egyre duzzadó, esztétikai szépségekben, művészi erőben is kiteljesedő mai költészetünk egészében. Várkonyi költészetében valóban volna is már ehhez reális alap, mégis úgy érzem, még mindig korai lenne. Várkonyi költészetének késői virágzása még újabb szép gyümölcsöket ígér. A versekben feszülő izgalmas képek éppen úgy erre vallanak, mint az említett sokrétűség, tematikai, formai gazdagodás.

Érdekes, hogy a formai gazdagodás a zártabb formák irányában tapasztalható. A szabályos sorok és strófák, ezeken belül jambusok (Jelszó) de főként trocheusok (Rapszódia) erős lüktetése, a szerkezet zártasága, a gondolatok tömörebb, keményebben zengő kifejezését eredményezi. Külön is kiemelhet-

nénk ebből a Rapszódia, vagy még inkább a Jelszó c. verseit. A gondolati és komponálási tömörség, de ugyanakkor szárnyaló költőiség kis remekének tekinthető ez a vers, amelyben valóban a végtelenbe tágul a költői indulat, látomás, a múltba révedő, s jövőbe röppenő pillanat:

„S körénk fonódna hangtalan
minden, mi part és parttalan,
a kezdet és a vég – s vele
a teljes lét lehellelte.”

Külön kellene szólnunk még „A vesszőfuttatott jóság” című nagy versciklusáról. A humánus, az emberi jóság, lélek kutatása ez önmagában, s a történelemben. Hogy megtalálja-e? Nem olyan kérdés ez, amelyre lezárt választ lehetne adni. Érthető, hogy a költő is csak „Prometheusi daccal” és bizakodással válaszolhat: „Tombolhat ezer vulkán, / Pompeji romba dőlhet, / meghalhat Antigone, / s a máglyán Szent Johanna, / én váltig bízom benned,”... t. i. az emberi jóságban, humánusban, bármennyire nehéz is néha rátalálni, és reménytelennek tűnik érte a harc.

SERES JÓZSEF

Demény Ottó:

Örömet, könnyű álmot

Demény világa külön világ. Külön sziget, ahol másképp ragyog az a valami, amit költészetnek nevezünk. A törvények itt mások, az akusztika, a fénytörés is más, az árnyaknak, viszonylatoknak nincs meg az a jelentősége talán, mint a kortárs költők műveiben, ezzel szemben itt megtalálni azt, amit azoknál a bonyolult világ kifejezése már-már elmos: az egyszerűséget, világosságot. Nem Szabolcskák egyszerűsége ez, hanem életforma, meggyőződés, a tisztaság áhítozása. Nem bátorság-e, ha valaki a sejtető metaforák, képek uralkodása idején hisz a pontos fogalmakban és nevükön is nevezi őket? Nem kihívás-e, ha valaki még hinni tud abban, hogy a világ áttekinthető s kimondani is meri? Persze, nagy a veszély, a szimplifikálás veszélye. De Demény vállalja ezt, egyszerűen azért, mert mást nem tehet: költői természete ilyen, kitérni nem tud előle.

Az a fajta költő ő, akinek élete és költészete között nincs nagy különbség, pontosabban: a kettő fedi egymást, ha csak az egyiket ismer-nénk, nyugodt szívvel elfogadhatnánk a másikat is: nem csalódnánk. Mit akarok hát mon-dani? Azt, hogy amit leír, annak hitele van nemcsak társadalmi, hanem egyedi értelemben is. A kataklizmák korában olyan „örömet, könnyű álmot”, ha úgy tetszik: mosolyt kíván, amit csak a derű adhat. A robbanások nem a versekben zajlanak, a versek már csupán a tanulságokat, tiszta párlatot tartalmazzák. Ki-egyensúlyozott költő. Ő, aki a grundokról, girbe-gurba, dülöngő külvárosi utcákról any-nyit írt, nem a grundok, a málló falú óbudai házak lovagja. Aki ezt véli róla, csak egyik oldalát ismeri ennek a költészetnek. Van benne erő és következtető készség, hogy ürügyü-kön valami általánosat is kimondjon. Költői magatartása mindenképp tiszteletre méltó. Aki formai bravúrokat, költői leleményeket keres az új kötetben, csalódással teszi félre, aki vi-szont valami mást: emberséget, tisztaságot, az ennek az intim hangú költőnek legújabb ver-seiben megtalálja. Demény sorsa elítélhetle-nül egybenőtt azokéval, akik, akárcsak ő, mun-kásként, gyerekkorában parasztként nőttek fel és ez határozta meg „életfilozófiájukat”. Az új kötet újra tanúságot tesz e származás mellett, de a szerző már foglalkozása alapján rég eltávolodott tőlük. Az illyési hűség – elsza-kadás alternatívája a hűség szempontjából ol-dódik meg, erre is építi életeszmenyeit, életét, egész költői építményét. De, próbatétel is ez, nehéz vizsga, hogy ő, a kiszakadt, aki közben értelmiségivé lett, megmarad e hűség mellett. Közbejön még a betegség is, ez is próbára teszi. S amint nőnek a nehézségek, hitével őket fel is oldja. Nagy segítség ebben a szerelem. Bizik újra:

Nélküled annyi csak – tenni, amit kiróttak.
De Veled gyönyörű, új kaland minden holnap
s a forró vagy fagyos évszakok változása.
Enyém vagy, mint a föld és mint a messzi
fényes
ég, amit ujjaim elfödnek s kitakarnak.

Fentebb említettem, hogy intim hangú köl-tővel van dolgom, ehhez még annyit tennék hozzá, hogy többnyire elégikus versekkel ta-lálkozunk e könyvben, lépten-nyomon előbuk-kan a révedő arc. Szubjektív vélemény: talán néhány vers elhagyása üdvös lett volna, gon-dolok itt a következőkre: A szigorú, szép ta-nítást, Nem lesz könnyű... Ha ablaka kipat-

tan, és még néhány. Végezetül: Deménynek is feladták a leckét: nyugtalan korunkban meg-teremteni a harmóniát – küszködik, birkózik vele és nem is eredménytelenül.

ARATÓ KÁROLY

Kazimierz Brandys:

Levelek Z. asszonyhoz

A magyar olvasó és a modern lengyel iro-dalom között a filmművészet vert hidat. Andrzejewskinek a *Hamu és gyémánt* hódí-tott meg bennünket, Stawinskinék a *Csatorna*, Konwickinek a *Mater Johanna* és Brandys írói rangját is az Andrzej Wajda rendezte *Sámsonban* ismertük fel. Bizonyára nem vé-letlen, hogy a lengyel film „új hulláma”: Wajda és Kawalerowicz a fenti írókban ta-lálta meg szövetségesét. A lélektan, az etikus szándék és az intellektuális fogalmazás szen-vedélye teremtett közösséget és együttműkö-dést a toll és a kamera között. Brandys film-jére is úgy emlékezünk, mint a felelősség-tudat és a kutató értelem alkotására. A ve-títővászon mellett egy régebbi regénye: a *Honpolgárok* és egy ugyancsak tíz éves elbe-szélése: a *Granada védelme* (a nemrég ki-adott *Mai lengyel elbeszélők* című kötetben) toborzott számára magyar olvasót. E művei – főként az elbeszélés – a filmhez hasonló morális igényről, kritikai szellemről tanús-kodtak. S főként arról, hogy Brandys a gon-dolat embere: meg-megszakítva az elbeszélés drámai menetét tömör és okos kommentáro-kal látta el hőseinek magatartását, az ese-ményeket. Nem elégedett meg az ábrázolá-sal, az állásfoglalás és az értelmezés hevíle-tében mindegyre kommentárt is kívánt adni.

Nos, sikeres könyve: a több idegen nyelvre lefordított *Levelek Z. asszonyhoz* valójában ilyen kommentárok sora, a korábbi próza egyik eleme önállósult benne külön műfajjá. Maga „Z. asszony” és a levélforma termé-szetesen fikció. Szerepe csupán szerkezeti: erre a fonatra fűzi fel Brandys változatos témá-jú kommentárjait. A kommentár valamilyen esemény s a hozzáfűzött értelmezés, magya-rázat előadása. Ezt a fogást használja fel Brandys is: utazásaihoz, hétköznapijainak ese-ményeihez fűzi gondolatait. „Felajzott megfi-gyelőként érkeztem ide, ki egy évi szünet után ismét szemügyre akarja venni a világot,

de ezúttal egy másik helyről, nem állandó tartózkodásának színhelyéről. Tulajdonképpen ebben rejlik az utazás értelme. A hajlásszög megváltoztatásában. Nem azért utazom, hogy megtekintsem a nevezetességeket. Miközben utazom, ugyanazt a dolgot vizsgálom meg különböző távolságból – az utazás értelmezése Brandys módszerére világít rá. Firenze vagy Róma kövei között a világ sorsa, a technikai civilizáció vagy a lengyel történelem foglalkoztatja: az utazás csak gondolatot ébreszt és keretül szolgál. A kommentár műfajában az ő számára nem az esemény a fontos, hanem a hozzáfűzött reflexiók, a gondolatok áramlása, a következtetések rendszere. Így válik egyik-másik „levele” egész kis esszévé, a szó eredeti értelmében: „kísérletté”.

Mint mondtuk: az utazás csupán ürügy. Téved, aki Brandys könyvében valamiféle „út-leírást”: Itália városainak rajzát keresi. Veleence arra való neki, hogy a nyugatra vetődő lengyel turista naiv csodálkozásáról, felesleges komplexusairól, a műemlékek, de sajnos: többnyire inkább a kirakatok és autók sűrűjében megingó önbizalmáról készítsen látteleket s mondjon kritikát. Máshol a modern urbanisztika kérdései foglalkoztatják: a város-tervezők elképzeléseiben megfogalmazott szociális, erkölcsi világképet vizsgálja, s nagyon okos észrevételeket tesz emberi magatartás és építészet lényegi kapcsolatairól. Megnéz egy varsói modern képiállítást: a gondolkodás szenvedélye azonnal működni kezd, s az író érdekes esszét kerekít a modern művészetről s főként a művészet és a közönség kapcsolatáról. De beszél a televízióról, Camusról, Krakkó atmoszférájáról, az irodalmi kritikáról s a lengyel gazdaságfejlesztés problémáiról is. A magyar kiadás csupán válogatás: az eredeti három kötet valószínűleg még sokkal gazdagabb és tágabb panorámát nyújt. Most csupán egyetlen témát említünk még: Brandys rendkívül foglalkoztatja a modern technikai civilizáció, s ennek morális, lélektani, humanisztikus következményei. Aki Déry Tibor hasonló írásait (pl. a Nagyvilág márciusi számában megjelent *Meslohest*) ismeri, tudja, hogy Brandys gondjai és gondolatai nem nélkülözik az időszerűséget.

A *Levelek*... legfőbb erénye, hogy összefoglalja a modern és szocialista országban élő ember problémáit. Nem ad mindenre választ, inkább kérdéseket tesz fel, gondolatokat ébreszt, következtetések sorát indítja meg. Ezeket azonban mindig érdekesen és felelősségtudattal teszi. E felelősségtudat következmé-

nye az az igény, mely Brandys könyvében a lengyel önismeretet és önbírálatot valósítja meg. Egy helyen Rousseau mondását idézi, ezt akár könyve elé is írhatta volna motto gyanánt: „Kezdjük hát azon, hogy ismét önmagunkká váljunk, és önmagunkra koncentráljuk magunkat, és lelkünket ugyanazon határokkal jelöljük, melyeket létünknek a természet adott; egyszóval kezdjük hát a magábaszálláson, ott, ahol vagyunk, hogy miközben megismerjük önmagunkat, mindaz, amik vagyunk, egyetlen pillanatban távoljon fel előttünk.” Brandys, miként a mai lengyel irodalom legjobbjai: Andrzejewski, Stawinski, az önismeretet sürgeti. A lengyel köztudatban ugyanis ma is sok a romantikus vonás. E köztudat túlságosan is vonzódik a múlt komor képeihez, a katasztrófák hatására a „tragikus lengyelség” tételéből nemzeti önértéket csinált, – s akárcsak nálunk – a nemzeti múlt tragédiáit aggatta magára ékszer gyanánt. Brandys e közérzet ellen érvel, a számvetést és az önvizsgálatot sürgeti, a jelen és a jövő gondjait veszi szemügyre, a munka, a helytállás és az értelem eszményeit kínálja nemzetének. Azt lehetne mondani: ugyanannak a „történelmi realizmusnak” a közegében gondolkodik, mint nálunk Németh László *Égető Esztere*, Darvas József *Részeg esője*, Sánta Ferenc *Hűsz órája*, Fejes Endre *Rozsdátemetője*, – hogy művek sorát idézzük fel.

Talán e realizmus magyarázza Brandys építő jellegű szkepszisét. Valaha Anatole France tett vallomást a kételkedés joga és értéke mellett: a lengyel író mintha őt követné. Kételkedése nem dezillúzió, inkább józanság, nem eszménytelenség, inkább az eszmények lelkiismeret parancsolta ellenőrzése. „Nem tudom felfogni, hogyan lehet valaki a haladás ellenzője, de nagyon is megértem, hogy dühre készíthet, ha a kételyekhez nem szokott arcot látunk a kormánykerék mellett” – írja. E megállapítás valójában az intellektuális magatartás dialektikáját fogalmazza meg.

Brandys könyvéről írván, gyakran említettük az író intellektuális természetét. Ehhez csak annyit tegyünk hozzá, hogy stílusa is az intellektuális próza műve: az érvek sorjázása, az értelemhez szóló fogalmazás, a mondatok aforisztikus tömörsége lefegyverző módon közvetíti gondolatait. Nem szabad elhallgatni, hogy a lengyel író aforisztikus stílusának pontos és szabatos tolmácsolása Gimes Romána munkáját dicséri.

POMOGÁTS BÉLA

A lányok elindulnak

Szucsich Mária nevét – úgy véljük – nem ismerik eléggé a hazai olvasók. Az igéretes pályakezdésére már csak az idősebbek emlékeznek. A pécsi kishivatalnok család gyermeke alig 15 éves, mikor a helyi lapokban megjelennek első novellái, újságcikkei. A 10-es évek elején férjével, Barta Lajossal, a jeles szocialista íróval Pestre jönnek és az író a pesti orgánumok – főleg ifjúsági lapok – keresett munkatársa lesz. A Tanácsköztársaság alatt a *Lányok Újságját* szerkeszti, majd a proletárhatalom megdöntése után – férjével együtt – emigrál. Az emigrációban, mely 26 évig tartott, írta meg – többek között – két legjelentősebb, önéletrajzi indíttatású művét. Bármily termékeny volt is – novelláskönyvet, színdarabokat, humoros írásokat adott ki –, a hazai valóságtól elszakadt, kapcsolata az itthoni közönységgel meglazult a két és fél évtizedig tartó távollét alatt. Hazatérése után alig jelentkezik, egy évtized elteltével lát csak napvilágot itthon első regénye, a *Tavasztól télig*. Most pedig – ismét egy évtized múltán – *A lányok elindulnak*.

A bomladozó és egyben alakuló századeleji magyar világról szól. Ekkor tört meg Magyarország a polgári és kispolgári családok zártsága: a lányok kikényszerültek a munkapiacra, dolgozó nőkké váltak. Az ő küzdelmes indulásukról ad híven számot a regény. Előbb azonban néhány szót a regény előzményének tekinthető másik műről.

A *Tavasztól télig* a tizenegy éves Pottich Marika naplója. A kislány nyugtalan csodálkozással, figyelemmel szemléli a felnőttek világát. Naiv, gyermekes őszintesége, érett, felnőtt megfigyelései egy valódi, apró vonásaiban is hiteles világot, környezetet tárnak elénk. Különösen közel férközik a szívnkhöz a napló írója: szálanommal, szorongással és növekvő együttérzéssel éljük át vele a Pottich-család tragédiáját. Oly tiszta közvetlenséggel mondja el ennek az egy évnyi időnek eseményeit, hogy a kis hősnő szavai nyomán „egy egész kor társadalmának keresztszeme nyílik az olvasó elé”. A könyvet a hazai kritika kedvezően fogadta, Illyés Gyula írt róla nagyon szép méltató

cikket a Nyugatban. Így summázza értékét: „Szucsich Mária naplóját mindvégig változatlan érdeklődéssel olvassa az ember, ha nagyritkán meg is akad egy-két részleten.” Megemlíti még Illyés a kötettel kapcsolatban a „szocialista írók morális elkötelezettségét”, de erre később térünk vissza az újabb regény kapcsán. A *Tavasztól télig* tehát nem önéletrajzi regény, hanem regényes napló. Ez adja kettősségét, ez fogja meg néha az író kezét: egyrészt a lélekrajz differenciálatlansága ártott a műnek, másrészt pedig a felnőtt beleszólása bontotta meg az egységet. És itt eljutottunk oda, hogy a tartalmi problémák mellett a formai kérdések is elvezetnek az újonnan megjelent regényhez.

A *lányok elindulnak* főhőse is Pottich Marika. Itt azonban már 15 esztendő, a polgári iskola utolsó osztályát járja. A szubjektív hangú egyes szám első személyét felváltja az írói tartást sugalló harmadik személy. Kétségtelenül a regény-jelleg dominál, törekvése is igényesebb, egyetemesebb.

A regény Pécsen játszódik az 1900-as évek elején. Szucsich Mária a „soktornyú város” társadalmának széles tablóját festi meg: nagyiparosok, nagykereskedők, papok meg a vármegyei urak anyagi és erkölcsi nyomása nehezedik a városra. Az apa nélkül maradt Pottich-család sorsa – ebben a helyzetben – válságba jut. A szegényes nyugdíj még a betevő falatot sem biztosítja, az anya varrni jár módosabb családokhoz, ahol számos megáláztatás éri. A négy gyermek és fiatalok hűga eltartása súlyos gondként nehezedik az özvegy vállára. Életmódjukban már rég felszámoltak mindent, amit a családfő hivatalnoki éveiben még fenntarthatnak, de a látszat megőrzésével, az „úri erkölcs” szerint akartak élni. Ez okozza a regény hallatlan feszültségét.

Nincs könnyű dolga a tizenöt éves Marikának sem; az anyagi és morális ellentmondások következményei őt is sújtják. Az iskolában jogtalanul mellőzik, otthon nem élvezi az igazi anyai szeretetet, nem mehet tanítóképzőbe, munkába kell állnia, hogy eltartsa magát. Ez a munkába állás azonban több lesz, mint anyagi önállósulás – egy lány fölszabadulása lesz, miként a könyv eredeti címe jelezte. (Abban azonban több volt a kizárólag személyes jellegű részlet, melyet az író ebbe a kötetbe nem vett át. Így a jelenlegi cím igen találó!) Marikának számtalan keserű órát szerez a hivatal, míg

rádöbben arra – már mint kezdő újságíró –, hogy a harc a nők egyenjogúságáért folyik, és e küzdelem áldozatokat is követel. Rá kell döbbernied arra, hogy társai nem egyformán értik és értelmezik ezt a harcot. Sokan vannak, akik kizárólag anyagi érvényesülésért járnak munkába: bíznak egy jó házasságban. Marika azonban többre tör: észreveszi a társadalmi igazságtalanságokat, és – a maga módján, többnyire ösztönösen – lázad, harcol ellenük. Mikor a regény végén férjhez megy – a „biztos jövőt” ígérő jegyző kikosara-

zása után egy radikális lap szerkesztőjéhez –, akkor már tudatos ez a harc.

A regény legfőbb érdeme olvasmányossága, érdekes meseszövése. Élvezettel olvastuk érzékletes leírásait, találó jellemzéseit, nem használtak viszont a gyakori kitérők, melyek – érzésünk szerint – szerkezeti egyenetlenséget eredményeztek. – Szucsich Mária regénye mindenképpen igényt tarthat a szakemberek és az olvasók érdeklődésére.

STENCZER FERENC